

KORAK

BROJ 17 / novembar-decembar 2009.

ISSN 1512-9411

U ovom broju:

dr. Mirko Pejanović

**U ISTORIJU SAVREMENOG DOBA
BOSNA I HERCEGOVINA
ULAZI OBNOVOM SVOJE DRŽAVNOSTI**

dr. Džemal Najetović

PARADOKSI GLOBALNE SIGURNOSTI 2000.-2020.

mr. Enis Omerović

NAMJERA ZA GENOCID U BOSNI I HERCEGOVINI

dr. Lejla Panjeta

NEZNAJJE JE IZLJEČIVO, LJUDSKA GLUPOST NE

dr. Smail Čekić

**“KONAČNO RJEŠENJE JEVREJSKOG PITANJA”
U KONCENTRACIONOM LOGORU AUSCHWITZ**

SADRŽAJ

DRŽAVA I DRUŠTVO

dr. Mirko Pejanović U ISTORIJU SAVREMENOG DOBA BOSNA I HERCEGOVINA ULAZI OBNOVOM SVOJE DRŽAVNOSTI	3
Sonja Biserko BEOGRAD I BANJA LUKA: ZAJEDNO ZA PODELU BIH.....	11
Edhem Hrnjević KAKO BI IZGLEDALA PODJELA BIH NA TRI DRŽAVICE, REALNOST ILI... ..	23

TEMA KORAK-A: SPRJEČAVANJE I KAŽNJAVANJE GENOCIDA

mr. Enis Omerović NAMJERA ZA GENOCID U BOSNI I HERCEGOVINI	29
Jusuf Trbić NAGRADA ZA ZLOČIN	53
dr. Faruk Dalagija NAJVEĆI EKSPERIMENTALNI POLIGON POSLIJE RATA U VIJETNAMU.....	59

SVIJET I MEĐUNARODNI ODNOSI

dr. Džemal Najetović PARADOKSI GLOBALNE SIGURNOSTI 2000.-2020.....	65
mr. Sanja Drnovšek "OBAMA NIJE SOCIJALISTA ALI JA JESAM"	121

mr. Alija Muminović i mr. Aida Hodžić REFERENDUM U IRSKOJ I LISABONSKI UGOVOR.....	124
Fariba Farshidi RAZOČARENJE ZAPADA I PROVEDBA NOVOG SCENARIJA PROTIV IRANA.....	139

UMIJEĆE SJEĆANJA

dr. Lejla Panjeta NEZNANJE JE IZLJEČIVO, LJUDSKA GLUPOST NE.....	147
dr. Smail Čekić “KONAČNO RJEŠENJE JEVREJSKOG PITANJA” U KONCENTRACIONOM LOGORU AUSCHWITZ	154
Mustafa Polutak KUPREŠKA OPERACIJA.....	174

Izdavač: Udruženje za zaštitu tekovina borbe za Bosnu i Hercegovinu, Sarajevo, Nedima Filipovića 19 ~ tel. (033) 658 015, fax: (033) 716 480 ~ e-mail: zatebebih@bih.net.ba www.zatebebih.net ~ Za izdavača: prof.dr. Mesud Hadžialić ~ Redakcija: Orhan Bajraktarević, Zahir Dervišević, Murat Kahrović, mr. Safet Kešo, mr. Emir Ramić ~ Glavni urednik: Asaf Džanić ~ Sekretar: Dževad Hadžić ~ Lektor i korektor: Nazif Osmanović ~ DTP: Kenan Branković ~ Štampa: Armis-Print, Sarajevo ~ Za štampariju: Smail Alihodžić

U ISTORIJU SAVREMENOG DOBA BOSNA I HERCEGOVINA ULAZI OBNOVOM SVOJE DRŽAVNOSTI

Povodom Dana državnosti Bosne i Hercegovine i 66 godina od Prvog zasjedanja ZAV-NOBIH-a održanog u Mrkonjić-Gradu 25. novembra 1943. godine, u organizaciji Saveza antifašističkih boraca narodnooslobodilačkog rata u BiH (SABNOR BiH) u Narodnom pozorištu u Sarajevu je 25. novembra 2009. godine održana Svečana akademija.

O koncepciji obnove državnosti zemlje Bosne i Hercegovine koja je, nakon srednjovjekovne državne samostalnosti, gotovo pet stoljeća bila pod tuđinskom otomanskom i austro-ugarskom upravom i pod vlašću nenarodnog režima u Kraljevini Jugoslaviji, koncepciji nastaloj u okrilju antifašističkog pokreta Bosne i Hercegovine i Jugoslavije, tom je prigodom govorio prof. dr Mirko Pejanović, član Upravnog odbora SABNOR-a BiH.

Cijenjeni antifašisti,

Dame i gospodo,

Bosna i Hercegovina kao geopolitički prostor i kao teritorijalno politička cjelina ima hiljadugodišnju povijest.

Svoju srednjovjekovnu državnost koja je trajala sedam stoljeća, Bosna gubi 1463. godine pred najezdom moćne otomanske imperije.

Sticajem mnogih istorijskih okolnosti prostor Bosne nije komadan i dijeljen u vremenu otomanske uprave.

Sa odlukama Berlinskog kongresa 1878. godine, Bosna i Hercegovina dobija tada evropsku i međunarodnu potvrdu svojih istorijskih granica.

U istoriju savremenog doba Bosna i Hercegovina ulazi obnovom svoje državnosti i to u okviru antifašističkog oslobodilačkog pokreta u Drugom svjetskom ratu.

U Drugom svjetskom ratu Bosna i Hercegovina postaje prostor odsudne borbe protiv okupacionih fašističkih snaga i domaćih sluga okupatoru. Na prostoru Bosne i Hercegovine tokom Drugog svjetskog rata boravi Glavni štab narodnooslobodilačke antifašističke borbe.

Sve Hitlerove ofanzive za uništenje partizanskih snaga, sem Prve ofanzive koja je bila na prostoru Srbije, bile su u Bosni i Hercegovini. Bitka za ranjenike u Četvrtoj ofanzivi na Neretvi, proboj iz obruča na Sutjesci u Petoj ofanzivi 1943. godine i slamanje desanta na Drvar 1944. godine ušle su u sveevropsku epopeju borbe za slobodu i progon fašističkog okupatora u vremenu Drugog svjetskog rata. Bosanskohercegovački narod je tokom drugog svjetskog rata imao najveće stradanje, ali i masovno učešće u borbi za pobjedu nad fašističkim okupatorom.

Oslobodilački antifašistički pokret, koga je predvodila Komunistička partija imao je dva cilja:

- a) Oslobođenje zemlje od okupatora, i
- b) Zamjena starog eksploatatorskog režima vlasti novom demokratskom narodnom vlašću.

Na prostoru Bosne i Hercegovine, od donošenja Fočanskih propisa o osnivanju i radu narodnooslobodilačkih odbora 1942. godine, razvio se opštenarodni pokret u formiranju narodno-oslobodilačkih odbora. Ovi odbori će biti civilni organi vlasti izabrani od naroda. Služili su potrebama i interesima naroda koji se borio za svoju slobodu i socijalno oslobođenje.

Na temelju masovnog učešća naroda Bosne i Hercegovine u oslobodilačkoj antifašističkoj borbi i izgrađene mreže seoskih, opštinskih i okružnih narodnooslobodilačkih odbora, te na uspjesima u borbi protiv okupatora (dvije trećine BiH bile su oslobođene krajem 1943. godine), stekli su se uslovi za održavanje Prvog zasjedanja Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine potkraj 1943. godine.

Pripremanje Prvog zasjedanja ZAVNOBiH-a pristupilo se u drugoj polovini 1943. godine i to u okviru zamisli za održavanje Drugog zasjedanja AVNOJ-a, što će biti održano u Jajcu 29. i 30. novembra 1943.

godine. Radi se o tome da je održavanje ZAVNOBiH-a, kasnilo u odnosu na druge jugoslovenske zemlje. A kasnilo je, uz ostalo i zato, što su bile različite koncepcije o političko-pravnom statusu Bosne i Hercegovine u budućoj jugoslovenskoj federaciji (Demokratskoj Federativnoj Jugoslaviji) u rukovodstvu oslobodilačkog pokreta Jugoslavije. U osnovi su bile dvije koncepcije o statusu Bosne i Hercegovine. Jedna je zagovarala status autonomne pokrajine, bilo u okviru jedne od republika: Srbije i Hrvatske ili u okviru Federacije.

Druga je zagovarala koncepciju da Bosna i Hercegovina dobije status federalne državne jedinice unutar jugoslovenske federacije, i to u svemu ravnopravne drugim jugoslovenskim federalnim jedinicama: Srbiji, Hrvatskoj, Makedoniji, Crnoj Gori i Sloveniji.

Ova druga koncepcija sa određenjem: *Bosna i Hercegovina je federalna državna jedinica svojih građana i zbratimljenih naroda dobila je najsnažniju podršku od JOSIPA BROZA TITA*, tada generalnog sekretara KPJ i vrhovnog komandanta Narodnooslobodilačke partizanske vojske. Prema nekim istorijskim izvorima Tito je presudno uticao na odluku da Bosna i Hercegovina bude federalna jedinica unutar Demokratske Federativne Jugoslavije.

Ovakav status Bosne i Hercegovine dobiće svenarodnu podršku u odlukama Prvog zasjedanja ZAVNOBiH-a održanog u Mrkonjić Gradu 25. novembra 1943. godine. Učesnici Prvog zasjedanja ZAVNOBiH-a bili su ljudi iz svih slojeva naroda, bili su antifašisti koji su svojom borbom protiv okupatora i svojom političkom voljom u punom jedinstvu DONIJELI ODLUKE KOJIM SE AUTENTIČNO od samih građana i naroda OBLIKOVALA DRŽAVNOST BOSNE I HERCEGOVINE. Odluke Prvog zasjedanja ZAVNOBiH-a imaju i istorijsko značenje OBNOVE DRŽAVNOSTI zemlje Bosne i Hercegovine koja je, nakon srednjovjekovne državne samostalnosti skoro pet vijekova bila pod tuđinskom otomanskom i austrougarskom upravom i pod vlašću nenarodnog režima u Kraljevini Jugoslaviji.

Odlukama Prvog zasjedanja ZAVNOBiH-a Bosna i Hercegovina je utemeljena kao država njenih građana i ravnopravnih naroda: Srba, Hrvata, Bošnjaka (tada Muslimana) i pripadnika Jevrejskog i drugih naroda.

ZAVNOBiH, na svom Prvom zasjedanju potvrđuje volju bosansko-hercegovačkog naroda koji se u antifašističkoj borbi zbratimio i politički emancipirao da uspostavi vlastitu državnost i da se na temelju te državnosti razvija u slobodi i ekonomskom napretku.

Odluke Prvog zasjedanja ZAVNOBiH-a postaju historijski potvrđene, u vremenu koje je dolazilo, jer su kroz odluke Drugog zasjedanja ZAVNOBiH-a u Sanskom Mostu 1944. godine i Treće zasjedanje ZAVNOBiH-a u Sarajevu 1945. godine, postale izvršne.

Ideju državnosti Bosne i Hercegovine dalje produbljuju i oblikuju odluke Drugog zasjedanja ZAVNOBiH-a time što je donesena odluka o konstituisanju ZAVNOBiH-a u NAJVIŠE ZAKONODAVNO IZVRŠNO NARODNO PREDSTAVNIČKO TIJELO FEDERALNE BOSNE I HERCEGOVINE. Članom 5. ove odluke definiše se odredba koja glasi: „DOK SE NE ORGANIZUJE NARODNA VLADA BOSNE I HERCEGOVINE, FUNKCIJU VLADE VRŠI PREDsjedništvo ZEMALJSKOG ANTIFAŠISTIČKOG VIJEĆA NARODNOG OSLOBOĐENJA BOSNE I HERCEGOVINE. *U tu svrhu stvara se pri Predsjedništvu potreban broj odjeljenja za poslove državne uprave*“. Saglasno odluci o proglašenju ZAVNOBiH-a u najviše zakonodavno i izvršno narodno predstavničko tijelo Federalne Bosne i Hercegovine donesena je i Odluka o ustrojstvu i radu NOO i Narodnooslobodilačkih skupština u Federalnoj Bosni i Hercegovini. Ovom odlukom je ustanovljeno da narodnu vlast u selu, opštini i gradu predstavljaju narodnooslobodilački odbori, dok narodnu vlast u srezu, okrugu i oblasti predstavljaju sreske, okružne i oblasne narodne skupštine.

Veoma važan momenat u definisanju državnosti Bosne i Hercegovine predstavlja DEKLARACIJA O PRAVIMA GRAĐANA U BOSNI I HERCEGOVINI, koju je usvojilo Drugo zasjedanje ZAVNOBiH-a. Odredbe ove Deklaracije, u saglasnosti su, i sa tadašnjim i sa ovovremenim evropskim standardima, o zaštiti sloboda čovjeka i građanina. DEKLARACIJA O PRAVIMA ČOVJEKA U BOSNI I HERCEGOVINI garantuje: slobodu vjere, slobodu zbora i dogovora, udruživanja i štampe, ličnu i imovinsku sigurnost građana, te slobodu privatne inicijative u prirednom životu i ravnopravnost žene sa muškarcem.

Jedna od odredbi u Deklaraciji o pravima građana BiH postala je kasnije ustavno načelo. Riječ je o RAVNOPRAVNOSTI SRBA, HRVATA I MUSLIMANA (Bošnjaka) BOSNE I HERCEGOVINE koja je njihova zajednička i nedjeljiva domovina.

Ravnopravnost bosanskohercegovačkih naroda postala je odrednica državnosti Bosne i Hercegovine, čime je Bosna i Hercegovina potvrđena kao politički, kulturološki i državni okvir za nacionalnu emancipaciju i razvoj nacionalnog identiteta u jednakopravnosti i hrvatskog i bošnjačkog i srpskog naroda.

Izgradnja državnosti Bosne i Hercegovine što je započela u anti-fašističkoj oslobodilačkoj borbi biće zaokružena Trećim zasjedanjem ZAVNOBiH-a, u oslobođenom Sarajevu od 26-28.aprila 1945. godine.

Na Trećem zasjedanju ZAVNOBiH-a donesene su dvije veoma važne odluke u kontekstu izgradnje državnosti Bosne i Hercegovine. Riječ je o tom da je naziv ZAVNOBiH promijenjen u naziv NARODNA SKUPŠTINA BOSNE I HERCEGOVINE. Na ovom zasjedanju donesen je i Zakon o narodnoj vladi Bosne i Hercegovine, kojim se Vlada definiše kao izvršni i naredbodavni organ državne vlasti federalne Bosne i Hercegovine. Unutar Vlade formirano je 11 ministarstava sa predsjednikom i dva potpredsjednika Vlade (za predsjednika je izabran istaknuti antifašista RODOLJUB ČOLAKOVIĆ iz Bijeljine). Na ovaj način je utemeljena izvršna vlast unutar antifašističkog koncepta izgradnje državnosti Bosne i Hercegovine.

Nakon što su provedeni izbori za ustavotvornu skupštinu NR BiH 13. oktobra 1946. godine, uslijedilo je donošenje prvog Ustava NR BiH 31. decembra 1946. godine.

Razvoj Bosne i Hercegovine u vremenu socijalističkog društvenog uređenja od 1945. do 1990. godine prolazi kroz dvije faze. U prvoj fazi se odvija postratna obnova i započinje elektrifikacija i izgradnja industrije. Budući da je Bosna i Hercegovina imala rudno bogatstvo postala je zemlja teške industrije.

U drugoj fazi svog razvoja, koja započinje 60-tih godina XX vijeka Bosna i Hercegovina, politikom oslonca na sopstvene snage, uspijeva razviti prerađivačku industriju i zaposliti milion svojih građana. Uspi-

jeva izgraditi asfaltne ceste do svakog opštinskog centra Bosne i Hercegovine. Tih godina otvaraju se srednjoškolski centri u većini opština Bosne i Hercegovine. Uz sarajevski otvaraju se i tri nova univerziteta: banjalučki, tuzlanski i mostarski. Podiže se 1000 osnovnih škola. U području ekonomskih odnosa sa inostranstvom Bosna i Hercegovina ima izvoz veći od uvoza. Neki istoričari ovo vrijeme od 1960-1990. godine dvadesetog vijeka nazivaju „zlatno doba“ u socijalno-ekonomskom i kulturnom razvioju BiH. Prema akademiku Dušanu Bilandžiću „zlatno doba u BiH je započelo 1964. godine sa tri glavne političke tendencije: smanjivanje represije nad hrvatskim narodom, priznavanje Muslimana kao nove nacije i obuzdavanje unitarističko-centralističkog naboja.¹

BiH je bila dostigla nivo ekonomskog razvoja sa kojim se približila krugu razvijenih republika jugoslovenske federacije.

U tom vremenu na državnost Bosne i Hercegovine se u okvirima jugoslovenske federacije gledalo sa poštovanjem, a ponekad i sa zavidnošću nakon uspješno izvedenog projekta održavanja XIV zimskih olimpijskih igara u Sarajevu 1984. godine.

Kao i sve druge republike u jugoslovenskoj federaciji Bosna i Hercegovina je 1990. godine ušla u proces svoje političke pluralizacije. Prvi višestranački izbori u novembru 1990. godine uspostavili su novu višestranačku političku strukturu. Formirana je višestranačka Skupština BiH u kojoj će dominantnu moć sa 84% poslaničkih mjesta dobiti tri narodne i istovremeno jedno-etničke stranke: SDS, HDZ i SDA. Idejno-programski odnos ovih stranaka prema državnosti Bosne i Hercegovine od početka je bio bitno različit.

U traženju rješenja za političku budućnost Bosne i Hercegovine, za njen državno-pravni status, u procesu disolucije SFRJ, tokom 1991. godine, oblikovale su se dvije političke opcije u Parlamentu Bosne i Hercegovine. Prva je opcija zagovarala IDEJU SUVERENOG I NEZAVISNOG državnog razvoja BiH. Ovu opciju su podržale dvije vladajuće stranke: SDA i HDZ, zatim pet opozicionih stranaka, potom 64% građana na referendumu za suverenost Bosne i Hercegovine provede-

¹ Dušan Bilandžić, Diskusija, Naučni skup „Bosna i Hercegovina prije i nakon ZAVNOBiH-a, ANU, Sarajevo, 2007.

nom 29.02. i 01.03. 1992. godine i Evropska unija preko Banditerove komisije.

Druga opcija, a njen nosilac je bila Srpska demokratska stranka nije priznavala državnost Bosne i Hercegovine na način kako ju je definisao ZAVNOBiH niti je priznavala avnojevske granice kao istorijske granice Bosne i Hercegovine. SDS, predvođen Radovanom Karadžićem i podržan Miloševićevim režimom odlučio se na vojnu opciju sa ciljem destrukcije države Bosne i Hercegovine. Upotrebom sile i metodom etničkog čišćenja Karadžićeve snage su pred kraj 1992. godine pod kontrolom držale 70% teritorije BiH. Zbog nasilnog progona bošnjačkog i hrvatskog stanovništva iz njihovih mjesta življenja u izbjeglištvu se našlo dva miliona bh. građana potkraj 1992. godine.

Odbranu multietničkog bića Bosne i Hercegovine u njenim istorijskim i međunarodno priznatim granicama organizovalo je višenaacionalno i višestranačko Predsjedništvo Republike BiH, na temelju Platforme o radu Predsjedništva u ratnim uslovima. Na principima Platforme o radu Predsjedništva u ratnim uslovima formirana je i Armija Republike Bosne i Hercegovine kao oružana sila koja je nosila teret odbrane Bosne i Hercegovine.

Uz podršku i intervenciju međunarodne zajednice posebno od vremena preuzimanja liderstva od strane SAD u pronalaženju mirovnog političkog rješenja za rat u Bosni i Hercegovini došlo je do potpisivanja Dejtonskog mirovnog sporazuma u novembru 1995. godine.

Iako nije osigurana funkcionalna struktura unutrašnjeg državnog ustrojstva Dejtonskim mirovnim sporazumom je u Bosni i Hercegovini zaustavljen rat i započeo proces izgradnje mira. Unutar mirovnog procesa posredovanog angažovanjem vojnih i civilnih snaga međunarodne zajednice u izgradnji demokratskih institucija države Bosne i Hercegovine ostvaruje se njena integracija u NATO-savez i Evropsku uniju. Kroz integracijski proces u evroatlanske institucije dovršava se internacionalizacija bosanskog pitanja u smislu izgradnje i funkcionisanja države Bosne i Hercegovine u zajednici evropskih naroda i država.

Potpisivanjem sporazuma o pridruživanju i stabilizaciji sa Komisijom Evropske unije 2008. godine država Bosna i Hercegovina je ušla u ugovorni odnos sa EU.

Predstoji ispunjenje uslova na temelju kojih će Bosna i Hercegovina dobiti status kandidata za članstvo u EU u čemu je i reforma Dejtonskog ustava.

Sa postizanjem članstva u NATO savezu i Evropskoj uniji Bosna i Hercegovina će steći sve pretpostavke da se razvija u miru, ekonomskom prosperitetu i punoj sigurnosti svojih građana.

BEOGRAD I BANJA LUKA: ZAJEDNO ZA PODELU BIH¹

Odnos Srbije prema Bosni i Hercegovini (BiH) je najozbiljnija prepreka regionalnoj stabilnosti. Srpske aspiracije prema BiH traju od Berlinskog kongresa (1878), preko aneksione krize 1908. godine, do sada. Dejtonski sporazum (1995) je srpska nacionalna elita prihvatila kao najoptimalnije dostignuće u tadašnjim međunarodnim okolnostima. Zato je i razrađena strategija² kojom je Republika Srpska (RS) tokom poslednjih 15 godina takoreći postala deo ekonomskog i kulturnog prostora Srbije.

Nakon Deklaracije o nezavisnosti Kosova, premijer RS Milorad Dodik je potpuno otvorio karte: RS će zahtevati isto što i Kosovo: nezavisnost. Dodik je svojim izjavama toliko radikalizovao situaciju u Bosni da je doveo u pitanje i njen opstanak. To je nateralo međunarodnu zajednicu, pre svega SAD, da se ponovo angažuju u regionu sa ciljem da iznude reviziju Dejtonskog sporazuma i na taj način omoguće funkcionisanje bosanske države.

Butmirski proces pokrenut da bi se tri strane dogovorile o neopodnošnim ustavnim promenama, završio je neuspehom u prvoj fazi. Međutim, proces je nastavljen; iza scene u toku su diplomatske akcije na međunarodnom planu, koje treba da dovedu do minimalnog konsenzusa o promenama ustava.

- 1 Tekst Sonje Biserko, predsednice Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji, donosimo u srpskom izvorniku.
- 2 Strategija je razrađena još 1997, na skupu koji je organizovao Institut za geopolitičke studije. Tada je zaključeno da je „opstanak Republike Srpske jedan od životnih nacionalnih i državnih interesa srpskog naroda“. Dobrica Ćosić je u predgovoru dnevnikačkih beleški Nikole Koljevića „Stvaranje Republike Srpske“ (Službeni glasnik, Beograd, 2008) napisao: „Zaslugom svih boraca i komandanata VRS stvorena je prva srpska država preko Drine. A to je u nizu teških nacionalnih poraza jedina velika pobeda srpskog naroda u poslednjoj deceniji XX veka“. www.stormfront.org/forum/

Stav Evropske unije je da samo funkcionalne države mogu ući u EU, odnosno da "zahtev BiH za članstvo u Evropskoj uniji može biti razmatran samo kada kancelarija visokog predstavnika međunarodne zajednice (OHR) bude zatvorena i da nikakvi kvaziprotektorati ne mogu ući u EU".³ Oli Ren ističe da je cilj EU da "BiH postane kredibilan podnosilac zahteva za članstvo u NATO i EU", odnosno da, kao i sve druge zemlje, „mora biti sposobna da usvoji i primeni standarde EU“.⁴

Beogradski stratezi se stalno prilagođavaju promenljivim međunarodnim uslovima i insistiraju na očuvanju statusa quo, očekujući veći uticaj Rusije u dogledno vreme. Nedavni skup u Banjaluci (početak decembra), koji je organizovao Centar za nacionalnu strategiju iz Beograda (Centrom rukovodi Svetozar Stojanović), upravo je bio u toj funkciji. Opšti je konsenzus da RS može opstati jedino pod uslovom da se Dejtonski sporazum ne menja. Sadašnje ambicije Beograda i Milorada Dodika svode se na očuvanje sadašnjih ovlašćenja RS, ili pretvaranje BiH u federaciju, što bi otvorilo mogućnost za secesiju RS.

Siva zona srpske politike još uvek je dominantna u strateškim pitanjima i ima uticaja na sadašnje nosioce vlasti. Istina, globalna kriza je znatno uticala na opredeljenje sadašnje vlade za evropsku opciju – međutim, ta opcija nije do kraja definisana zbog nedostatka političkog konsenzusa.

Stav Republike Srpske prema Bosni i Hercegovini

Dodik u svojim izjavama ističe da Srbija, kao potpisnica i garant Dejtonskog sporazuma, konstruktivno pristupa političkim razgovorima u BiH i podržava integritet RS, i da samo dogovor i dijalog mogu da obezbede održivo rešenje. Takodje ističe da nijedno rešenje ne sme da dovode u pitanje integritet zemlje i stabilnost u regionu, jer samo stabilan i prosperitetan region može postati deo Evrope.

³ Beta, 15, oktobar, 2009.

⁴ Isto.

Dodik naglašava da ima veoma dobru saradnju sa Demokratskom strankom Borisa Tadića, mada razgovara i sa svim drugim političarima. Kada je reč o specijalnim odnosima RS i Srbije, Dodik kaže da Srbija ima veoma proaktivan stav u odnosu na regionalnu stabilnost i da je u proteklom periodu namerno potisnuta njena uloga kao garanta i potpisnika Dejtona. To pripisuje "nekim strancima u BiH" i smatra "da uloga /Srbije/ konačno treba da se vrati kako bi preuzela svoju odgovornost za ono što je Dejtonski sporazum".⁵

Tokom Butmirskog procesa Milorad Dodik je pokušavao da nametne ideju da se u Ustav BiH ugradi pravo entiteta na referendum o statusu, s tim da "legalizacija tog prava podrazumeva i saglasnost drugih". Kada je reč o najavljenim ustavnim promenama, za njega je "neprihvatljivo da Veće ministara BiH preraste u državnu vladu i da BiH ima premijera". Odbacio je zahtev da se redefiniše uloga Doma naroda u državnom parlamentu koji bi time izgubio zakonodavnu nadležnost, ali bi postao mesto na kome se može pokrenuti pitanje zaštite vitalnog nacionalnog interesa. To bi bilo predmet usuglašavanja u parlamentarnim domovima ili u Ustavnom sudu BiH.

Dodik je ponovio da njegova stranka, SNSD, "nije zainteresovana" za ustavne promjene u BiH, niti je spremna da radi na bilo čemu što smanjuje dejtonski kapacitet RS, ali je spremna usaglasiti postojeći ustavni okvir s evropskom Konvencijom o ljudskim pravima i slobodama. Dodik, naime, polazi od toga da je Dejtonski sporazum trajno rešenje, u čemu ima i podršku Beograda. On smatra da se o pitanju promene ustava polazi od pogrešnih osnova, odnosno da se Dejtonski sporazum, na kome je nastala BiH, ignoriše, kao i procedura ustavnih promena.⁶

Svaki pokušaj smanjenja ovlašćenja entiteta, Milorad Dodik je odbio, očigledno u saglasnosti sa Beogradom. Reakcije na dve runde Butmirskog procesa ipak pokazuju u koliko meri su Beograd i Banjaluka saglasni u odnosu na reviziju Dejtonskog sporazuma. U pismu upućenom ambasadoru SAD Čarlsu Inglišu i švedskom predsedništvu Evropske unije, Dodik je naveo da dostavljeni predlog pokazuje samo da su prethodni razgovori, vođeni sa domaćim lideri-

5 Emisija Kažiprst, Radio B92, 28. oktobar 2009.

6 Politika, 14. oktobar 2009.

ma, bili paravan za “paket koji je već bio sačinjen, očigledno po volji samo jednog konstitutivnog naroda u BiH - Bošnjaka”. Dodik dalje navodi, “U potpunosti smo iznenađeni sadržajem prijedloga paketa koji nam je proslijeđen i smatramo ga antidejtonskim, politički nekorektnim i neprihvatljivom osnovom za razgovor”. “Bilo kakve akcije koje bi eventualno bile preduzete u budućnosti u tom pravcu, SNSD će smatrati direktnim miješanjem u unutrašnja pitanja jedne suverene države”⁷.

Neuspeh prve faze Butmirskog procesa Dodik je prokomentarisao na sledeći način: „Pregovori su završeni porazom političara koji su, kada je reč o promenama Ustava BiH, imali maksimalističke zahteve i koji su verovali da će stranci, ako se mi ne dogovorimo, nametnuti rešenja”. On je kazao da su ustavne promene moguće samo pod uslovom da budu rezultat „domaće pameti” i dogovora unutar BiH. Takođe, istakao je da BiH ima ustavnopravne kapacitete za ulazak u evroatlantske integracije, ali joj za brže približavanje EU i NATO „nedostaje politička volja”. Pod političkom voljom podrazumeva uvažavanje realnosti – postojanje i očuvanje dejtonske pozicije Republike Srpske unutar BiH⁸. A potpredsednik PDP Slobodan Nagradić je izjavio da je „jedino moguć dogovor o usklađivanju Ustava BiH sa Evropskom konvencijom o zaštiti ljudskih prava i sloboda”.

Dodikove izjave jasno govore o njegovom odnosu prema bosanskoj državi. On insistira na ukidanju Visokog predstavnika i uopšte na povlačenju medjunarodne zajednice iz BiH, kako bi ona postala normalna država. Jedan od njegovih zahteva je čak i uslišen. Naime, u međuvremenu su povučeni međunarodni tužioci i sudije Suda za organizovani kriminal. Njihova uloga je sada svedena isključivo na savetničku. Zatim, tu je i njegova izjava o popisu stanovništva u BiH: “Ne želimo da budemo Bosanci, mi smo Srbi i većina nas želi da se tako izjasni (...). Mi nismo krivci što još nema dogovora u vezi popisa. RS traži da se u popis obavezno uvrsti izjašnjavanje o nacionalnoj, verskoj i jezičkoj pripadnosti”. “To nije protiv evropskih standarda, ali jeste protiv nekih koncepcija koje žele da ovde odjednom naprave Bosance ili

7 Politika, 29. oktobar 2009.

8 Politika, 21. oktobar 2009.

neke druge narode. Mi ne želimo da budemo Bosanci, mi smo Srbi i većina nas želi da se tako izjasni”⁹

Odnos Srbije prema RS

Zvanične izjave Srbije svode se na nekoliko stavova: da se Srbija neće mešati u pregovore političkih lidera u BiH, ali da se nada postizanju kompromisnih rešenja, da će podržati svaku odluku koju donesu predstavnici RS, kao i da je privržena Dejtonskom sporazumu.

Izjave Borisa Tadića variraju između potrebe da se zadovolje očekivanja EU na njenom putu ka integraciji, sa jedne strane, i strateških aspiracija prema RS, sa druge. Tadić je u više navrata izjavio da Srbija konstruktivno pristupa političkim razgovorima u BiH, jer je, kako kaže, uveren da jedino dogovor i demokratski dijalog mogu omogućiti rešenje koje je održivo u godinama koje dolaze i koje tu državu može dovesti do članstva u EU, što je i prioritetni nacionalni cilj Srbije.¹⁰

U suštini, njegov stav se svodi na sledeće: “Srbija i Hrvatska su garanti očuvanja Dejtonskog sporazuma i na taj način, i integriteta BiH. Srbija ostaje trajno privržena Dejtonskom sporazumu i takvom političkom stavu. Dejtonski sporazum je moguće menjati samo pod uslovom da se sve tri strane u BiH dogovore oko toga i to je sledeći princip koga se drži Srbija. Sve ono što dogovore legitimni predstavnici Hrvata, Bošnjaka i Srba jeste prihvatljivo za Srbiju. Ono što ne dobije podršku legitimnih predstavnika u BiH, nije prihvatljivo ni za Srbiju”¹¹

Tadić je, takođe, rekao: “Niko ne želi više bilo kakve akcije koje proizvode nestabilnosti, dovode u pitanje integritet ljudi, građana BiH nezavisno od nacionalne pripadnosti, i njihovu imovinu. To su principi na kojima Srbija vodi svoju politiku u regionu, to su principi koji obezbeđuju da je Srbija danas visoko poštovana zemlja u međunarodnoj

9 Dnevni avaz, 22. novembar 2009.

10 Beta, 16. oktobar 2009.

11 Isto.

zajednici zbog svoje politike pomirenja, dogovaranja, sporazumevanja i rešavanja svih otvorenih pitanja".¹²

Uoči početka razgovora u Butmiru Tadić je razgovarao sa najrelevantnijim političkim predstavnicima RS. Tom prilikom je dogovoreno da Srbija neće pritiskati RS i da će i dalje podržavati Dejtonski sporazum, dvoentitetsku BiH i svaki dogovor tri konstitutivna naroda.¹³

Predstavnicima RS Tadić je poručio da je Srbija njegova politička odgovornost, a RS njegova moralna odgovornost. Takođe, da kroz „butmirske pregovore“ treba doći do kompromisnog rešenja koje bi BiH vodilo napred ka evroatlantskim integracijama. Naglasio je i da „Srbija ne želi da se nađe u kontekstu loših rešenja u BiH, jer bi to za nju predstavljalo teret“.¹⁴

Čedomir Antić, istoričar i predsednik Naprednog kluba, smatra da je ukidanje entitetskog glasanja vrlo loš predlog, ali da će međunarodna zajednica ipak insistirati na tome. „BiH treba da bude federacija. Ukidanje RS nije stvaranje funkcionalne države, već ukidanje prava srpskom narodu, koja već imaju pojedine regije i pojedini narodi u Evropi u Nemačkoj, Belgiji, Španiji“. On takođe smatra da je ravnoteža u BiH moguća jedino ako se prizna sadašnje stanje, s tim što bi tu državu trebalo potpuno demilitarizovati. Ako uspe ukidanje entiteta, ocenjuje on, u narednih deset godina pitanje prava tri konstitutivna naroda biće potpuno svedeno na etnologiju i na priču o kulturnom identitetu.¹⁵

Osvrćući se na „butmirski proces“, ministar inostranih poslova Srbije Vuk Jeremić je sugerisao da bi o pitanjima o kojima je razgovarano u vojnoj bazi trebalo da se dogovore sve tri strane u BiH, jer „ništa o čemu se ne dogovore sve tri strane neće imati podršku Srbije“. „Učinićemo sve što možemo da doprinesemo da doñe do tog dogovora. Bez dogovora i dijaloga nema ni rešenja“, kaže Jeremić, dodajući da po tom pitanju nema nikakvih razlika u stavovima Srbije i Rusije.

¹² Isto.

¹³ Osim Dodika sastanku sa predsednikom Srbije prisustvovali su još i predsednik Srpske radikalne stranke RS Milanko Mihajlić, predsednik Srpske demokratske stranke Mladen Bosić, potpredsednik Partije demokratskog progresa Branislav Borenović, predsednik Demokratske partije Dragan Čavić, Demokratskog narodnog saveza Marko Pavić i Socijalističke partije RS Petar Đokić, takoreći, svi relevantni politički predstavnici RS.

¹⁴ Beta, 1718 oktobar 2009.

¹⁵ Politika, 19. oktobar 2009.

Beogradski diplomatski izvori Politike sugerišu da je upravo poseta ruskog predsednika Dmitrija Medvedeva dala podsticaj za značajnije učešće Srbije u razgovorima o ustavnim promenama u BiH. Na konstataciju predstavnika federalnih medija da je premijer RS Milorad Dodik tokom pregovora više boravio u Beogradu nego u BiH, Jeremić je odgovorio da nema takav utisak, dodajući da će „Dodik uvek biti drag i dobrodošao gost u Beogradu, kao i svi demokratski izabrani predstavnici bilo kog naroda u BiH”.¹⁶

Vuk Jeremić je istakao da je BiH najbliži i najvažniji sused Srbije, te da će Srbija podržati svaki dogovor u Federaciji koji bude u potpunosti usaglašen između tri konstitutivna naroda. "Imamo zajedničku budućnost u EU i siguran sam da ćemo uspeti ako budemo podržavali jedni druge". Srbija ima dobre namere, kaže Jeremić, da pomogne svojim savetima, jer je stabilnost BiH zajednički problem. "Bez stabilnosti BiH nema ni stabilnosti Balkana. Bilo kakav problem u BiH i te kako bi svi zajedno osetili".¹⁷

Ruski stav

Izjave ruskih zvaničnika uglavnom su identične stavovima srpskih političara u Beogradu i Banjaluci. Ambasador Rusije u BiH Aleksandar Bocan Harčenko izjavio je: „Mi nikada nismo imali osjećaj ili utisak da postoji namjera razbijanja BiH u Banjaluci”.¹⁸ Istakao je, takođe, da njegova zemlja ne podržava dezintegraciju BiH, jer je stav Moskve jasan i principijelan: suverenitet i cjelovitost BiH.

Kada je reč o reformi Ustava BiH, ruski ambasador je rekao da promena Dejtonskog sporazuma može da bude samo „domaći proizvod”, jer o tome treba da odluče sami politički lideri u BiH, a uloga međunarodne zajednice može da bude samo savjetodavna, bez nametanja rješenja. Rekao je i to da ne vjeruje u mogućnost promjene ustava preko noći, te da se Rusija zalaže za put koji je utemeljen preko Savjeta za implementaciju mira (PIK): Rusija smatra da prvo treba da dođe do zatvaranje Kancelarije visokog predstavnika, koja bi bila zamenje-

16 Politika, 23. oktobar 2009.

17 Kurir, 23. oktobar 2009.

18 Glas javnosti, 2. novembar 2009.

na kancelarijom predstavnika EU, a nakon toga, promjena Ustava uz saglasnost svih političkih lidera u BiH".¹⁹

Ruski ministar inostranih poslova Sergej Lavrov, prilikom posete BiH, takođe je istakao da je "Rusija spremna da intenzivno sarađuje, kako bi se zatvorila Kancelarija visokog predstavnika u BiH, odnosno da bi se transformisala u Kancelariju specijalnog predstavnika EU".

Odnose RS sa Rusijom najbolje ilustruje Dodikova izjava da u dijalogu sa Rusijom razgovara o privrednim projektima, kao što su gasifikacija ili rafinerija nafte. "I oni kažu da podržavaju Dejtonski sporazum i domaći dijalog. S druge strane, zapadnjaci su napravili situaciju da su se preko političke korektnosti u poslednjih 15 godina Republici Srpskoj stalno nametala politički nekorektna rešenja u kojima je RS trebalo da izgubi, a ništa da dobije", kaže Dodik.²⁰

Srpska propaganda

Paralelno sa pokušajem revizije Ustava, srbijanski mediji često ističu opasnost od vehabija, odnosno islamskog fundamentalizma. U Srbiji je vođen proces protiv grupe mladih ljudi koji su navodno pripremali terorističke akcije. Ova propaganda se uklapa u tezu nekih zapadnih zemalja o opasnosti od islama. Tim teorijama se daje dosta prostora u srbijanskim medijima – ukratko, Srbija je u BiH vodila rat protiv radikalnog islama i islamska država u srcu Evrope može biti opasna. To je i inače bila teza Beograda devedesetih godina prošlog veka, koja je dobila "potvrdu" u terorističkom napadu na SAD 2001. godine

S druge strane, ističe se i teza da je uticaj vehabija u Srbiji, na Kosovu i Metohiji, u Crnoj Gori, Makedoniji i BiH onoliko koliko to žele Amerika i njeni zapadni saveznici. Profesor Radoslav Gaćinović tvrdi da „vehabistički pokret nikada nije prekidao prilično dobre odnose sa Zapadom koji se nikad nije odrekao njihovih usluga. Uticaj vehabija u regionu je vrlo prisutan, a od interesa Zapada zavisi iz koje će se države konkretno i u kom trenutku odapinjati otrovne strele ka Srbiji".²¹

¹⁹ Isto.

²⁰ Emisija Kažiprst, Radio B92, 28. oktobra 2009.

²¹ Isto.

Prema rečima profesora Gaćinovića, naučnog savetnika u Institutu za političke studije, procenjuje se da je u poslednje dve decenije XX veka u svetu utrošeno oko 70 milijardi dolara iz Saudijske Arabije za širenje vehabi sekte, fundamentalizma i džihada. Od tih sredstava je izgrađeno oko 1.500 džamija, 210 islamskih centara, 202 univerziteta i oko 2000 škola u neislamskim zemljama. Na početku XXI veka, od oko 50 islamskih organizacija koje su učestvovala u podeli ove „međunarodne pomoći“, trećina ih je na Balkanu imala saradnju s terorističkim organizacijama. On je objasnio da je u poslednje dve decenije, BiH bila poligon za obuku raznih organizacija koje nikome ne ulivaju nadu za mir.²²

Srbijanski mediji takođe drže stranu Republici Srpskoj i koriste svaku priliku da Bošnjake prikažu u negativnom svetlu. Tako se u komentaru Večernjih novosti ističe da je „protektorat nad Bosnom, sa drakonskim bonskim ovlašćenjima, instrumentom koji je korišćen da bi se uglavnom disciplinovali Srbi, a ponekad i Hrvati, više ne može da izađe iz vrzinog kola u koje se upleo.

Podvlači se da su se Bošnjaci, kao najbrojniji narod, isuviše navikli na povlastice koje je pristrasni strani faktor godinama nesebično davao i ne žele da ih se odreknu. „Sada uterivanje u centralizovanu BiH ne smeta samo Srbima, već i hrvatski deo Federacije počinje da teži osamostaljenju. (...) Srbi ne žele više da popuštaju i da se odriču ustavom zagwarantovanih mehanizama. Hrvati su potpuno majorizovani u Federaciji BiH, pa žele da organizuju svoju administrativnu jedinicu ili treći entitet. Bošnjaci žele centralizovanu državu u kojoj bi dominirali. Tako je postalo skoro nemoguće ispuniti poslednji uslov za zatvaranje OHR, postizanje normalne političke atmosfere“²³

Pomoć iz Beograda

U odbranu RS u Banjaluci je organizovan „naučni“ skup pod okriljem Centra za nacionalnu strategiju i u režiji profesora Svetozara Stojanovića, bliskog Dobrici Ćosiću i krugu iz SANU, koji je stajao iza Memoranduma. Na skupu je učestvovalo oko četrdesetak akademika i naučnih istraživača, a tu su bili i savetnici predsednika Tadića i

²² Politika, 9. novembar 2009.

²³ Novosti, 21. novembar 2009.

Koštunice (Trivo Indić i Slobodan Samardžić) i političari uključujući Milorada Dodika i predsednika RS Rajka Kuzmanovića. Najbrojniji su bili tzv. senatori RS iz ratnih vremena, koji su bili logistička podrška naporima da RS postane realnost. Glavna poruka skupa je da je Dejtonski sporazum jedina tačka opstanka RS i zato ona mora da brani taj sporazum svim legalnim i legitimnim sredstvima. Osim toga, Svetozar Stojanović je ukazao na to da zbog promena odnosa snaga u svetu „o nametanju rešenja u BiH ne može biti govora, već se rešenja moraju tražiti u dijalogu, razgovoru i saglasnosti dva entiteta i tri naroda u BiH“. Istakao je da Srbija aktivno učestvuje u svim oblicima saradnje sa Srpskom, ali da još uvek ima neiskorišćenih mogućnosti u njihovim vezama.²⁴

Predsednik RS Rajko Kuzmanović je istakao da se „radi o međunarodnom aktu koji se ne može menjati svaki čas, nego se mora primenjivati“, što znači „da BiH može biti samo složena, a nikako unitarna država“. Dodik je ukazao na to da je „RS i ustavna i politička činjenica i to nam niko ne može oduzeti“.

Bogdana Koljević je, govoreći o nacionalnom identitetu, naglasila da je insistiranje na centralizaciji BiH negacija volje naroda i demokratskih principa, a da je „uvažavanje principa Dejtonskog sporazuma ujedno i uvažavanje i srpskog identiteta“. Mile Savić je ukazao da „ulazak BiH u NATO ne bi značio garantovanje opstanka RS ako i Srbija ne uđe u NATO“. Neki učesnici su isticali da BiH preti „palestinizacija, zbog toga što je Bošnjaci hoće celu i samo za sebe“.²⁵

Reakcije na izjave predsednika Hrvatske Stjepana Mesića

Predsednik Hrvatske Stjepan Mesić pri kraju mandata daje sve oštrije izjave o tome kako je Dodik odgovoran za situaciju u BiH. Mesić ističe: „Ako Dodik ne priznaje BiH i kaže da će referendumom rešiti pitanje izlaska iz BiH, a priman je u Srbiji uz najveće počasti, to za mene znači sumnjivu politiku“. Optužio je Dodika da vodi razbijačku politiku prema BiH isto kao što je to činio Slobodan Milošević, samo drugim

²⁴ Politika, 14. decembar 2009.

²⁵ Isto

sredstvima, te da takva politika „može dovesti do novih nestabilnosti i sukoba“²⁶

Tadić je stao u odbranu Dodika sa argumentacijom da je Dodik odgovoran čovek i da zna da nije dobro povlačiti poteze protivno interesima srpskog naroda u RS. Tadić je kazao da izjave iz regiona nisu korisne i da ne sagledavaju celinu političkih procesa, kao i da Srbija neće povući niti jedan potez koji će dezintegrisati neku zemlju u regionu, jer bi na taj način ugrozila i svoj integritet.²⁷

Tadić je izjavio da očekuje da će i "Hrvatska dati doprinos stabilnosti u regionu, u poštovanju ljudskih prava i svih etničkih zajednica, da će omogućiti Srbima koji žele da se vrate u Hrvatsku da to i učine, i da će biti regulisana imovinska prava naših sunarodnika u Hrvatskoj“²⁸

Državna strategija Srbije, bez obzira ko je na vlasti, ostaje ista kada je reč o BiH. Beograd nije odustao od svojih strateških ciljeva u BiH, odnosno od očuvanja RS kako je definisano u Dejtonskom sporazumu. Zato se u svim prilikama insistira na status quo, uz stalno pozivanje na Dejtonski sporazum kao jedini "legalan i legitiman međunarodni akt" koji uređuje odnose u BiH. Skup u Banjaluci i sastav učesnika (najvećim delom senatori RS iz ratnog vremena, Univerzitet i Akademija, pisci) pokazuje da je državna strategija ostala nepromenjena, čak i po cenu poraza Srba u BiH.

Opstanak RS nije moguć bez podrške Beograda i Rusije. U poslednjih 15 godina Beograd je sprovodio strategiju uključivanja RS u ekonomski i kulturni prostor Srbije, i u tome bio uspešan. Osim toga, negovana je atmosfera koja je mlade ljude u RS okretala Beogradu, a ne Sarajevu.

Međunarodna zajednica snosi odgovornost zbog toga što nije bila dosledna u sprovođenju Dejtonskog sporazuma, jer bi to sprečilo zaokruživanje čistih etničkih entiteta. Politika povratka izbeglica nije bila dosledna, kao ni insistiranje na adekvatnoj saradnji sa Haškim tribunalom.

Potencijal Dejtonskog sporazuma za funkcionalnu državu BiH nije u potpunosti iskorišćen. RS može ostati kao entitet, ali samo tamo gde su Srbi bili u većini pre rata 1992. godine. Beograd nije pokazao dovoljnu spremnost da utiče na RS da se aktivnije angažuje na reviziji Ustava BiH kako bi se obezbedila funkcionalna država. Naprotiv, Be-

26 Isto.

27 Beta, 26. novembar 2009.

28 Isto.

ograd ponavlja da će “podržati sve o čemu se tri naroda dogovore”. Taj isti stav zastupa i Rusija i, naravno, Republika Srpska.

Milorad Dodik stalno nastoji da pridobije bosanske Hrvate za ideju o stvaranju trećeg entiteta, jer bi time ojačao svoju poziciju o federalizaciji BiH. U tome ima podršku dela Hrvata, jer njihov položaj u Bosni nije najbolje rešen. Međutim, hrvatska država ima drugačiji stav. Između ostalog, svesna je problema da “Hrvati u BiH polako nestaju” i da je neophodno preuređivanje BiH kako bi se zaustavio taj proces. Za sada postoji ideja o tri entiteta, plus dva mešovita.

Milorad Dodik insistira na referendumu RS i njenom pravu da odluči o svojoj budućnosti, što se sasvim uklapa u plan Beograda. Ovaj scenario može biti i opasan, jer može uvesti u sukob u kojem bi srpska strana mogla sve izgubiti, kao što se to dogodilo u Hrvatskoj.

Neophodno je obnoviti “lobi” grupu za opstanak BiH, koja bi aktivno tražila rešenja koja doprinose stvaranju funkcionalne države. Nezainteresovanost pojedinih međunarodnih aktera ide tako daleko da neki čak predlažu uvažavanje realnosti na terenu. Odluka EU da izostavi BiH iz šengenskog viznog sistema dodatno je stigmatizovala bosanske muslimane. Odlaganje MAPA plana za BiH takođe je odluka koja obezbeđuje manevarski prostor Beogradu, jer se upravo članstvo u NATO stalno dovodi u pitanje, kako Srbije tako i RS, odnosno BiH.

Ne treba zaboraviti da je NATO bio glavni mehanizam pomirenja u Evropi nakon Drugog svetskog rata. Politika uslovljavanja u BiH je iscrpljena i postala je kontraproduktivna, jer suštinski samo povećava ucenivački kapacitet RS.

KAKO BI IZGLEDALA PODJELA BIH NA TRI DRŽAVICE, REALNOST ILI...

Podjela Bosne i Hercegovine je zadnjih nekoliko mjeseci česta tema u našim sredstvima informisanja a i u izjavama nekih političara.

Autori dijeljenja ove stare države, Bosne i Hercegovine, nisu, izgleda, svjesni kakve bi negativne posljedice izazvala ta podjela na tri male državice. I današnja, dejtonska Bosna i Hercegovina je u nekom smislu podijeljena, pa smo svjedoci kroz kakve muke prolazi ova zemlja. To nisu samo političke nego i privredne, socijalne i druge naše nevolje. Zaostajemo na putu u EU u svemu u odnosu na ostale evropske zemlje.

Bosna i Hercegovina je vijekovima bila jedna od najprirodnijih ljudskih zajednica u svijetu - prava „leopardova koža“, zajednica više religija, nacionalnosti, običaja i drugog bogatstva ujedinjenih različitosti - upravo onako kako izgleda lijepa šarena planeta Zemlja, njene razne rase ljudi, šaroliko bogatstvo biljnog i životinjskog svijeta na kopnu i u moru. Svi stanovnici gradova i sela živjeli su vijekovima zajedno u blizini, jedni pored drugih. Njihovi međusobni odnosi nisu bili tolerancija ni snošljivost, trpljenje, nego međusobno priznavanje i poštivanje i stečena navika da tako živimo vijekovima. Komšija pravoslavac nije htio ni držati a ni klati svinje ako mu je prvi komšija bio musliman, a komšija musliman je vodio računa o običajima i načinu života svog susjeda. Takav način vjekovnog i kulturnog življenja u sredini izmiješanih običaja, kultura i naroda, čovjek sa Durmitora nije poznao, a niti je mogao znati s obzirom

na prilike u kojima je stasao, gdje su gusle i duduk bili jedini poznati muzički instrumenti.

Nikad zbog religijske i druge različitosti nismo se međusobno mrzili ni ratovali, niti se dijelili ni u jednom sektoru života. Ratove i sukobe su nam uvijek donosili strani zavojevači zbog njihovih raznih interesa - ekonomskih, velikodržavnih, pljačkaških, te zbog želje za slavom i osvetom. Ljepota prirode i cijelog svijeta je upravo u različitostima.

Nekim bolesnicima izvan BiH, primitivnih poimanja svijeta i željni slave je smetala takva BiH, pa su 1991. godine odlučili da tu zajednicu naroda razore i unesu mržnju umjesto sloge, Urađen je plan u mozgovima nekih akademika, generala i političara, odnosno prepisali su stari program četnika sa Ravne Gore u Srbiji iz juna 1941. godine, dopunjen 1991. godine, naredbom Karadžića i Plavšićke da se, pored genocida nad bosansko-hercegovačkim muslimanima, unište i svi kulturni i vjerski muslimanski objekti kao što su biblioteke, džamije, mektebi, tekije i dr. Našli su mesiju sa pustog Durmitora (opet stranca, a ne čovjeka iz neke stare gradske pravoslavne porodice), koji povede rat da takvu zajednicu naroda, državu BiH, razori. On i njegovi sljedbenici su lukavim lažima i izmišljotinama o našoj međusobnoj mržnji uspjeli neukim seljačkim masama a i nekim bjelosvjetskim „ekspertima“ usaditi mržnju prema „Turcima“ (iz kosovskog boja) što znači prema muslimanskom b-h narodu.

Tim izmanipulisanim masama, uvijek nezadovoljnim, kojima je za njihov težak život kriv svak, bilo je najlakše naći krivca među Muslimanima a ne zanemarujući i motiv pljačke njihove imovine - hiljade TV aparata, kuhinjske opreme, ćilima, namještaja, automobila, zlata, stoke itd. (Od opljačkanih dobara protjeranih muslimanskih porodica su Karadžićevi četnici kupovali kuće tih istih prognanika). Tim primamljivim lažima o međusobnoj mržnji će zločinci pravdati svoja nedjela tokom agresije na BiH 1992. godine. Sa takvim masama i još naoružanim, bilo je lako prići fizičkom istrebljenju Bošnjaka-Muslimana sa ovih prostora, kako je to R.Karadžić zaprijetio nepo-

sredno prije samog početka agresije. Pri tome se, izgleda, računalo i na blagonaklonost evropskih sila!

Gdje se izgubio ljudski stid i ljudsko dostojanstvo? (Oko 13. februara 1995. godine na TV-vijestima se moglo čuti slijedeće: Radovan Karadžić je u Bosanskom Šamcu izjavio da ga je Evropa nagovorila da povede krstaški rat protiv islama u Evropi" Ili je Karadžić, vješt u manipulisanju masama - to izmislio ili nije, ne mogu komentirati).

Istina, genocid nije potpuno ostvaren zahvaljujući patriotima koji su branili svoju domovinu BiH.

Agresija i odbrana od agresije je i napadačima i žrtvi donijela poznate ogromne i nepopravljive štete ubijanjem, etničkim čišćenjem, rušenjem domova, fabrika, kulturnih, zdravstvenih i vjerskih objekata, što će se desetljećima negativno odražavati na ekonomske i ostale vidove života u državi BiH. Od toga što će zločinci dugo robijati po evropskim zatvorima, razorena država BiH nema nikakve koristi. Jedina korist je što će presude za ratne zločine biti opomena budućim agresorima i zločincima te izvjesna utjeha žrtvama da pravda ipak postoji.

U jednom vremenskom intervalu (1993. i 1994.) u akciji razaranja države BiH su sljedbenicima R. Karadžića pomagale i postrojbe HVO-a i vojske Republike Hrvatske.

Ali rat se nije završio tzv. Sporazumom iz Dejtona koncem 1995. godine - rat prijetnjama i političkim ucjenama traje do danas i opet sa poznatim glavnim „velikim“ ciljem - nestanak države BiH i priključenje njenih dijelova susjednim državama. Neka se zna da bi naši Bosanci i Hercegovci u tim „velikim“ državama uvijek bili građani drugog i trećeg reda i pri zapošljavanju i obrazovanju i u svim drugim djelatnostima.

U tim otcijepljenim državicama bi ratni zločinci našli dobro utočište-sklonište i spasili bi se suđenja u Hagu.

Makar slijedeći redovi zvučali kao parodija, pokušat ću predstaviti sliku BiH podijeljene na tri državice:

- pravoslavna, etnički očišćena državica, rep.Srpska (PRS), oko 35% prostora BiH,
- katolička, etnički očišćena državica rep.Herceg - Bosna (HRHB), oko 18% prostora „bivše„ BiH,
- islamska državica rep. Bosnija (IRB), oko 47% prostora „bivše „BiH». Bilo bi poželjno da u IRB žive i rade i stanovnici pravoslavne i katoličke vjere.

Takvu zemlju gdje se ljudi dijele prema načinu obraćanja Svevišnjem nam je donijela agresija na BiH 1992. godine, a s njom i obrambeni rat 1992. - 1995. godine sa poznatim posljedicama. Izgleda nevjerojatno da su R. Karadžić i Biljana Plavšić u toku agresije srušili više božijih kuća-džamija iz graditeljske riznice prošlih vijekova nego Josif Visarionovič Staljin crkava tokom dvadesetih godina prošlog vijeka u Rusiji. Kroz pet vijekova okupacije Turci su u Srbiji ostavili čitave najvažnije pravoslavne manastire uključivo i čuvenu Pečku patrijaršiju na Kosovu koju je turski okupator, islamske vjere, obnovio 1557. godine (v. „Oslobođenje“ od 28.11.08.) lako niti jedna religija ne propovijeda genocid, ipak se desio onom narodu koji se, zajedničkom nam Bogu, obraća u džamiji a ne u crkvi.(1992. godine su agresori u Bijeljini pokrstili dio Muslimana na pravoslavnu vjeru. Maja 1941. godine u Foči ustaška vlast putem telala daje uputstvo kako preći na katoličku vjeru. Niti jedan Musliman tada nije prešao na katolički vjeru.).

Tako je kad se stave u spregu religija i dnevna politika, a još žalosnije kada se ta sprega ponekad koristi i za opravdanje zločina.

Biće potpuno sigurno da dejtonska republika Srpska ne može ostati u današnjim granicama kao što ni republika Herceg-Bosna ne bi ostala u granicama utvrđenim tokom prošlog rata. Republici IRB bi ostao centralni dio „bivše„ države BiH u sendviču između PRS i KRBH, što znači prostor od Bihaća zatim, Banja Luka - zapad, Mrko-

njić Grad -sjeverozapad, Mostar - istok, Konjic, Goražde, Foča- sjever, Srebrenica, Sarajevo i sl.

Normalno je za očekivati da bi tokom podjele Bosne i Hercegovine bilo nesuglasica u prvim pregovorima, što bi postepeno prešlo u oružani sukob - RAT! Imali bismo u Evropi evropsku Palestinu u kojoj su, kao i u Bosni i Hercegovini, hiljadu godina izmiješano živjeli Jevreji, Arapi i Hrišćani. Današnje sukobe su im donijeli stranci i doseljenici. Zaista, čudna sličnost!. (Mislim da je prvog predsjednika države Izrael došla jedna Arapka!) Sporovi bi se vodili oko svakog potoka, planine, rijeke, rudnika, puta, fabrike, bašti, sela i si. Ti ratovi između naša tri plemena bi trajali godinama i nikad ne bi prestali, uz svakodnevne ljudske i materijalne gubitke. Sve to, uključivo i agresiju 1992. godine i genocid nad Muslimanima se dešava koncem dvadesetog i početkom 21. vijeka, vijeka elektronike i međuplanetarnih letova i drugih civilizacijskih tekovina.

Iskustvo nam govori da bi te ratove potpirivale dvije susjedne države - bili bi, pored ljudskih žrtava, uništeni i svi preostali kulturno-istorijski i privredni objekti koje agresori u prošlom ratu nisu stigli minirati. Mladost bi nastavila puniti američke gradove, a možda bi posao mogli naći u Bugarskoj, Rumuniji, Albaniji i Mađarskoj. Svaka strana bi imala po dva fronta. U cilju svoje zaštite od potpunog zatiranja (najavljenog od strane Karadžića u predratnoj skupštini BiH) bošnjačko-muslimanski narod bi se morao obratiti islamskom svijetu za pomoć u ljudstvu, kopnenom i zračnom naoružanju, hrani i lijekovima, makar se zna da je u prošlom ratu zbog 400-500 dobrovoljaca, tzv. mudžahedina (to je 0,4 do 0,5% od ukupnog broja boraca Armije BiH) pozvan na odgovornost glavni komandant Armije Republike Bosne i Hercegovine koji i danas čami u zatvoru suda u Hagu. U isto vrijeme, glavni komandant agresorske vojske i „mudžahedina“ iz Ukrajine, Rumunije, optužen za genocid u Srebrenici i za ostale masovne zločine, zaštićeno živi (možda i on kao bradati guru) i vjerovatno nikad neće biti zatvorenik haškog zatvora. U novom ratu bi valjda odnos prema braniocima svog naroda bio humaniji - pravedniji.

Međunarodna zajednica je 1992. godine zabranila napadnutoj državi BiH da se naoružava i da se brani - zašto! Odgovor je u pasivnom držanju evropskih sila u toku 1992.-1995. godine i njihovim lordovima, Ovenima i Ovensima i Mekenzima koji su svojim prijedlozima išli na ruku Miloševiću, Karadžiću, Plavšićki i drugim šefovima agresije, ili su povjerovali u Karadžićevu laž da je vijekovima među našim narodima vladala mržnja.

Međunarodnim nezalicama bilo je vrlo lahko prenijeti bilo kakvu lažnu informaciju pa su i njihovi „mirovni“ prijedlozi i razmišljanja polazili od Karadžićevih i Plavšićkinih izmišljotina. Plavšićkina laž da su Muslimani „kvaran“ narod je demantovana time što je ona, kao „nekvarna.“ i kao ratni zločinac osuđena od haškog suda na 11 godina robije.

Da smo se mrzili kao što tvrde, zar bi u bivšoj Kraljevini Jugoslaviji u dane državnih praznika sva školska djeca pravoslavne i islamske vjere (mislim na moj grad Foču na istoku Bosne i Hercegovine) prisustvovali molitvama, svi zajedno prvo u crkvi, pa onda u džamiji, ili prvo u džamiji pa u crkvi. Jesu li zbog toga sljedbenici vođe sa Durnitora i jedne profesorice fakulteta iz Sarajeva naredili da se miniraju sve džamije gdje je stupila četnička noga, kako bi se ukorijenila mržnja i spriječio povratak protjeranih muslimana?

Bez obzira na sve što su b-h Muslimani preživjeli tokom agresije, oni ni ne pomišljaju na mržnju, na osvetu, na odmazdu – što je vrlo značajno za proces pomirenja žrtve i Karadžićevih sljedbenika - bilo je previše tuge i suza da bi ih još i mržnja razdirala. Četnici, nasljednici Karadžića opet ruše džamije (8.12.2008.) i to obnovljene, kako bi odbili protjerane Muslimane da se vrate pa makar to bilo i na zgarište. Nadam se da će ovi redovi jednom dijelu naših političara OTVORITI OČI i da će razumnim putem doći do trajnog rješenja za zajednički život svih stanovnika u evropskoj Bosni i Hercegovini bez nacionalnih i vjerskih granica!

NAMJERA ZA GENOCID U BOSNI I HERCEGOVINI¹

Rad prikazuje naučnu i stručnu raspravu o mentalnom ili subjektivnom elementu (mens rea) zločina genocida – namjeri (dolus). Rad govori o najčešćoj kontroverzi koja se javlja kod pitanja namjere: stepen kvaliteta namjere ili stanje svijesti koji je potreban za dokazivanje izvršavanja zločina genocida. Dat je osnovni prikaz jurisprudencije i međunarodnih sudskih instanci i nacionalnih sudova Njemačke i Bosne i Hercegovine kod ovog pitanja. Kritički osvrt na veliki broj sudskih predmeta koji se odnose na zločin genocida je više nego primjetan i prožima se kroz cijeli tekst. Rad, također, govori i o drugim relevantnim i, za nauku, ključnim pitanjima koja se vezuju za istraživanje o pojmu zločina genocida. Da li se zločin genocida može izvršiti na lokalnoj razini, da li je za navedeni zločin potrebno uništavanje znatnog broja pripadnika zaštićene grupe, da li postoji namjera za progon, da li je postojanje genocidnoga plana, ili, pak, motiva obligatoran element pri dokazivanju genocida, da li prinudno preseljenje civilnoga stanovništva predstavlja radnju izvršenja genocida, da li je za zločin genocida potrebno potpuno fizičko-biološko uništenje grupe ili jednog njezinoga dijela, et cetera. Ovo su samo neka od pitanja na koja ovaj tekst nastoji dati odgovore.

Uvod

Mentalni ili subjektivni element genocida (*mens rea*) je jedan od fundamentalnih dijelova pravne definicije ovog, najgnusnijeg međunarodnog zločina. Ovaj element zločina genocida uzrokuje određene kontroverze kada se govori o pravnom razumijevanju kroz međunarodnu i nacionalnu pravnu praksu. Ove određene kontroverze i nejasnoće predstavljene su, u najvećoj mjeri, u formi **stepena kvaliteta**

¹ Naslov naučnog referata koji je prezentiran na 8. bijenjalnoj međunarodnoj konferenciji o genocidu, u organizaciji IAGS, koja je održana od 7. do 10. juna 2009. u Arlingtonu, Virginia, SAD.

namjere. Koristeći teorijska saznanja, međunarodno ugovorno pravo uopće ne definira stepen kvaliteta namjere koja se traži za međunarodni zločin genocida. U Konvenciji Ujedinjenih nacija o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida iz 1948. u pravnoj odredbi stoji da genocid mora biti izvršen „s namjerom da se uništi, u potpunosti ili djelimično, nacionalna, etnička, rasna ili vjerska grupa, kao takva.“² Ova definicija je, po riječima Komisije za međunarodno pravo, „široko rasprostranjena i opće prihvaćena kao autoritativna definicija ovog zločina.“

Nadalje, pravno pitanje namjere je od velike važnosti jednostavno zbog toga što je, prema pravnoj praksi, posebice prema odlukama Međunarodnoga krivičnoga tribunala za bivšu Jugoslaviju (ICTY) i Međunarodnoga suda pravde, veoma teško dokazati da je neko imao namjeru uništiti zaštićenu grupu ljudi slijedeći odredbe Konvencije o genocidu. Ono što genocid razdvaja od zločina protiv čovječnosti je to da djelo, bilo da se govori o ubijanju ili jednom od ostala četiri oblika izvršenja ovog zločina, mora biti izvršeno sa gore navedenim mentalnim elementom.

Ideologija

Znajući da kod zločina genocida sve počinje od ideje, koja se zatim pretvara i sazrijeva u viši stepen, što je predstavljeno u ideologiji koja sistematično širi osnovne postulate dehumanizacije i demonizacije ciljane grupe, preko priprema i planova, javnog podsticanja, podstrekanja, zatim preko direktnog izvršavanja, saučesništva i pomaganja, pa sve do prikriivanja i negiranja. Naime, ideologija je veoma važan proces za zločin genocida. Kada izvršitelji djeluju kolektivno, oni trebaju određenu ideologiju kako bi opravdali svoja djela.³ Bez ideologije oni bi sebe vidjeli kao obične ubice i ništa više.⁴ U kontekstu oružane agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu, srbijanska politička i intelektualna elita je, u skladu sa srpskom fašističkom velikodržavnom ideologijom, politikom i praksom, genocidnog karaktera, imala za cilj formiranje jedinstvene srpske države – Velike Srbije. Za

2 Član 2, stav 1, UN Konvencije o genocidu iz 1948.

3 Pogledati šire dio III, odjeljak prvi: Norman Cigar, *Genocide in Bosnia: the Policy of Ethnic Cleansing*, Texas A&M University Press, College Station, 1995.

4 Isto.

njih je, također, bilo jako važno izgraditi održivu političku strukturu, koja će moći nositi i podržavati sve ove ciljeve, a koju je činila upravo država Savezna Republika Jugoslavija (Srbija i Crna Gora) na čelu sa Slobodanom Miloševićem. Nadalje, u budućoj Velikoj Srbiji, Bošnjaci su, u proklamiranim srpskim ciljevima, predstavljali neželjeni narod, te su morali biti uništeni u ime te ideologije. Osuđeni ratni zločinac Biljana Plavšić je priznala svoju krivnju pred Međunarodnim krivičnim tribunalom za bivšu Jugoslaviju (ICTY), izjavivši da je osnovni cilj Srpske Demokratske Stranke (SDS) i vodstva bosanskih Srba bio – što je, također, proklamirao i Slobodan Milošević – svi Srbi u jednoj državi. Jedna od metoda koja je omogućavala ovaj cilj je bila i separacija etničkih zajednica u Bosni i Hercegovini. Sve do oktobra 1991, lideri bosanskih Srba, uključujući i Biljanu Plavšić, su bili svjesni i imali su namjeru da u separaciju etničkih zajednica uključe stalnu eliminaciju etničkih grupa, sporazumom ili naprosto – silom. Biljana Plavšić je bila svjesna da prisilna eliminacija bošnjačkog stanovništva sa teritorije Bosne i Hercegovine uključuje i diskriminatornu politiku progona. Ona je u svome sporazumu sa Tužiteljstvom ICTY-a ustvrdila da je jedan od ciljeva, na početku, bilo naoružavanje znatnog broja stanovništva bosanskih Srba u saradnji sa Jugoslavenskom narodnom armijom (JNA), Ministarstvom unutrašnjih poslova Srbije, srpskim paramilitarnim i kolaboracionističkim jedinicama, te ustanovljavanje srbijanskih vojnih i policijskih formacija, kao i koordinacija sa JNA i paramilitarnim jedinicama iz Bosne i Hercegovine i inozemstva. Do kojih ekstremnih granica su pojedinci išli govorio je i Vladimir Srebrot, jedan od osnivača Srpske Demokratske Stranke, kojega su bili uhitili i zatvorili u toku agresije, a nakon što je odao osjetljive informacije o planu SDS-a za istrebljenje Bošnjaka. On je, između ostalog, za srbijanski list Vreme izjavio: 'Muslimani su trebali biti podvrgnuti konačnom rješenju:⁵ više od 50 posto je trebalo biti ubijeno, mali dio je trebao biti preobraćen na pravoslavnu vjeru, a manjem dijelu – oni

5 Plan istrebljenja je bio označen kao 'plan Ram' kojega je izradio Generalštab Jugoslavenske Narodne Armije 1990. Plan je poslužio kao kopija za 'konačno rješenje' bosanskih Muslimana kojega je sprovodila Srpska Demokratska Stranka. (vidjeti više: <http://srebrenica-genocide.blogspot.com/2007/07/bosnian-genocide-judgment-upheld.html> posljednji puta pogledano: 14 juli 2009). Više o planiranju, pripremi i toku agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu pogledati u dvotomnoj knjizi prof. dr. Smaila Čekića: *Agresija na Republiku Bosnu i Hercegovinu. Planiranje, priprema, izvođenje* u izdanju Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnoga prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2004.

sa novcem, naravno – je trebalo biti odobreno da odsele u Tursku, putem tzv. *turskog koridora*⁶

Pojavljivanje *dolus specialis*

Objašnjavajući genocid, kontroverze i nejasnoće se počinju javljati kada je *case law* (pravna praksa) međunarodnih krivičnih tribunala predmet analize. Na ovome mjestu bitno je istaknuti predmet *Goran Jelisić* gdje je Apelaciono vijeće Međunarodnog krivičnog tribunala za bivšu Jugoslaviju (ICTY) utvrdilo da termin *namjera* znači *posebna* ili *specifična namjera* (*dolus specialis*) koja se mora razumjeti kao namjera s kojom se **traži** uništavanje grupe. Ovaj standard koji se odnosi na genocidnu namjeru je kasnije potvrđen od strane Pretresnoga vijeća ICTY-a u predmetu *Radislav Krstić*. Što je još čudnije, ovakav standard biva prihvaćen i u kasnijim odlukama *ad hoc* tribunala.

Dolus specialis i ICTR

Imajući u vidu značaj jurisprudencije Međunarodnog krivičnog tribunala za Ruandu (ICTR), nekoliko značajnih predmeta se, u ovoj fazi pisanja rada, mora spomenuti. U predmetu *Jean-Paul Akayesu*, presuda Pretresnoga vijeća jasno potvrđuje da se „specifična namjera“ traži; međutim, ova presuda je nejasna kada se pokušalo objasniti što to zapravo znači.⁷ U predmetu *Clement Kayishema* i *Obed Ruzindana*, Pretresno vijeće je utvrdilo da 'prepoznatljiv aspekt zločina genocida je specifična namjera (*dolus specialis*) da se uništi grupa u potpunosti ili djelimično.⁸ Predmet *Alfred Musema* također uključuje raspravu o genocidnoj namjeri. U ovom predmetu, Pretresno vijeće je utvrdilo da je zločin genocida zaseban od ostalih zločina 'jer zahtijeva *dolus specialis*, specifičnu namjeru.⁹

6 Izvor: Intervju sa Vladimirom Srebrovom, osnivačem Srpske Demokratske Stranke, magazin Vreme, 30 oktobar 1995.

7 "Intent." *Genocide and Crimes Against Humanity*. Ed. Dinah L. Shelton. Gale Cengage, 2005. eNotes.com. 2006. 4 Jun, 2009 <<http://www.enotes.com/genocide-encyclopedia/intent>>

8 Tužitelj vs. *Clement Kayishema* i *Obed Ruzindana*, Pretresno vijeće, Presuda, ICTR-95-1, (21 maj 1999).

9 Tužitelj vs. *Alfred Musema*, Pretresno vijeće, Presuda, ICTR-96-13, (27 januar 2000).

Namjera u jurisprudenciji međunarodnih sudskih instanci

Konačno, Međunarodni sud pravde je insistirao (naprosto posuđujući riječi iz presude Pretresnog vijeća u predmetu *Radislav Krstić*), u svojem Savjetodavnom mišljenju o zakonitosti prijetnje ili upotrebe nuklearnog oružja, da se specifična namjera za uništavanje zahtijeva za međunarodni zločin genocida. Isti svjetski sud u predmetu glede primjene Konvencije o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida (*Bosna i Hercegovina vs. Srbija i Crna Gora*) ponavlja presudu Pretresnoga vijeća u predmetu *Radislav Krstić* gdje je utvrđeno:

Pretresno vijeće nije u mogućnosti utvrditi precizan datum kada je odluka za ubijanje svih vojnosposobnih muškaraca donijeta. Dakle, ono ne može utvrditi da ubistva koja su izvršena u Potočarima 12 i 13 jula 1995. formiraju dio plana da se izvrši ubistvo svih vojnosposobnih muškaraca. Ipak, Pretresno vijeće je uvjeren da su masovne egzekucije i druga ubistva, koja su izvršavana od 13 jula pa nadalje, bila dio ovoga plana.¹⁰

Međunarodni sud pravde je našao postojanje mentalnog elementa zločina genocida samo za sigurnosnu zonu Ujedinjenih nacija Srebrenicu u nekoliko dana mjeseca jula 1995. bez sprovođenja svoje vlastite istrage o ovom pitanju velike važnosti. Dakle, ovaj je sud zaključio da je fizički element (*actus reus*) genocida zadovoljen za ostale okupirane općine i područja u Bosni i Hercegovini, međutim, Podnosilac tužbe (Bosna i Hercegovina), kao što je Sud naveo, nije uspio u dokazivanju postojanja genocidne namjere. Identičan primjer imamo i u predmetu *Goran Jelisić* gdje je sudsko vijeće zaključilo da je na području Brčkog *actus reus* dokazan, ali ne i *mens rea*. Na ovome je mjestu također bitno istaknuti da odluke u predmetima *Krstić* i *Blagojević*, uključujući i odluku Međunarodnog suda pravde o ovom pitanju, nažalost, ne odgovaraju sa *de facto* situacijom na terenu, te iz ovoga proizilazi, da pravne odluke sudova nisu u skladu sa stvarnom istinom o prirodi međunarodnog zločina koji je izvršen u Bosni i Hercegovini.

Interesantno je spomenuti i stav Komisije za međunarodno pravo u njezinim Komentarima o Nacrtu pravila o zločinima protiv mira i sigurnosti čovječanstva iz 1996. da 'definicija zločina genocida za-

¹⁰ Tužitelj vs. *Radislav Krstić*, Pretresno vijeće, Presuda, 2 august 2001, para 572 – 573 i para 591 – 598.

htijeva specifičnu namjeru što je prepoznatljiva karakteristika ovog zločina prema međunarodnom pravu.' Komisija u nastavku zaključuje:

opća namjera za izvršavanje jednog od nabrojanih djela kombiniranih sa općom svjesnosti mogućih posljedica takvoga djela glede direktne žrtve ili žrtava nije dovoljna za zločin genocida. Definicija ovoga zločina zahtijeva poseban stepen uma ili specifičnu namjeru glede cjelokupnih posljedica zabranjenoga djela.¹¹

Okrenimo se sada drugom problemu. Međunarodni sud pravde u predmetu *Bosna i Hercegovina vs. Srbija i Crna Gora* glede zločina genocida je presudio da Srbija nije odgovorna niti kao direktni učesnik niti kao saučesnik jer se nije uspjelo dokazati pred ovim Sudom da je namjera za izvršenje djela genocida u Srebrenici bila dovedena pred beogradsku pozornost. Kao što je Antonio Cassese postavio logično pitanje u svojem članku: *The ICJ Ruling, Bosnia vs. Serbia, Shows Governments Can Avoid Liability for Genocide, even if They are Found to be Complicit in Genocide*: 'da li je moguće da su srbijanske vlasti bile u mraku dok je ubijanje bilo u toku i dok je izvještavano o tome u cijelome svijetu?'¹² Imajući u vidu presudu Apelacionog vijeća u predmetu *Duško Tadić*, moglo bi se konstatirati da je mnogo razumnije vjerovati da su srbijanski lideri bili informirani o onome što se dešavalo, naročito kada se jedna činjenica ima u vidu, a to je da srbijanska, financijska i politička pomoć Vojsci Republike Srpske i Republici Srpskoj zapravo nikada nije prestajala.

Međutim, ono što ohrabruje jeste Odluka o prijedlogu ICTY-a od 16 juna 2004, gdje je Pretresno vijeće u predmetu *Slobodan Milošević* utvrdilo da „mada nije nemoguće imati direktan dokaz tražene namjere, najčešće će namjera morati biti zaključena iz dokaza.“¹³ Pretresno vijeće može biti zadovoljno izvan razumne sumnje da je postojao udruženi zločinački poduhvat ... čiji su cilj i namjera bili uništavanje dijela bošnjačkog stanovništva. Dodatno, Pretresno vijeće je utvrdilo, u paragrafu 246 da „**razmjera i obrazac napada, njihov intenzitet, značajan broj ubijenih Muslimana u sedam općina, zatočenje**

11 Komisija za međunarodno pravo, Komentar o Nacrtu pravila o zločinima protiv mira i sigurnosti čovječanstva iz 1996.

12 Antonio Cassese, *The ICJ Ruling, Bosnia vs. Serbia, Shows Governments Can Avoid Liability for Genocide, even if They are Found to be Complicit in Genocide*, 2007.

13 Tužitelj vs. *Slobodan Milošević*, Pretresno vijeće, Odluka o prijedlogu, IT-02-54, (16 juni 2004), para 120.

Muslimana, njihov brutalan tretman u zatočeničkim centrima i drugdje, kao i ciljanje osoba koje su bitne za opstanak Muslimana kao grupe su sve faktori koji ukazuju na genocid." Među svim negativnim pristupima koji mogu biti utvrđeni glede stepena tražene namjere u predmetu *Goran Jelisić*, postoje također i pozitivni zaključci ili pravno rasuđivanje Apelacionog vijeća gdje je ono utvrdilo da u nedostatku direktnih dokaza, dokaz tzv. „specifične namjere“ može biti izveden iz:

*Mnoštva činjenica i okolnosti, kao što je generalni kontekst, izvršavanja drugih zločinačkih djela koja su sistematski uperena protiv iste grupe, razmjera počinjenih zločina, sistematskog ciljanja žrtava na osnovu njihove pripadnosti određenoj grupi, ili ponavljanja destruktivnih i diskriminatornih djela.*¹⁴

Moramo uzeti u obzir da postoji jako malo direktnih ili pisanih dokaza kako bi se dokazala namjera za zločin genocida, kao što je, naprimjer, specifična naredba da se izvrše djela genocida koju je potpisala optužena osoba pred ICTY. Ured tužitelja u predmetu *Slobodan Milošević* je zastupao tezu da 'ukoliko se dovoljan broj okolnosti može objektivno identificirati da zajedno demonstriraju koherentnu seriju akcija na strani optuženoga, razumni tribunal bio bi ovlašten da pristupi neophodnom izvođenju zaključaka da je optuženi namjeravao uništavanje dijela grupe bosanskih Muslimana.¹⁵

Od velikog će značaja za ovaj rad biti i činjenica da je ICTY izrekao da genocidna namjera ne mora biti jasno izražena, odnosno ispoljena i u drugim predmetima. Pretresno vijeće je u predmetu *Dragan Nikolić* pointiralo da namjera može biti izvedena iz određenog broja činjenica kao što je **generalna politička doktrina** čije se djelovanje može pokriti definicijom u članu 4. Statuta ICTY-a, ili ponavljanjem destruktivnih i diskriminatornih djela.¹⁶ Namjera može, također, biti izvedena od izvršavanja djela koja povređuju, ili ukoliko počinitelji smatraju da povređuju temelje grupe – djela koja nisu pokrivena listom u članu 4(2) Statuta, ali koja su izvršena kao dio istoga obrasca djelovanja.¹⁷

14 Tužitelj vs. *Goran Jelisić*, Apelaciono vijeće, Presuda, IT-95-10, (5 juli 2001), para 47.

15 Tužitelj vs. *Slobodan Milošević*, Pretresno vijeće, Odluka o prijedlogu, IT-02-54, (16 juni 2004), para 121.

16 Vidjeti više: Tužiteljstvo vs. *Radovan Karadžić i Ratko Mladić*, Preispitivanje optužnica prema Pravilu 61 Pravila o proceduri i dokazima, 11 juli 1996, para 94.

17 Isto.

Da li se zločin genocida može izvršiti na lokalnoj razini?

I Sud Bosne i Hercegovine preuzima pravno rasuđivanje *ad hoc* međunarodnih tribunala ICTY i ICTR kod rasprave o ovom pitanju. Naime, Pretresno vijeće u predmetu *Miloš Stupar et al.* ispravno tvrdi da namjera za izvršenje zločina genocida, u nedostatku pisanih, konkretnih i eksplicitnih izjava, odnosno dokumenata, može biti dokazana razmatranjem činjeničnih okolnosti, kao i samoga djela. Jer 'na osnovu dokaza o: 1) općem kontekstu događaja u kojem je izvršilac djelovao; 2) upoznatosti izvršioca sa tim kontekstom; te 3) konkretnoj prirodi djela izvršioca, kada se sagledaju u cijelosti, moguće je van sumnje utvrditi namjeru izvršioca.¹⁸ I genocid u Srebrenici se, slijedeći ovakav pravni rezon, mora promatrati u širem kontekstu vršenja jedinstvenoga zločina genocida na cijelom području okupiranih dijelova Bosne i Hercegovine, uz obavezno poznavanje suštinske stvari: **zločin genocida se može izvršiti na lokalnoj razini.** Jer, ukoliko pogledamo definiciju zločina genocida, može se kazati da, iako se uvijek pretpostavlja da iza ovog zločina stoji organizirani državno-politički *apparatus*, ne postoji pravna zapreka izvršenja ovog zločina na teritorijalno ograničenom području. Naime, kao odgovor na stavove naučnika¹⁹ koji smatraju da se zločin genocida nije mogao desiti u Srebrenici, na lokalnom i relativno izoliranom području, bitno je istaknuti slijedeće: ured tužitelja ICTY-a 'je razvio teoriju gdje genocid može biti počinjen na relativno izoliranoj skali, kao što je slučaj sa jednom općinom.²⁰ Također se može kazati da su sudije, kako prvostepenog tako i drugostepenog vijeća, u predmetu *Radislav Krstić* prihvatili ovakav pristup. Namjera da se istrijebi jedna grupa unutar ograničenog geografskog područja, kao što je područje države ili čak jedna općina, može biti okarakterizirana kao genocid.²¹ Pretresno vijeće je utvrdilo da genocid može biti izvršen na ograničenom geografskom području.²²

18 Tužiteljstvo vs. *Miloš Stupar et al.*, Pretresno vijeće, Presuda, (29. juli 2008), strana 63.

19 Southwick, G. Katherine. Pogledati njezin članak: *Srebrenica as Genocide? The Krstić Decision and the Language of the Unspeakable*, koji je objavljen u *Yale Human Rights and Development Law Journal*, Vol. 8, 188, 2005.

20 Schabas A. William, *Genocide: New Interpretations of an Old Crime*, 14 *Interights Bulletin*, 2002, strana 36.

21 Tužitelj vs. *Radislav Krstić*, Pretresno vijeće, Presuda, IT-98-33-A, (2. august 2001), para 589.

22 Tužitelj vs. *Goran Jelisić*, Pretresno vijeće, Presuda, IT-95-10, (14 decembar 1999), para 83.

Namjera za genocid i njemački sudovi

Da je zločin genocida obuhvaćen univerzalnom jurisdikcijom pokazuje primjer Nikole Jorgića, bosanskoga Srbina, koji je uhićen pri prelasku njemačke granice u decembru 1995 i zadržan u pritvoru na osnovu sumnje da je izvršio zločin genocida. Odlukama njemačkih sudova svih instanci, Nikola Jorgić je osuđen na kaznu doživotnoga zatvora za izvršenje zločina genocida na području općine Doboj 1992. Odlukom Višeg regionalnog suda u Dizeldorfu od 26. septembra 1997. Nikola Jorgić je postao prva osoba koja je osuđena za genocid koji je izvršen na teritoriji Bosne i Hercegovine. Ovom presudom je proglašen krivim za 11 tački optužbi za genocid te osuđen na kaznu doživotnoga zatvora. Dana 12. decembra 2000. Savezni ustavni sud Njemačke donosi odluku u povodu apelacije Nikole Jorgića kojom se on žalio na odluku Saveznog suda pravde Njemačke (njemačkoga Vrhovnoga suda) od 30. aprila 1999. Savezni ustavni sud Njemačke je odgovorio negativno na pitanje da li se definicija zločina genocida koju su koristili njemački niži sudovi udaljava od pojma ovog zločina u međunarodnome pravu. Kod ovog pitanja, Savezni ustavni sud se pozvao na Rimski statut Međunarodnoga krivičnoga suda te na elemente zločina ovoga suda, sudsku praksu međunarodnih sudova i, u konačnici, na službeni stav Generalne skupštine i Vijeća sigurnosti Ujedinjenih nacija. Nadalje, Savezni ustavni sud Njemačke je potvrdio da ništa ne sprečava njemačke sudove da apliciraju princip univerzalne jurisdikcije na zločin genocida. Član 6 Konvencije o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida iz 1948 te postojanje *ad hoc* tribunala ne sprečavaju njemačke sudske forume da raspravljaju o ovom zločinu. Postojanje hipotetičke norme međunarodnog običajnog prava koja bi zabranjivala aplikaciju ovog principa bila bi protivna pravilu (imperativnoj pravnoj normi – *ius cogens*) koji zabranjuje genocid.

Nezadovoljan odlukom i Saveznoga vrhovnoga suda i Saveznoga ustavnoga suda, Nikola Jorgić upućuje žalbu Europskom sudu za ljudska prava u Strasbourg tužeći državu Njemačku za kršenje članova 5, 6 i 7 Europske konvencije o ljudskim pravima. Nikola Jorgić se, *inter alia*, žalio na nenadležnost njemačkih sudova koji uopće nisu imali pravo suditi za zločin genocida, izravno napadajući, pri tome, univerzalnu jurisdikciju koja je općeprihvaćena za ovaj zločin. Nikola

Jorgić je tvrdio da njemački sudovi zločin genocida tumače na ekstenzivnoj osnovi, te da se jedino ICTY može pojaviti kao nadležni sud za procesuiranje osoba sa prostora bivše Jugoslavije. Europski sud za ljudska prava je dana 12. jula 2007. donio presudu u predmetu *Jorgić vs. Njemačka*, (predmet No. 74613/01) ustvrdivši jednoglasno da su njemački sudovi pravilno primijenili sve međunarodne i nacionalne pravne propise u osuđivanju aplikanta, te da u ovome predmetu nisu prekršeni članovi 5, 6 i 7 Europske konvencije o ljudskim pravima.

Europski sud za ljudska prava je, u pogledu namjere za izvršenje zločina genocida, u svojoj presudi dao hronološki prikaz odluka njemačkih sudova:

Nadalje, sud [Viši regionalni sud u Dizeldorfu] je zaključio da je aplikant djelovao sa namjerom izvršenja genocida prema značenju člana 220 (a) Krivičnog zakona. Navodeći stavove nekoliko pravnih naučnika, sud je utvrdio da „uništavanje grupe“ prema značenju člana 220 (a) Krivičnog zakona znači uništavanje grupe kao društvene cjeline u svojoj svojstvenosti i osobnosti i u svojem osjećanju zajedničkoga pripadanja... Sud je zaključio da je aplikant djelovao sa namjerom uništavanja grupe Muslimana u sjevernoj Bosni, ili najmanje u Dobojskoj regiji.²³

...Savezni sud pravde je podržao nalaženje Višeg regionalnog suda da je aplikant namjeravao izvršiti genocid prema značenju člana 220a Krivičnog zakona... Sud je naveo odredbe člana 220a stav 1 tačka 4 (nemetanje mjera koje imaju za cilj preveniranje rađanja unutar grupe) i tačke 5 (prisilno premještanje djece iz jedne u drugu grupu) kako bi podržao svoj stav da genocid ne zahtijeva nužno namjeru fizičkog uništavanja grupe, nego da je dovoljno da se namjerava njeno uništavanje kao društvene cjeline.²⁴

Nikola Jorgić je prva osoba koja je pravomoćno osuđena za zločine genocida od strane njemačkih sudova slijedeći član 220a od vremena inkorporacije ovog člana u njemački Krivični zakon 1954. kada je Njemačka pristupila UN Konvenciji o genocidu iz 1948. Nikola Jorgić jeste prva osoba, međutim nikako i jedina. Naime, 29. novembra 1999. Viši regionalni sud u Dizeldorfu je osudio **Maksima Sokolovića**, bosanskoga Srbina, na 9 godina zatvora za pomaganje u vršenju zločina genocida i za teška kršenja Ženevskih konvencija. Sokolović ulaže žalbu Saveznom vrhovnom sudu Njemačke na presudu prethodno-

23 *Jorgić vs. Njemačka*, Europski sud za ljudska prava, Presuda, No. aplikacije: 74613/01, 12. jula 2007, para 18.

24 Isto, para 23.

ga suda, tvrdeći da sud u Dizeldorfu nije imao nadležnost u ovome predmetu. Savezni vrhovni sud je dana 21. februara 2001. odbio argumentaciju optuženoga, te je odlučio, prema nacionalnim pravilima o nadležnosti, da je njemački niži sud donio ispravnu odluku kada je procesuirao ovo djelo, primjenivši njemačko pravo kao primjenjivo, jer zločin genocida potpada pod princip univerzalne jurisdikcije. Slično je zaključio i još jedan sud u Njemačkoj. Naime, za zločin genocida koji je izvršen na području Kotor-Varoša pravomoćno je osuđen i **Đurađ Kušljic**.²⁵ Naime, 1999. bavarski Viši regionalni sud u Minhenu je osudio Đurađa Kušljica na doživotnu kaznu zatvora za zločin genocida zajedno sa šest tačaka koje se odnose na ubistva i nezakonito posjedovanje oružja. Sud je konstatirao da ima nadležnost rješavati u ovom predmetu prema međunarodnom običajnom pravu upravo zbog ustanovljene pravne veze koju je optuženik imao sa državom Njemačkom. Kako ističe Sud, Kušljic je na dobrovoljnoj osnovi ušao u Njemačku 1993. stekavši naknadno pravo stalnoga boravka. Godine 2001. Savezni vrhovni sud Njemačke odbija njegovu žalbu osim u dijelu smanjivanja šest tačaka, koje se odnose na ubistvo, na jednu, jer su šest ubistava sačinjavali jedan *corpus delicti*.²⁶ Kao posljedica ovoga, svaki stranac može biti procesuiran od strane njemačkoga suda za zločine izvršene na stranoj državnoj teritoriji.

U prilog raspravi o osnovnim postulatima i principima univerzalne jurisdikcije ide i činjenica da je jedno pitanje ostalo neriješeno od strane Saveznog vrhovnog suda Njemačke: da li primjena principa univerzalne jurisdikcije zahtijeva "blisku vezu" između optuženika i države koja ga procesuirala. Viši regionalni sud u Dizeldorfu je ovakvu vezu smatrao neophodnom te je ustvrdio da je dugotrajni boravak optuženoga u Njemačkoj sasvim dovoljan razlog da se zadovolji ovaj zahtjev. Međutim, kada izvršimo analizu predmeta *Eichmann* Vrhovnoga suda Izraela, uvidjećemo da postoje ogromne razlike u sudskom rasuđivanju ove problematike.

25 Na ovome ćemo mjestu spomenuti i Novislava Đajića koji je, također, u Njemačkoj optužen za učestvovanje u genocidu u Bosni i Hercegovini, međutim, bavarski Viši regionalni sud u Minhenu donosi prvostepenu presudu u kojem konstatira da tužiteljstvo nije uspjelo dokazati namjeru za izvršenje zločina genocida.

26 Đurađ Kušljic je oslobođen 2006, bez da je odslužio kaznu doživotnoga zatvora, te je protjeran iz Njemačke i, navodno, predat vlastima Bosne i Hercegovine. Pogledati više na: http://www.trial-ch.org/en/trial-watch/profile/db/legal-procedures/djuradj_kusljic_140.html

Da li je za zločin genocida potrebno fizičko-biološko uništavanje grupe ili njenoga dijela?

Vratimo se problemu shvatanja namjere za zločin genocida. U vrijeme kada je Nikola Jorgić počinio djela genocida u 1992. većina naučnika je smatrala da genocidna „namjera za uništavanje grupe“ prema članu 220a Krivičnog zakona mora biti izražena u fizičko-biološkom uništavanju zaštićene grupe. Međutim, danas je značajan broj naučnika koji su mišljenja da pod pojmom uništavanja grupe kao takve, u svome doslovnom značenju, ne potpada samo fizičko-biološko uništavanje i da, također, možemo govoriti o genocidu kada ono obuhvata uništavanje grupe kao društvene zajednice, odnosno jedinke.²⁷

Međutim, ovo stanovište ne podržava ICTY, gdje je Apelaciono vijeće u Presudi, u predmetu Radislav Krstić, potvrdilo:

Konvencija o genocidu i međunarodno običajno pravo uopćeno, zabranjuju samo fizičko ili biološko uništavanje ljudske grupe... Pretresno vijeće je ekspresno potvrdilo ovo ograničenje, i uzdržalo se od bilo koje šire definicije...²⁸

Ovakvo rasuđivanje je prihvatio i Međunarodni sud pravde u predmetu *Bosna i Hercegovina vs. Srbija i Crna Gora* kada je izjavio da se distinkcija mora povući između fizičkog uništavanja grupe i obične disolucije grupe, gdje istjerivanje grupe ili dijela grupe nije, samo po sebi, dovoljno za genocid. I Komisija za međunarodno pravo, kao stalno pomoćno tijelo Generalne skupštine Ujedinjenih nacija, podržava rasuđivanje gorenavedenih sudbenih tijela:

Kao što je jasno prikazano u pripremnom radu za Konvenciju [UN Konvencija o genocidu], uništavanje, o kome je riječ, predstavlja materijalno uništavanje grupe, bilo fizičkim ili biološkim sredstvima, a ne uništavanje nacionalnog, lingvističkog, religijskog, kulturnog ili drugog identiteta određene grupe.²⁹

Pretresno vijeće ICTY u predmetu *Blagojević* obrazložilo je da je 'fizičko ili biološko uništenje grupe vjerovatan ishod prisilnog premještanja stanovništva kada se to premještanje vrši na takav način da se

27 Vidjeti šire: *Jorgić vs. Njemačka*, Europski sud za ljudska prava, Presuda, No. aplikacije: 74613/01, 12. juli 2007, para 36.

28 Tužitelj vs. *Radislav Krstić*, Apelaciono vijeće, Presuda, IT-98-33-A, (19. april 2004), para 25.

29 Izvještaj Komisije za međunarodno pravo o radu svoga 48. zasjedanja, od 6. maja do 26. jula 1996, UN dok/A/51/10 (Izvještaj Komisije za međunarodno pravo), komentar broj 6 o članu 17.

grupa više ne može sama obnoviti, ponavljajući tako zaključak Žalbenoga vijeća u predmetu *Krstić* prema kojemu 'prisilno premještanje stanovništva može predstavljati dodatno sredstvo da se osigura fizičko uništenje [zaštićene grupe].'³⁰

Da li prinudno raseljavanje stanovništva predstavlja radnju izvršenja genocida?

Prema zakonu koji je postojao i još uvijek važio u to vrijeme, prisilno premještanje je predstavljalo jednu od nabrojanih metoda kojom se ostvarivao genocid. Naime, prema članu 141. Krivičnog zakona SFRJ:

*Ko u namjeri da potpuno ili djelomično uništi neku nacionalnu, etničku, rasnu ili vjersku grupu, naredi da se vrše ubistva, ili teške povrede tijela, ili tijela narušavanja fizičkog ili duševnog zdravlja članova grupe ili prinudno raseljavanje stanovništva ili da se grupa stavi u takve životne uslove koji dovode do potpunog ili djelomičnog istrebljenja grupe ili da se primjene mjere kojima se sprečava rađanje između pripadnika grupe, ili da se vrši prinudno preseljavanje djece u drugu grupu ili ko u istoj namjeri izvrši neko od navedenih djela, kaznit će se zatvorom najmanje pet godina ili smrtnom kaznom.*³¹

Slijedeći ovakav pravni rezon jednog pravnog propisa, možemo sa sigurnošću kritizirati prisutno mišljenje, u dijelu u kojemu se govori o prisilnoj deportaciji staraca, žena i djece nakon pada sigurnosne zone Ujedinjenih nacija – Srebrenice. Naime, ono glasi: 'ako je Vojska Republike Srpske namjeravala izvršiti genocid, oni bi onda pogubili cijelo stanovništvo srebreničke enklave, a ne samo **vojnospobne muškarce i dječake**.'³² Oni ne bi sačuvali žene, djecu i starce. Međutim,

30 Tužitelj vs. *Blagojević*, Pretresno vijeće, Presuda, para 666.

31 Glava XVI, član 141 Krivičnog zakona SFRJ: Službeni list SFRJ, broj 44/76-1392, 36/77-1478, 56/77-1982, 34/84-895, 37/84-933, 74/87-1743, 57/89-1441 i 3/90-63.

32 Pretresno vijeće ICTY u predmetu *Radislav Krstić* zaključuje da se 'kroz cijelu ovu presudu termin "vojno sposoban" koristi kako bi se opisala grupa muškaraca koji su zarobljeni i smaknuti nakon zauzimanja Srebrenice. Upotreba tog termina nije potpuno tačna, budući da su u tu grupu uključeni i dječaci nekoliko godina mlađi, kao i muškarci nekoliko godina stariji, i time izlazili iz starosnih granica za "vojno sposobne" muškarce. Slijedom toga, taj termin treba shvatiti u njegovom najširem, a ne tehničkom smislu, kao termin koji obuhvata muškarce i dječake koje su vlasti bosanskih Srba široko definisale kao lica vrlo blizu starosnoj grupi vojno sposobnih muškaraca. Naime, istraživanja pokazuju i dokazuju da su i malodobna djeca ubijana nakon pada Srebrenice.' (Tužitelj vs. *Radislav Krstić*, Pretresno vijeće, Presuda, 2. august 2001, IT-98-33-T, strane 1-2). O ovome govori i presuda Pretresnog vijeća Suda Bosne i Hercegovine u predmetu *Miloš Stupar et al.*

ukoliko se definicija genocida prouči pažljivo, onda možemo vidjeti da ne postoji odredba koja bi vodila do ovakvog zaključka: ubijanje pripadnika oba spola zaštićene grupe predstavlja genocid, dok ubijanje samo muških pripadnika zaštićene grupe predstavlja zločin protiv čovječnosti. Naime, pravna definicija genocida inkorporira termin "pripadnici grupe" i ne može dovesti do zaključka da ubijanje samo oba spola jedne grupe predstavlja zločin genocida. Zaključci Pretresnog vijeća da samo ubijanje "vojnospособnih" bošnjačkih muškaraca konstituiraju genocid su, u najmanju ruku, nerazumni. Zašto se ICTY ograničio na ubijanje bošnjačkih "vojnospособnih" muškaraca i dječaka kao *actus reus* zločina genocida? Zašto, također, nije uvrstio i prisilnu deportaciju ostatka bošnjačkog stanovništva sigurnosne zone Ujedinjenih nacija, Srebrenice, kao *actus reus* zločina genocida? Neko bi prisilnu deportaciju u ovom slučaju mogao shvatiti kao raseljavanje u smislu prisilne promjene mjesta boravka, što je karakteristično za sve oružane sukobe i što ne mora nužno značiti zločin genocida. Nema sumnje da samo raseljavanje stanovništva ne predstavlja genocid, ali u ovom slučaju se nije radilo samo o raseljavanju. Ovdje se, naime, radilo o prisilnom premještanju ili deportaciji bošnjačkog civilnog stanovništva, što je neodvojivi dio prisutnog genocidnog plana.³³ Pretresno vijeće ICTY u predmetu *Krstić* je zaključilo da su 'snage bosanskih Srba znale, u momentu kada su odlučile da pobiju sve vojno sposobne muškarce, da će ta ubijanja, u sprezi sa prisilnim premještanjem žena, djece i staraca, neizbježno za posljedicu imati fizički nestanak bosansko-muslimanskog stanovništva u Srebrenici.³⁴ Pretresno vijeće je, također, smatralo da je jaka indikacija namjere uništavanja grupe kao takve sakrivanje i ponovno ukopavanje leševa masakriranih muškaraca Bošnjaka.³⁵

Pretresno vijeće ICTY je u predmetu *Blagojević* ispravno usvojilo identičan pristup i zaključak: 'Pretresno vijeće konstatira da su snage bosanskih Srba ne samo znale da će ubijanje muškaraca, kombinirano s prisilnim premještanjem žena, djece i starijih ljudi, za neizbježnu posljedicu imati fizički nestanak stanovništva Srebrenice bosanskih

33 Da je genocidni plan postojao, potvrdilo je u presudi i Pretresno vijeće Suda Bosne i Hercegovine u predmetu *Miloš Stupar et al.* Pogledati više strane 120-122.

34 Tužitelj vs. *Radislav Krstić*, Pretresno vijeće, Presuda, para 595.

35 Isto, para 596.

Muslimana, nego su nedvosmisleno namjeravale da tim djelima fizički unište ovu grupu.³⁶

Znatno uništenje dijela zaštićene grupe

Obuhvatajući različite aspekte u dokazivanju namjere za genocid u Bosni i Hercegovini, još je jedno pitanje potrebno akcentirati: da li je, da bi se dokazala namjera za zločin genocida, kod djelimičnog uništenja zaštićene grupe, neophodno **znatno** uništiti zaštićenu grupu? Pretresno vijeće Suda Bosne i Hercegovine u predmetu *Miloš Stupar et al.* se slaže da analiza pojma „znatni“ dio grupe podrazumijeva analizu čitavog niza pitanja koja uključuju brojnost, relativnu većinu datog dijela u odnosu na ukupnu veličinu grupe; značaj u okviru grupe; da li dati dio grupe simbolizira cijelu grupu; te da li je taj dio grupe od suštinskog značaja za opstanak grupe. Prema jurisprudenciji ICTY-a i mišljenju Komisije za međunarodno pravo, zaštićena grupa se mora znatno uništiti, odnosno mora se uništiti znatni dio zaštićene grupe na određenom prostoru. Uništavanje (ubijanje) muškaraca nakon pada Srebrenice onemogućavao je nastavak prirodnoga procesa reprodukcije, te je nužno dovelo do drastično rapidnog pada nataliteta kod preživjelog bošnjačkog stanovništva, prisilno deportiranog iz tog dijela Bosne i Hercegovine. Dodatno, i Treća izmijenjena optužnica protiv Radovana Karadžića od 27. februara 2009, *inter alia*, u paragrafima 40 b) i c) svjesno upotrebljava izraz: **„uključujući vodeće pripadnike tih grupa“**, na osnovu čega se može sasvim opravdano donijeti zaključak da je cilj genocidne kampanje bio i uništavanje vodećeg intelektualnog, političkog, vojnog i vjerskog vodstva u svim okupiranim sredinama u Bosni i Hercegovini.

Namjera za progon

U predmetu ICTY: *Tužitelj vs. Kupreškić et al*, Pretresno vijeće je raspravljalo o terminu namjere za progon, gdje doslovce stoji:

Progon je samo jedan korak udaljen od genocida – najodvratniji zločin protiv čovječnosti – gdje je namjera za progon gurnuta do svojih krajnjih granica kroz ostvarenje fizičke anihilacije grupe ili pripadnika grupe. U zločinu genocida krivična namjera je

36 Tužitelj vs. *Blagojević*, Pretresno vijeće, Presuda, para 677.

uništiti grupu ili njezine pripadnike; kod zločina progona, krivična namjera je predstavljena u prisilnoj diskriminaciji grupe ili njezinih pripadnika kroz veliko i sistematično kršenje njihovih fundamentalnih ljudskih prava. U ovome predmetu, prema Tužiteljstvu – i ovo je tačka s čime se Pretresno vijeće slaže – ubijanje muslimanskih civila je primarno bilo usmjereno na protjerivanje grupe iz sela, a ne u uništavanju muslimanske grupe kao takve. Ovo je, dakle, slučaj progona a ne genocida.³⁷

Moramo primijetiti da su ovo ne tako česti trenuci kada je ICTY raspravljao o razlici između zločina protiv čovječnosti (progon) i genocida kroz pitanje namjere za progon (pravno neobavezujuća) i namjere za genocid (pravno obavezujuća). Naime, namjera za progon se ne traži osim što se za sve zločine protiv čovječnosti traži sistematično i plansko izvršavanje zločinačkih radnji. Namjera za progon se ne smatra mentalnim elementom ovog zločina, dok je situacija kod zločina genocida, kao što smo i vidjeli, sasvim drukčija.

Namjera za genocid i Sud Bosne i Hercegovine

Kada analiziramo predmete Suda Bosne i Hercegovine, moramo primijetiti da su za naš rad interesantna posebno dva predmeta od kojih je jedan pravosnažno okončan odlukom Suda o prihvatanju sporazuma o priznanju krivnje (*Vaso Todorović*) dok se drugi predmet, u vrijeme pisanja ovoga rada, još uvijek nalazi u žalbenome postupku (*Miloš Stupar et al.* [Kravice]).

Optužnica Tužiteljstva Bosne i Hercegovine je Vasu Todorovića teretila za krivično djelo genocida prema članu 171. Krivičnoga zakona Bosne i Hercegovine. U činjenični osnov optužnice ulazi:

...optuženi Vaso Todorović, u svojstvu specijalca-policajca Drugog odreda Specijalne policije Šekovići, u periodu od 10. do 19. jula 1995. godine, sa namjerom da djelimično uništi grupu Bošnjaka, učestvovao u udruženom zločinačkom pothvatu koji je za cilj imao prisilno preseljenje oko 40 hiljada civila zaštićene UN zone Srebrenica. Prema navodima iz optužnice optuženi Todorović je, dana 12. jula 1995. godine, učestvovao u pretresu bošnjačkih sela u okolini Potočara sa ciljem istjerivanja i protjerivanja stanovništva na područja pod kontrolom Armije RBiH. Nadalje, u optužnici Tužilaštva se navodi da je optuženi Todorović, dana 13. jula 1995. godine, učestvovao u zarobljava-

37 Tužitelj vs. *Kupreškić et al.*, Pretresno vijeće, Presuda, IT-95-16-T (14. januar 2000), para 751.

nju više hiljada muškaraca Bošnjaka, koji su pokušavali pobjeći iz zaštićene UN zone, te je učestvovao u sprovođenju kolone od više stotina zarobljenih Bošnjaka iz mjesta Sandići u skladište Zemljoradničke zadruge Kravica. Nakon zatvaranja zarobljenih Bošnjaka u skladište, pripadnici Drugog odreda su iz automatskog naoružanja i bacanjem bombi ubijali zarobljene Bošnjake. Optuženi Todorović je, tom prilikom, vršio stražu kako neko od napadnutih zarobljenika ne bi pobjegao.³⁸

Dana 16. oktobra 2008. optuženi Vaso Todorović zaključuje sporazum o priznanju krivnje sa Tužiteljstvom Bosne i Hercegovine. Optuženi je, kako stoji u Presudi Pretresnoga vijeća Suda Bosne i Hercegovine od 22. oktobra 2008, u cijelosti priznao krivnju za izvršenje djela koja mu se stavljala na teret, te je pristao na izricanje kazne u rasponu od pet do deset godina zatvora. Sud je ovaj sporazum, nakon vijećanja i glasanja, prihvatio i donio osuđujuću presudu čime je optuženiku izreklo kaznu zatvora u trajanju od šest godina. Tužilaštvo je istaknulo da ovaj sporazum o priznanju krivnje predstavlja iznimnu korist za pravosuđe u Bosni i Hercegovini, imajući u vidu da je glavni pretres u predmetu Kravice trajao tri godine, a pošto i ovaj predmet ima sličnu činjeničnu osnovu, za očekivati je bilo „nastavak“ dugotrajnog i skupog sudskog procesa. Tužilac u ovome predmetu je ‘naglasio da se prihvaćanjem sporazuma o krivnji od strane Suda postiže željena ravnoteža između interesa pravde i interesa žrtava, s obzirom na to da se drugi osumnjičeni potiču da to iskoriste i priznaju vlastitu krivnju, čime se stvara atmosfera povjerenja i pomirenja.³⁹ Pretresno vijeće Suda Bosne i Hercegovine je prihvatilo, kao olakšavajuću okolnost, sve gorenavedene navode Tužitelja, te konstatalo da je iznimno bitno da žrtve ne moraju ponovno svjedočiti i, na taj način, ponovno se suočavati sa zločincima i proživljavati identičnu traumu.

U sporazumu o priznanju krivnje, optuženik je priznao krivnju za zločine protiv čovječnosti a ne za zločin genocida, kako je bilo navedeno u prvobitnoj optužnici za genocid od 03. juna 2008. Naime, Tužiteljstvo, dana 13. oktobra 2008. dostavlja Sudu Bosne i Hercegovine na potvrđivanje drugu, u potpunosti izmijenjenu, optužnicu, gdje je izvršena pravna prekvalifikacija krivičnog djela (iz zločina genocida

38 Tužiteljstvo vs. Vaso Todorović, X-KR-06/180-1, pogledati više na: <http://www.sudbih.gov.ba/?opcija=predmeti&id=146&završen=1&jezik=b>, (datum pregleda: 07. juli 2009).

39 Tužiteljstvo vs. Vaso Todorović, Pretresno vijeće, Presuda, X-KR-06/180-1 (22. oktobar 2008), strana 7.

u zločine protiv čovječnosti). U drugoj, izmijenjenoj optužnici Vaso Todorović se optužuje da je, 'kao dio širokog i sistematičnog napada usmjerenog protiv civilnog bošnjačkog stanovništva, znajući za takav napad, optuženi pomogao u lišenju drugih osoba života (ubistvima) i prisilnom preseljenju bošnjačkog stanovništva na političkoj, nacionalnoj, etničkoj, kulturnoj i vjerskoj osnovi, čime je učinio krivično djelo zločini protiv čovječnosti'⁴⁰ iz člana 172. stav 1. tačka a) i d) Krivičnog zakona Bosne i Hercegovine. Na ovaj se način, svjesno ili nesvjesno odustalo od krivičnog gonjenja i dokazivanja zločina genocida, a sve u cilju pravde i pravičnosti, „brige“ za žrtve, saradnje sa Tužiteljstvom, razvijanja mira, i, u konačnici, stvaranja atmosfere povjerenja i pomirenja. Upravo se na ovom kontroverznom slučaju može vidjeti da je pravnom prekvalifikacijom krivičnog djela (iz genocida u zločine protiv čovječnosti), donošenjem izmijenjene optužnice na samo dvije stranice teksta, anglosaksonski institut priznanja krivnje, koji je u naše krivično pravo na velika vrata ušao 2003, dobio svoj zamućeni sjaj. Naime, naš krivični sistem poznaje samo izjašnjavanje optuženika o krivnji, a nikako izjašnjavanje o vrsti djela, te je ovo istinski, ilustrativni primjer domaćeg pravosudnog tijela kako na relativno lagan način „baciti u vodu“ ozbiljnu optužnicu za zločin genocida. Za zločin, koji se prema članu 220a njemačkog Krivičnog zakona kažnjava kaznom doživotnoga zatvora. Istaknućemo još da u ovome predmetu namjera za izvršenje genocida nikada neće biti dokazana. Ali je zato, dozvolivši sebi tračak ironije, namjera za progon – dokazana!

U predmetu *Miloš Stupar et al.* [Kravice], Pretresno vijeće je dana 29. jula 2008. nepravosnažno osudilo sedmoricu optuženih za krivično djelo genocida. U osuđujućoj presudi Sud je prihvatio da UN Konvencija o genocidu iz 1948. sadrži principe koje civilizirane nacije prihvataju kao obavezujuće po države, što je Međunarodni sud pravde naveo još 1951. kada je ovaj međunarodni dokument i stupio na pravnu snagu. Pošto je Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija uzela aktivno učešće u izradi Konvencije o genocidu i ratificirala je 1950, pravne odredbe ovog dokumenta su postale odredbe domaćega zakona koje su na taj način izvedene iz međunarodnoga prava. Upravo član 171 Krivičnog zakona Bosne i Hercegovine, kao

40 Tužiteljstvo vs. *Vaso Todorović*, Izmijenjena optužnica, (13. oktobar 2008), strana 2.

uvjerljiv autoritet, nosi sa sobom svoje međunarodno pravno nasljeđe, kao i međunarodnu sudsku praksu putem koje se ono tumači i primjenjuje.⁴¹ Pretresno vijeće je u obrazloženju presude, na strani 57, konstatalo:

Vijeće zaključuje da petorica glavnih izvršilaca zapravo jesu namjeravali da ubiju zatvorenike u skladištu i da zapravo jesu posjedovali genocidnu namjeru u vrijeme izvršenja predmetnih ubistava.⁴²

Ovaj predmet predstavlja prvi predmet pred Sudom Bosne i Hercegovine u kojem je, bar na prvostepenoj instanci, dokazana *mens rea* izravnih izvršitelja ovoga zločina. Radi se, naime, o zločinu genocida čija su djela (*actus reus*) izvršena nad zaštićenom grupom Bošnjaka, nakon pada Srebrenice, sigurnosne zone Ujedinjenih nacija u julu 1995. Sud ispravno rasuđuje kada citira predmet *Niyitegeka* koji je procesuiran pred ICTR, gdje stoji da na osnovu dokaza mora biti utvrđeno da su 'propisana djela izvršena protiv žrtava zbog njihove pripadnosti zaštićenoj grupi', mada nije nužno da su izvršena 'isključivo zbog te pripadnosti'.⁴³

Motiv za izvršenje genocida

Na ovome mjestu je potrebno kazati nekoliko rečenica i o problemu motiva za zločin genocida. Neko će kritizirati ICTY jer u svojim odlukama ne diskutira o ovom pitanju, koje može biti od izuzetne važnosti kada se raspravlja o problemu namjere. Razmišljanja sam da motiv za zločin genocida može biti identičan onome kako stoji u pravnoj definiciji – *kao takav*. Bošnjaci su bili izloženi genocidu jednostavno jer su pripadali bošnjačkoj populaciji kao nacionalnom entitetu. Žrtve (Bošnjaci) su bili odabrani jer su bili pripadnici jednog kolektiviteta. To znači da su Bošnjaci, kao zaštićena grupa, bili odabrani za žrtve jer je, jednostavno, tako bilo određeno genocidnim planom. Prema Komisiji za međunarodno pravo, 'djela koja su poduzeta protiv pojedinih pripadnika grupe je sredstvo koje se koristi da bi se postigao

41 Tužiteljstvo vs. *Miloš Stupar et al*, Pretresno vijeće, Presuda, (29. juli 2008), strana 56.

42 Isto, strana 57.

43 Tužilac vs. *Niyitegeka*, Presuda, ICTR-96-14-A, (9. juli 2004), para 53.

ultimativni cilj glede grupe⁴⁴ Pretresno vijeće ICTY u predmetu *Duško Sikirica* je ustvrdilo:

*Bilo da se radi o pojedincima koji čine žrtve mnogih zločina, konačna žrtva genocida je grupa, mada njezino uništavanje nužno zahtijeva izvršavanje zločina protiv njezinih pripadnika, odnosno pojedinaca koji pripadaju toj grupi.*⁴⁵

Nadalje, kako Pretresno vijeće u predmetu *Miloš Stupar et al.* ispravno tvrdi – optuženi ne moraju znati o kojoj se pravnoj kvalifikaciji krivičnog djela radi. Naime, dovoljno je da optuženi (izvršitelji genocida) znaju da njihove radnje imaju kriminalni karakter, odnosno prirodu. Uloga je sudskoga vijeća da u konačnici utvrdi vrstu i naziv krivičnoga djela. Također, optuženi ne moraju biti u stanju da daju pravnu definiciju genocidne namjere ukoliko su posjedovali namjeru na koju se definicija odnosi. Neophodna namjera je cilj da se potpuno ili djelimično istrijebi ili uništi zaštićena grupa, pri čemu nije nužno da oni koji imaju tu namjeru konkretno znaju da je pravni termin za to genocidna namjera [ili jednostavno – namjera].

Zaključna razmatranja

Prema svim dostupnim izvorima različite provenijencije, imajući u vidu *de facto* i *de jure* situaciju u Bosni i Hercegovini, moram zaključiti da je genocidna namjera **bila prisutna** tokom oružane agresije na Bosnu i Hercegovinu, na okupiranim teritorijama. Kao što je u ovom radu prikazano, temelj velikosrpske ideologije, politike i prakse u Republici Bosni i Hercegovini je bila Srpska Demokratska Stranka (SDS), koju je vodio optuženik Radovan Karadžić.⁴⁶ Njezino rukovodstvo kao i njezini članovi su uzeli učešće u *actus reus* zločina genocida pod direktnim političkim vodstvom Slobodana Miloševića, sa konačnim ciljem uništavanja Bošnjaka kao grupe. Ovaj genocid je izvršen u atmosferi agresije protiv nezavisne i međunarodno priznate države Bosne i Hercegovine, i u periodu od tri i pol godine duge okupacije

44 Izvještaj Komisije za međunarodno pravo o radu svoga 48. zasjedanja, od 6. maja do 26. jula 1996, UN dok/A/51/10 (Izvještaj Komisije za međunarodno pravo), komentar broj 6 o članu 17.

45 Tužiteljstvo vs. *Duško Sikirica et al.*, Presuda o zahtjevu odbrane za oslobađanje, IT-95-8-T, (3. septembar 2001), para 65.

46 Ćekić, Smail, *Genocid u Bosni i Hercegovini na kraju 20. stoljeća*. Ovaj je rad prezentiran na 7. bijenalnoj međunarodnoj konferenciji o genocidu koja je održana u Sarajevu, od 9. do 13. jula, 2007.

većeg dijela državne teritorije,⁴⁷ koji je izvršavan u kontinuitetu sve do kraja 1995.

Namjera za izvršavanje zločina genocida protiv Bošnjaka uključuje sistematičan obrazac prisilnog preuzimanja vlasti; izvršavanja zločina; veličine, obrasca i intenziteta napada; velikog broja ubijenih Bošnjaka; raseljavanja, deportacije i okrutnog postupanja zatočenika u koncentracionim logorima; ciljane napade na ključne osobe unutar grupe (intelektualce, političare, vjerske vođe i bogate Bošnjake).⁴⁸ Genocidni ciljevi su bili djelimično ispunjeni, jer su Bošnjaci, kao zaštićena grupa, bili djelimično uništeni u nekim područjima Bosne i Hercegovine koja su oni naseljavali stoljećima.

Problem specifične ili specijalne namjere, koja je navodno potrebna za ovaj zločin prema određenom broju presuda, predstavlja izraz velike naučne neugodnosti. Zahtjev specifične namjere (*dolus specialis*) svakako predstavlja grubu misinterpretaciju i nerazumijevanje pravne definicije genocida, ne uzimajući u obzir i mogućnost namjerne zloupotrebe ovog instituta. Savremena međunarodna jurisprudencija će svakako imati negativne implikacije na nauku međunarodnoga javnoga prava i međunarodnoga krivičnoga prava.

Nadalje, u pravnoj praksi, međunarodni sudovi i tribunali su već ustanovili visok standard za dokazivanje mentalnog elementa ovoga zločina. Presuda Međunarodnog suda pravde, kada je Sud ustanovio, da je osim Srebrenice, *actus reus* izvršen i u drugim okupiranim teritorijama zemlje, i kada je zatim ustanovio da Podnosilac tužbe (Bosna i Hercegovina) nije uspjela dokazati postojanje *mens rea-e*, predstavlja veliku zabludu kako u teoriji tako i u praksi.

Genocid se može promatrati i iz ugla teških kršenja ljudskih prava koji involviraju učešće velikih dijelova stanovništva na mnogim nivoima, te nisu načelno izolirana djela individualnoga počinitelja. Genocid je, prije svega, državni zločin. Genocid je politika. To je više kolektivni zločin negoli individualno krivično djelo. Obično postoje državne vla-

47 Isto.

48 Antonio Cassese, *The ICJ Ruling, Bosnia vs. Serbia, Shows Governments Can Avoid Liability for Genocide, even if They are Found to be Complicit in Genocide*, 2007.

de i dobro organizirane političke organizacije i institucije koje stoje iza svakog genocida koji je počinjen u historiji čovječanstva.

U ovome radu smo pokušali kazati nešto više o svim bitnim elementima koji se vezuju za osnovni pojam zločina genocida. Govorili smo o genocidnom planu, čije dokazivanje, samo po sebi, ne predstavlja element ovog krivičnog djela, odnosno zločina u međunarodnome pravu, već se, na jedan studiozan i cjelovit način iz postojanja genocidnoga plana može izvesti održiv zaključak o postojanju namjere za genocid. Genocid je i zločin u međunarodnom pravu, odnosno protiv međunarodnoga prava, jer je prvi puta na međunarodnome nivou pravno reguliran 1948. UN Konvencijom o genocidu. Genocid je i krivično djelo u nacionalnim krivičnim zakonodavstvima u svijetu. Za definiranje genocida u nacionalnom krivičnom zakonu se nerijetko uzima, odnosno posuđuje definicija iz međunarodne Konvencije iz 1948.

Uvidjeli smo da se zločin genocida, odnosno genocidna namjera može itekako dokazati ne samo iz pisanih dokaza nego i putem sistematičnog obrasca djelovanja, odnosno načina ubijanja i vršenja ostalih djela genocida. Ukoliko je i bilo teško doći do očite i jasne manifestacije genocidne namjere, može se zaključiti, kroz izvođenje i posrednih i neposrednih dokaza, da je više nego evidentno da je mentalni element zločina genocida bio prisutan ne samo kod naredbodavaca, nego i kod pomagača, podstrekača, saučesnika i direktnih počinitelja. Kako smo već vidjeli, djela genocida u Bosni i Hercegovini su bila precizna, planirana, sistematska i jako dobro organizirana.

Za zločin genocida je prihvaćena univerzalna jurisdikcija u međunarodnome pravu. Naime, UN Konvencija o genocidu sadrži pravne norme *erga omnes* (koje djeluju *prema svima*) što znači da su pravne norme Konvencije prihvaćene od svih civiliziranih nacija/naroda svijeta. S druge strane, odredbe Konvencije predstavljaju peremptorne (imperativne) norme u međunarodnome pravu (*ius cogens*), što znači da se ove norme moraju poštivati te se ni u jednoj situaciji ne smiju derogirati. Univerzalna jurisdikcija nameće obavezu svim državama svijeta i njihovim nacionalnim pravnim sistemima da procesuiraju

odgovorne počinitelje zločina genocida, neovisno o mjestu gdje je počinjen ovaj zločin, odnosno od strane koga je počinjen.

Zločin genocida se uvijek mora promatrati u kojem su se kontekstu dešavala djela ovog zločina. Kontekst nam jako često daje odgovore na mnoga pitanja, odnosno uvelike nam olakšava procesni put u dokazivanju ovog zločina.

Kazali smo, također, da se prisilno premještanje ili deportacija bošnjačkoga civilnoga stanovništva iz sigurnosne zone Ujedinjenih nacija Srebrenice opravdano i ispravno smatra radnjama genocida nad dijelom Bošnjaka kao zaštićene grupe. Ovakvo preseljavanje stanovništva se odvijalo na prisilnoj osnovi i nije se zasnivalo na imperativnim vojnim razlozima ili sigurnosti stanovništva što zahtijeva Četvrta ženevska konvencija.

U ovome smo radu dali prikaz najvažnijih sudskih odluka i na međunarodnoj instanci i na nacionalnim instancama. Praveći usporedbu i pravnu analizu, može se kazati da ICTY, ICTR, Međunarodni sud pravde te Komisija za međunarodno pravo Ujedinjenih nacija uspostavlja rigidniji pristup dokazivanju namjere za genocid. Navedene institucije uspostavile su „visoke“ standarde u dokazivanju ovoga zločina koji seže tako daleko da se sa predmetom *Goran Jelisić* počinje zahtijevati specijalno ili posebno stanje svijesti što je predstavljeno u pravnom institutu: specijalna ili posebna namjera (*dolus specialis*). Iako ju pravna definicija genocida ne zahtijeva, jurisprudencija sudova pokazuje da je *dolus specialis* ipak neophodan. S druge strane, vidjeli smo praksu njemačkih sudova u dva navedena predmeta koji čak, kod krivičnog djela genocida, ne traže, za posljedicu, ni biološko, odnosno fizičko uništavanje dijela zaštićene grupe, već je za sudsko dokazivanje namjere sasvim dovoljno uništavanje grupe ili dijela grupe kao društvene jedinice, odnosno potpuno ili djelimično uništavanje društvene cjelovitosti grupe.

Namjera za genocid još uvijek ostaje kontroverzno pitanje u nauci međunarodnoga krivičnoga prava. Dosadašnja jurisprudencija će svakako imati značajne implikacije, ne samo na nauku međunarodnoga prava i historijsku istinu, nego i na osnovne vrijednosti – ljudska prava i slobode. Međunarodni sud pravde, oslobodivši Srbiju među-

narodne odgovornosti za direktno činjenje i saučesništvo u zločinu genocida, jasno je pokazao da su državni interesi, nažalost, još uvijek mnogo važniji nego elementarna prava žrtava na istinu, pravdu i moralnu satisfakciju.

Govoreći o općem pojmu *mens rea* zahtjeva, moralo bi se naglasiti da ne samo da se međunarodno pravo mora ojačati, nego stalna sudska tijela moraju biti spremna na svakodnevno suđenje počiniteljima ratnih zločina, zločina protiv čovječnosti i genocida, i to ne samo direktnim počiniteljima nego i saučesnicima, pomagačima i javnim podstrekačima. Kažnjavanje je samo jedan segment u preveniranju zločina genocida. Sa druge strane, moramo imati stalne i spremne međunarodne vojne snage koje će se moći odmah rasporediti u kriznim područjima u svijetu. Na ovome vojnome prevencijskome planu moraju biti, pored Organizacije ujedinjenih nacija, uključene i regionalne organizacije iz svih dijelova svijeta. Međutim, pitanje preveniranja genocida je, nažalost, još uvijek više političko pitanje negoli stvar znanja i promptne obaviještenosti. Jedna od najgnusnijih stvari koja se, nažalost, dešava nakon zločina genocida, koja je također na djelu i u jednom dijelu Bosne i Hercegovine jeste – negiranje genocida. Sa negiranjem ovog zločina se valja dugo boriti, i pravnim i političkim sredstvima, a posebno kroz proces obrazovanja mladih ljudi gdje je prijenos historijske istine na mlade generacije jedna od važnih obaveza svakoga od nas.

Znajući da je međunarodna sudska praksa glede pitanja zločina genocida još uvijek nesigurna, maglovita, te u nekim segmentima i nejasna, prevencija budućih zločina genocida je jedino oružje za uspješno uništavanje korijena ovoga zla.

NAGRADA ZA ZLOČIN

Danas Biljana Plavšić, iza koje ostaju krvavi tragovi, s pompom i velikom pažnjom medija obilazi mjesta svojih zločina

“Kada sam dobrovoljno otišla u Hag dobila sam optužnicu uz hiljade stranica dokumenata. Sve su to bili nepobitni dokazi o zločinima koje je srpska strana počinila. Ubistva, mučenja, logori. Za mene je to bilo tragično otkriće, da su Srbi počinili zločine. Do tada, verovali ili ne, to nisam znala.”

Tako govori bivša predsjednica Republike Srpske i haška osuđenica Biljana Plavšić na početku obimnog trodjelnog intervjua u *Političici* (13. novembar 2009). Amnezija ili cinična laž nekadašnje članice svetog trojstva srpskih političara u Bosni (Karadžić, Koljević, Plavšić) koje je vodilo sigurnom rukom najkrvaviji ratni pohod kojeg pamte ovi prostori, vijekovima natapani krvlju?

Pregledam ponovo snimke iz aprila 1992. godine načinjene u Bijeljini, snimke koji su obišli svijet. Biljana Plavšić, nekadašnja sarajevska univerzitetska profesorica, elegantno obučena i nasmijana, srdačno ljubi Željka Ražnatovića Arkana, čiji su vojnici u prethodna tri dana pobili desetine civila na ulicama ovog istočnobosanskog grada. Bila je to generalna proba onoga što će uslijediti i pokazna vježba lakoće ubijanja i terora. Na čuvenoj fotografiji Rona Haviva, pravom simbolu bosanskog rata, vide se tri leša na ulici, stariji muškarac i dvije žene, a iznad njih arkanovac s cigaretom u ruci, koji nonšalantno udara čizmom u glavu jednu od mrtvih žena. Ja sam vidio te mrtve ljude na trotoaru kad su me povelili u Arkanov štab, i do danas ne mogu da istjeram tu sliku iz glave. U štabu, u neposrednoj blizini zgrade Skupštine opštine, u centru grada – krvavi zidovi i podovi, premlaćivanje do smrti, jauci, izvođenje na streljanje. Sve žrtve su bile obučene kao

i ja, u trenerku ili obično civilno odijelo, i niko od njih nije znao šta se događa i šta će oni tu.

Beogradski mediji su trubili o borbama na ulicama Bijeljine. Na jednoj strani razulareni muslimanski fanatici, "zelene beretke" i šiptarski teroristi, s druge mirni i častoljubivi srpski rodoljubi. U stvarnosti, ne samo da nije bilo nikakvih borbi, u što sam se i ja uvjerio dok su me vodili u smrt, već ih nije ni moglo biti. Nakon krvavog pohoda ispostavilo se da niko od takozvanih muslimanskih ekstremista nije ni ubijen, ni ranjen, ni zarobljen, nikome se nije sudilo, niko od njih nije čak ni viđen, a Krizni štab SDS-a je objavio spisak žrtava na kojem je četrdeset imena civila, među njima i dosta žena, koje su pobili arkanovci. Kad je uvod u rat prošao, niko više nije ni pomenuo navodne borbe. Bijeljina je mjesecima prije toga pripremana za krvavi teatar koji je imao dvostruku zadaću: da nekome u svijetu, koji je obećao zeleno svjetlo za kasniji pohod na teritorije, pokaže da sve teče po planu i da je sve pod kontrolom, i da domaćim snagama, već potpuno zaluđenim bjesomučnom propagandom (između ostalog, i sa stranica pomenute *Politike*) pokaže kako to treba raditi i, što je još važnije, da se za zločine bilo koje vrste neće odgovarati. Naprotiv.

Bijeljina je odabrana za generalnu probu iz sasvim jasnih razloga. Nalazi se na granici sa Srbijom, okružena desecima srpskih sela, novi most na Drini omogućio je nesmetani prelazak vojnih snaga i vozila svih vrsta, svu vlast je držao SDS, do te mjere da Bošnjaci već na početku 1992. godine nisu bili ni na kakvim važnim mjestima, nijedan Bošnjak više nije bio direktor ili šef bilo koje službe, policija, vojska, teritorijalna odbrana već su bili "očišćeni" od nepoželjnih, čak se i o mjestima portira ili noćnih čuvara strogo vodilo računa. Još u septembru prethodne, 1991. godine, formirana je Srpska autonomna oblast Semberije i Majevice kao "neodvojivi dio SFRJ i sastavni dio federalne jedinice BiH koja će se pripojiti Jugoslaviji", kako je pisalo u osnivačkom aktu.

Tako je ozvaničeno cijepanje Bosne i Hercegovine, što je potvrđeno i neobičnim plebiscitom srpskog naroda 9. i 10. novembra 1991. godine. Plebiscit je bio neobičan jer su na glasanje pozvani pripadnici samo jedne etničke skupine, da odlučuju o teritoriji na kojoj su oni

manjina. Nije bilo nikakvog međunarodnog monitoringa, a rezultat je bio očekivan. Objavljeno je da je većina Srba za nezavisnost srpskih autonomnih oblasti, koje se spajaju u jednu, u Srpsku Republiku BiH, što je ozvaničeno 9. januara 1992. godine. Tom prilikom je Radovan Karadžić izjavio da nema više jedinstvene Bosne i Hercegovine, a nekoliko dana kasnije i ovo: "Borićemo se dok ne postignemo Karađorđev cilj – ujedinjenje svih Srba i dok ne dovršimo borbu" (*Ilustrovana politika*, 29. januar 1992.).

Do bosanskohercegovačkog referenduma za nezavisnost (29. februara i 1. marta 1992.) Srpska Republika BiH je već izglasala i sopstveni ustav, kao osnovni akt svake države, formirala svoju policiju i službu platnog prometa, donijela svoje zakone i obezbijedila sve druge atribute državnosti. Ostao je drugi veliki problem: nepoželjno stanovništvo na teritorijama koje treba da pripadnu Velikoj Srbiji. Prema popisu stanovništva 1991. godine, u Srbiji i Crnoj Gori je živjelo 6 miliona i 356 hiljada Srba (61,5 posto) i 3 miliona i 982 hiljade ne-Srba (38,5 posto). U Bosni i Hercegovini procenat Srba je bio 31,3 posto, pa bi pripajanjem cijele BiH procenat Srba u takvoj Velikoj Srbiji bio 52,2 posto. Ne bi to bitno promijenilo ni smanjenje apetita na "samo" 70 posto teritorije BiH. Priključenjem dijelova Hrvatske (Republika Srpska Krajina) stvari bi bile još gore, pošto je na tim teritorijama živjelo samo 51,1 posto Srba, a eventualno priključenje Makedonije, o čemu se u to vrijeme govorilo (tamo je živjelo samo 2,1 posto Srba) svelo bi Srbe na manjinu u sopstvenoj državi.

Rješenje se nije moralo dugo tražiti. Dovoljno je bilo pročitati velikosrpski program četničkog ideologa Stevana Moljevića koji je, pod nazivom "Homogena Srbija" objavljen u listu *Naš put* u junu 1941. godine. Cilj koji se ponovo našao pred srpskim nacionalistima može se ostvariti, kaže se u tom memorandumu, samo na jedan način: "preseljavanjem i izmenom stanovništva". Dakako, borba protiv fašizma se tu ne pominje. Na osnovu tog plana četnička komanda je donijela program protjerivanja 2.675.000 muslimana sa teritorija koje su potrebne Srbima, a da se na tim teritorijama naseli 1.310.000 hiljada Srba. Uz to, predloženo je i "čišćenje Srbije od svih nesrpskih elemenata". Konačni cilj obnarodovala je četnička komanda 20. decembra te godine: stvaranje etnički čiste Velike Srbije koja se sastoji od Srbije,

Crne Gore, BiH i Vojvodine... "očišćenih... od svih nacionalnih manjina i nenarodnih elemenata". Ova naredba naglašava potrebu za "čišćenjem muslimanske populacije iz Sandžaka i BiH".

Granice Moljevićeve Velike Srbije bile su "etničke granice srpskog naroda", ma šta to značilo. Bile su to one iste "etničke granice srpskog naroda" o kojima su govorili Slobodan Milošević i Radovan Karadžić. I Biljana Plavšić, naravno. Na jednom snimku iz Bijeljine, iz tih aprilskih dana, pomenuta elegantna gospođa, trudeći se da ne uprlja cipele, pažljivo preskače leš na ulici. A zatim diže glavu i ide dalje, nasmijana. Tada je izjavila i ovo: "Kada sam vidjela šta je Arkan napravio u Bijeljini, zamislila sam da su sve njegove akcije takve. Rekla sam – ovo je srpski heroj. On je pravi Srbin, to je vrsta čovjeka kakvog trebamo".

A zašto su potrebni takvi ljudi? Biljana Plavšić, koja je za *Dnevni telegraf* od 3. jula 1997. godine, kad je sve već bilo odavno gotovo, rekla: "Bila sam radikalna, najradikalnija, bio je to rat jer svako mlako rešenje odnosilo je veći broj života", dakle, ta Biljana Plavšić je, kako se čini, tačno znala šta želi i šta govori. Znala je šta govori i kad je rekla ovo: "Ja bih najviše volela da Istočnu Bosnu očistimo, nemojte da me neko uhvati za reč, pa da misli da govorim o etničkom čišćenju. Oni su nam jednu sasvim prirodnu pojavu podmetnuli pod taj naziv etničko čišćenje i okvalifikovali to kao ratni zločin. Sve i da zadržimo 70 odsto teritorije nema tu mira. Za nas nema mira. Ja njima, ovako da kažem, ne želim ništa dobro. Ali, da ja budem mirna, moramo im dati nešto, da imaju gde sebi da organizuju život, da ne bi mene celo vreme uznemiravali. Tako ja shvatam tih muslimanskih 30 odsto".

Ugledna profesorka biologije imala je čime i da potkrijepi takav svoj stav. "Muslimani su genetski deformisani materijal koji je prigrlio islam. I sada sa svakom nasljednom generacijom taj gen postaje koncentriran. Postaje sve gori i gori, jednostavno, postaje izražajan i diktira njegov stil mišljenja i ponašanja, koji je ukorijenjen u njihovim genima." Možda je i zbog toga Biljana Plavšić osudila na smrt bijeljinske džamije jednog lijepog dana 1993. godine. Zastavši ispred zgrade Skupštine opštine, okrenula se i pogledala vitku munaru bijeljinske Atik džamije, stare skoro pet vijekova, i upitala prijekorno domaćine zašto "to" još stoji tu. Za nekoliko dana sve džamije u Bijeljini i obližnjoj Janji

srađnjene su sa zemljom, što je učinjeno i u svim drugim dijelovima Republike Srpske. Na oko 70 posto teritorije Bosne i Hercegovine, koju su držali Karadžićevi Srbi, nije ostala ni jedna jedina džamija. Ni traga od džamija. Ni kamen na kamenu.

Ali, i kad je rat završen i potpisan mir, Biljana Plavšić nije odustala od svojih ideja. Za *Večernje novosti* je 4. aprila 1996. godine izjavila: "Nema mira bez saveza srpskih zemalja. Zajednička srpska država ostaje kao konačan cilj".

Dok je bila jedan od čelnika Velikog zločina, Biljana Plavšić nije imala milosti prema onima koji se nisu uklapali u idiličnu mapu "krvi i tla". Ali, kad je stala pred porotu u Hagu, izjavila je skrušeno, pred očima cijelog svijeta: "Uverila sam se i prihvatam da su više hiljada nevinih ljudi bili žrtve organizovanog i sistematičnog delovanja da se uklone Muslimani i Hrvati sa područja koja su Srbi smatrali svojim. Iako sam više puta bila upoznata sa navodima o surovim i neljudskim postupcima protiv ne-Srba, odbila sam da se s tim suočim ili čak i da proverim". Dakle, po sopstvenom priznanju, više puta je bila upoznata s onim što su Srbi radili, ali joj to ne smeta da danas izjavljuje kako je za zločine saznala tek u Hagu. Nakon njenog priznanja pred sudom, mnogi su izrazili divljenje prema tom hrabrom i odgovornom aktu. I tako je bilo sve dok Biljana Plavšić u intervjuu za jedan švedski list nije proljetos izjavila da je njeno priznanje bilo cinična laž koja je imala za cilj dobijanje manje kazne.

Ali, sve to kao da nije nimalo doprinijelo da Biljana Plavšić bar danas, nakon izlaska iz zatvora, dobije u javnosti ono mjesto koje pripada zločincima i lažovima. Ni ono što je radila u toku rata, ni njeni ekstremni stavovi koji su otjerali u smrt i nesreću nebrojene ljude, ni njeno priznanje u Hagu, koje je opteretilo sve ostale učesnike zajedničkog zločinačkog poduhvata, jer je do detalja iznijelo planove i praksu etničkog čišćenja u režiji vođstva bosanskih Srba. Ni njene očigledne laži. Čak ni jednostavna činjenica da se radi o osuđenom ratnom zločincu koji je priznao svoje zločine nije zasmetala uglednicima poput Milorada Dodika ili vladike Vasilija Kačavende da je zasipaju pohvalama i odlaze joj u goste u luksuzni švedski zatvor. Iz tog zatvora stigla je u Beograd avionom Vlade Republike Srpske. To je ona

ista vlada koja se zaklinje u Dejtonski sporazum i ravnopravnost naroda, da bi parama poreskih obveznika, među njima i Bošnjaka i Hrvata, platila svečani dolazak njihovog dželata.

Danas Biljana Plavšić, iza koje ostaju krvavi tragovi, s pompom i velikom pažnjom medija obilazi mjesta svojih zločina. Bila je u Banjaluci, a zatim u Bijeljini. Primaju je s pažnjom, objavljuju intervjue s njom. Vlast u manjem bosanskohercegovačkom entitetu planira usvajanje zakona o posebnom statusu bivših predsjednika entiteta, po kojem će dotični, a među njima i Biljana Plavšić i Radovan Karadžić (ako ikad izađe iz zatvora), imati privilegije kakve su neshvatljive običnim i normalnim ljudima. Priča se da će Biljana Plavšić biti proglašena počasnim predsjednikom Republike Srpske. Mada je u to teško povjerovati, ima u tom prijedlogu i neke logike. Najveći zločinci i treba da budu ikone onoga što je stvoreno zločinom, da bi oni, koji i danas veličaju zločin ili okreću glavu od njega, nosili, pred cijelim svijetom, težinu takve krvave prošlosti. Iako im to, sudeći po Miloradu Dodiku i njegovim sljedbenicima, i ne pada naročito teško. Ali, ako se danas veličaju i nagrađuju zločin, zločinci i lažovi, kakvu će budućnost imati naša djeca? I šta će biti sa svima nama i s ovim našim komadićem zemaljske kugle gdje se slavi ono čega se cijeli normalan svijet stidi?

NAJVEĆI EKSPERIMENTALNI POLIGON POSLIJE RATA U VIJETNAMU

Riječ na predstavljanju knjige „UPOTREBA BOJNIH OTROVA U IZVRŠENJU GENOCIDA U SREBENICI, SIGURNOJ ZONI UJEDINJENIH NACIJA, JULA 1995.“, brigadira Muje Alića

Pa, kao što se mnogi sjećaju, u srednjoj školi i tokom studija na predavanjima iz Predvojničke obuke, a potom i u toku služenja vojnog roka u Jugoslavenskoj narodnoj armiji (JNA), izučavali smo tzv. plikavce, nadražljivce i nervne bojne otrove, Iperit, Luizit, Tabun, Sarin, Soman, Fozgen, Difozen. Iskreno smo se nadali da je njihova primjena samo teoretska pretpostavka i stoga za nas vjerovatno samo gubljenje vremena, ali naši predavači su nas uporno uvjerali da se neprijatelji Socijalističke federativne republike Jugoslavije (SFRJ), neće ustručavati da ih primijene, pa smo čak vježbali i zaštitu od njihovog djelovanja. U JNA smo trčali gušeći se pod gas-maskama, koje smo kao rezervisti JNA morali 1991. godine „razdužiti“, odnosno vratiti u njena skladišta.

Međutim, srpsko-crnogorski agresor, upravo ta JNA i njeni kolaboracionisti iz Bosne i Hercegovine, su tokom agresije, u periodu od 1992. do 1995. godine, u genocidu koji su izvršili nad Bošnjacima, pored brojnih drugih vrsta zločina, na teritoriji suverene i međunarodno priznate Republike Bosne i Hercegovine, primjenjivali i bojne otrove.

O tome svjedoči knjiga autora Muje ALIĆA, pod naslovom: „UPOTREBA BOJNIH OTROVA U IZVRŠENJU GENOCIDA U SREBRENICI, SIGURNOJ ZONI UJEDINJENIH NACIJA, JULA 1995.“, koju je u Sarajevu 2008. godine izdao Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu.

Kao što je poznato, a kako u svojoj recenziji navodi i dr. Bećir Macić, naučni savjetnik, autor ove knjige, Mujo Alić, brigadir Armije Bosne i Hercegovine, koji nažalost nije doživio njeno objavljivanje, smatra

se jednim od najboljih poznavalaca bojnih otrova, sa pet objavljenih knjiga iz ove oblasti.

„*Rezultati istraživanja prezentirani u ovoj knjizi*“, kako je navedeno u „Predgovoru“ Izdavača, „pokazuju da je agresor od početka napada na Srebrenicu, sigurnu zonu UN-a, jula 1995. godine i tokom izvršenja genocida, upotrebljavao više vrsta bojnih otrova iz raznih sredstava. Posebno je karakteristična upotreba bojnih otrova po nezaštićenom stanovništvu koje se kretalo (u koloni) iz Srebrenice i skupljalo na malim prostorima u raznim rejonima.

U takvoj situaciji agresor je po nezaštićenom narodu (uključujući i djecu) iz artiljerije, minobacača i drugih sredstava, osim nadražljivaca, masovno upotrebljavao i psihohemijske bojne otrove. Pored toga, agresor je na pravcu kretanja kolone stanovništva vršio i kontaminaciju vode za piće, potoka, bunara, kao i rijeke Drinjače.

Autor je, također, pokazao da se, nakon upotrebe bojnih otrova, veliki broj civila predao agresoru, poslije čega su likvidirani. Civilno stanovništvo koje je preživjelo genocid onesposobljeno je za normalan život i rad sa brojnim zdravstvenim posljedicama“.

Knjiga je napisana na 167 stranica; sadrži dva poglavlja, zatim „Prilog“ sa četiri složene tabele, te „Izvore“ i „Literaturu“ „Skraćenice“ i dvije recenzije.

Nakon kraćeg „Predgovora“ Izdavača, slijedi tekst pod naslovom „Metodološki pristup“ u kome su izloženi, pod 1. „Ciljevi, metode i postupci istraživanja“ i pod 2. „Izvori istraživanja“, koji sadrže, pod a. „Dokumente“, pod b. „Svjedočenja“ i pod c. „Druge izvore“.

Cilj istraživanja je bio „da se utvrdi upotreba hemijskog oružja i zapaljivih sredstava od strane velikosrpskog agresora i njegovih kolaboracionista u širem regionu Srebrenice za vrijeme agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu, a naročito po nezaštićenom civilnom stanovništvu u toku povlačenja prema slobodnoj teritoriji, u julu 1995.godine“.

Pouzdanost, odnosno vjerodostojnost rezultata istraživanja potvrđuju navedene metode i postupci, analize originalnih dokumenata; između ostalih tu je na primjer, Izvještaj o asanaciji terena Nabojna – Okretaljka na Javorniku, načelnika sanitetske službe brigade „Birač“

(„Vojska Republike Srpske“), od 29. novembra 1992. godine, zatim Protest UNPROFOR-u, Cyriusu Wensu i lordu Davidu Owenu od Štaba Vrhovne komande Oružanih snaga RBiH, broj: 02/237-1, od 11. februara 1993. godine, povodom upotrebe bojnih otrova i na području Srebrenice, kao i Izvještaj Human Rights Watcha, i drugi, te posebno izjave 54 svjedoka sa njihovim imenima i prezimenima.

U prvom poglavlju pod naslovom: „Historijat nastanka i upotrebe bojnih otrova“, autor je kroz osam podnaslova hronološki izložio relevantne podatke iz ove oblasti, počev od nastanka, zatim razvoja proizvodnje bojnih otrova za vrijeme Prvog svjetskog rata, između Prvog i Drugog, te poslije Drugog svjetskog rata, zatim proizvodnje bojnih otrova u SFRJ, posljedica njihove upotrebe na zdravlje i život živih bića, do Međunarodnih propisa o zabrani njihove upotrebe.

Drugo poglavlje pod naslovom: „Upotreba bojnih otrova u Srebrenici, sigurnoj zoni Ujedinjenih nacija, jula 1995. i posljedice“, sadrži dokaze o ovoj upotrebi tokom dva perioda: a. „Razdoblje od 22. aprila 1992. do 30. juna 1993. godine“ i b. „Razdoblje od 6. do 16. jula 1995. godine“. U ovom poglavlju su detaljno opisani zločini agresora, posebno nakon napada i zauzimanja Srebrenice, sigurne zone Ujedinjenih nacija, kada je protjerao i likvidirao brojne Bošnjake.

„U sklopu općeg plana zauzimanja Srebrenice i tokom egzodusa stanovništva“, kako navodi autor, „stvoren je povoljan ambijent, odnosno uvjeti za upotrebu bojnih otrova od agresora. Na slobodnu teritoriju do 6. aprila 1996. godine, od 12.000 do 15.000 ljudi, stiglo je oko 5.000 preživjelih“.

Prema izjavama svjedoka Hameda Bašića, Šahina Cocalića i Enesa Ustića: „u rejonu sela Buljima i sela Kamenice 12/13 jula 1995. godine, pod djelovanjem bojnih otrova, agresoru se predalo nekoliko grupa ljudi (100-300) koji su zatvoreni u hangar u selu Kravici, gdje su kasnije i likvidirani“.

Prema izjavi svjedoka Amira Kulaglića: „zbog djelovanja bojnih otrova u rejonu Nove Kasabe, 13. jula 1995. godine, agresoru se predalo oko 3.000 do 4.000 ljudi, od kojih je većina likvidirana“.

U nastavku slijede Izjave 54 neposredna učesnika koji su u toku povlačenja iz Srebrenice vidjeli ili osjetili upotrebu bojnih otrova od agresora (iz artiljerije, minobacača, otrovnih dimnih kutija i drugih sredstava). Među njima je i Izjava koju je dao Dr. Ilijaz Pilav, ljekar bolnice u Srebrenici. Prema ovim Izjavama, između ostalog, navedeno je slijedeće:

„agresor je upotrebljavao bojne otrove neposredno po rejonu oko Srebrenice, kao i po gradu Srebrenici, počev od 6. do 10. jula 1995., s ciljem izazivanja straha i panike, kao i onesposobljavanja ljudi za normalan život i rad, a posebno za organizovano izvlačenje;

agresor je najveći broj artiljerijskih hemijskih granata i minobacačkih hemijskih mina upotrijebio direktno po stanovništvu tj. koloni u rejonu prikupljanja (sela Jaglič, Pobuđe, Kamenica, planina Udrč), naročito u toku 12. i 13. jula 1995. godine. Agresor je vodio računa i o meteorološkim uvjetima, što znači da su to radili stručni ljudi u agresorskim jedinicama;

na pravcu povlačenja kolone ljudi bojnim otrovima kontaminirani su izvori, bunari i potoci (Mratinjski i Kamenički potok, rijeka Drijača i drugo), te je kod ljudi, nakon što su se napili te vode, jednostavno rečeno, nastupilo ludilo.

Zbog djelovanja otrova dolazilo je do ubistava i samoubistava. Veći je broj ljudi (vjеровatno) i smrtno stradao zbog prevelike koncentracije bojnog otrova stavljenog u vodu. Veliki se broj ljudi i predao agresoru u takvoj situaciji, tj. pod dejstvom bojnih otrova;

nekoliko galona kontaminirane vode srpski kolaboracionisti su „poslali“ preko zarobljenika iz rejona sela Kravice 13. jula 1995. godine narodu u koloni koji se povlačio iz Srebrenice da pije tu vodu, jer je bila velika žeđ. Nakon 10 do 15 minuta došlo je do ludila, potpuno nenormalnog ponašanja. Posljedice su bile iste kao navedene u prethodnom stavu;

eksplozija granata bila je potmula, a nakon eksplozije stvarao se dim žute, žuto-sive, tamnožute, žuto-zelene, sive, do ljubičaste boje, koji se širio u stranu visine 3-4 metra. To su karakteristični znaci da se radi o hemijskoj municiji punjenoj bojnim otrovima,

CS-om, a vjerovatno i LSD-25 (diethyl amid lisergične kiseline). Dakle, radi se o najjačim psihohemijskim otrovima, koji veoma brzo malim koncentracijama izazivaju izrazito nenormalno ponašanje i halucinacije“.

„Preživjelim Bošnjacima, koji su kontaminirani bojnim otrovima u toku egzodusa“, kako navodi autor, „najteže pada što njih oko 58% imaju i danas teške posljedice, kao što su: isprekidan san, nervoza, uzbuđenost, halucinacije, glavobolja, mučnina i druge psihičke posljedice“.

Nadalje slijedi podnaslov: „Zaključna razmatranja“ sa 11 tačaka u kojim autor nepobitno potvrđuje sve naprijed navedene činjenice i argumentovano pobija neprihvatljivu konstataciju Human Rights Watch-a, da nisu pronašli „čvrste dokaze“ o upotrebi hemijskog oružja po nezaštićenom narodu Srebrenice u toku njegovog povlačenja prema slobodnoj teritoriji Republike Bosne i Hercegovine (uprkos niza očiglednih materijalnih dokaza koje su pronašli svjedoci u toku marša i koji su dostavljeni ovoj organizaciji, kao što su na primjer dijelovi eksplozivnih hemijskih granata s natpisom „Kruševac“ na jednom od njih, a kao što je poznato velikom broju zemalja u svijetu“, kako ističe autor, „to je ime grada u Srbiji u kome se, pored ostalih vrsta bojnih otrova, proizvode i Psihohemijski otrovi“.

Slijedeći naslov je: „Prilozi“, sa tri podnaslova. Pod A. je „Pregled upotrebe hemijskog oružja i zapaljivih borbenih sredstava u širem regionu Srebrenice“ sa četiri složene tabele u kojima su vrlo sistematično, pregledno i sveobuhvatno izložene veoma brojne relevantne činjenice i precizni podaci o vremenu, mjestu, vrsti bojnih otrova, vrsti hemijskih oružja i zapaljivih borbenih sredstava, o posljedicama njihove upotrebe i simptomima kontaminacije, uz navođenje imena, prezimena i zanimanja smrtno stradalih osoba.

Pod B. je podnaslov: „Dokumenta“, gdje je taksativno navedeno 19 zvaničnih dokumenata relevantnih institucija naše države, koji svjedoče o upotrebi bojnih otrova od strane agresora na teritoriji Republike Bosne i Hercegovine i iz Srbije. Pod C. je treći podnaslov: „Svjedočenje“, gdje su detaljno izložena, kako ih autor naziva „kazivanja“ 14 očevidaca iz Srebrenice i susjednih sela Pale, Tokoljaci, Sućeska i

Potočari, zatim iz Bratunca i susjednog sela Urkovići, iz Zvornika i sela Skugrići kod Vlasenice.

„U mnogim zemljama svijeta“, kako navodi autor, „vrše se eksperimenti sa bojnim otrovima na životinjama, po kojim se djeluje iz raznih oruđa sa hemijskim granatama, minama i drugim eksplozivnim sredstvima. JNA je, primjera radi, na planini Kučaj, istočno od Aleksinca u Srbiji, od 1960. do 1964. godine vršila opite na životinjama iz raznih vrsta oruđa sa hemijskim granatama i minama. Postavlja se pitanje koji su rezultati i dokazi čvršći i pouzdaniji? U svakom slučaju, pouzdaniji i najčvršći su oni na primjeru stradanja stanovništva na području Srebrenice jula 1995. godine“ – odgovara autor i zaključuje:

„To je po prirodi, vrsti i obimu stvarni najveći eksperimentalni poligon poslije rata u Vijetnamu“.

Kao priznati vojni stručnjak, specijalista iz oblasti ABH-oružja, brigadir Mujo Alić je uspio da značaki realizuje ovu svoju naučno-istraživačku studiju i da je pretoči u monografiju.

Ova knjiga zasigurno predstavlja veoma značajan i koristan doprinos mozaiku dokaza o izvršenom genocidu nad Bošnjacima na čitavoj teritoriji Bosne i Hercegovine, a posebno u srednjem Podrinju i osobito u julu 1995. godine, mozaiku koji svojim upornim, predanim i marljivim radom stvaraju poslenici Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, na čelu s uvažanim prof. dr. Smailom Čekićem.

Stoga, sve čestitke i zahvalnost autoru, izdavaču, recenzentima i svima koji su na bilo koji način pomogli u stvaranju i objavljivanju ove knjige, koja je, kako je navedeno u „Predgovoru“, pored ostalog i trajno sjećanje na njenog vrijednog autora, brigadira Muju Alića. I na kraju predlažem da se ova knjiga prevede na engleski jezik i postavi na Internet, kako bi bila dostupna svim zainteresovanim širom svijeta.

PARADOKSI GLOBALNE SIGURNOSTI 2000.-2020.

Knjiga „Paradoksi globalne sigurnosti 2000-2020“, autora indijskog general-majora Vinod Saighala ima 231 stranicu. Uz predgovor, spisak akronima, uvod i indeks, sadrži odgovore na sedam pitanja.

Izvorno je napisana na engleskom jeziku i prvi put objavljena kod izdavača Manas Publications u Nju Delhiju 2004. godine.

Uz čestitke autoru za djelo interesantnih sigurnosnih rasprava i predviđanja, zamjeram mu što: teroriste smatra muslimanima (iako terorista ima i kršćana, jevreja, budista i ostalih), čime podstiče mržnju i predrasude prema muslimanima; predsjednika Pakistana, gospodina Perveza Mušarafa i generale pakistanskih oružanih snaga naziva diktatorima i što je, u kritičkom osvrtu na tretirana sigurnosna pitanja i prijetnje, veoma subjektivan.

U ovoj jedinstvenoj knjizi autor nam, kao vodeći indijski ekspert u oblasti odbrane i sigurnosti, nudi bogatstvo analiza podataka i politika koje se odnose na sigurnosne prilike i njihova predviđanja u vremenskom okviru 2000.-2020.godine.

Stavovi navedeni u ovoj knjizi su isključivo autorovi – general-majora Vinod Saighala. Moj prikaz ne znači da ih podržavam.

Sarajevo, 26.10.2009. godinedoc. dr. Džemal Najetović

VOJNA DIMENZIJA JUŽNO-AZIJSKE SIGURNOSTI¹*

Preovladavajuća situacija natjerala je mnoge nacije, ugovorne organizacije i regionalne grupe širom svijeta da ponovo evoluiraju i moguće restrukturiraju svoje sigurnosne sisteme. Postoji opće prihvatane da se sigurnosna situacija mora sagledati u svojoj cjelini, između ostalog i u socijalno-ekonomskom domenu. Nadalje, bez obzira na geografsku lokaciju nacije, ne može se zaista planirati sopstvena sigurnost bez uzimanja u obzir promijenjene globalne realnosti koja se grubo nametnula globalnoj svijesti nakon 11.09.2001. godine.

Neminovno, dok u promijenjenom svjetskom poretku nafta i geoekonomija imaju važnu ulogu, koju je prošlih godina imala geopolitika, nema sumnje da u trenutnom kontekstu vojna dimenzija i dalje može i biti nadmoćna u smislu određivanja budućnosti socijalno-ekonomskih i savezničkih dimenzija, u nacionalnim i regionalnim sigurnosnim perspektivama Južne Azije.

S obzirom da se epicentar globalnog terorizma, koji se manifestovao 11. septembra i 13. decembra 2001. u SAD i New Delhiju, nalazi u regionu Pakistana i Afganistana, postaje skoro *de rigeur* da bilo kakva kritika vojne dimenzije južnoazijske sigurnosti stavi naglasak na one aspekte globalnog terorizma koji su doveli do dolaska vanjskih vojnih snaga u region Južne Azije i njegove okolice, a čije se povlačenje ne može očekivati u skorijoj budućnosti.

Uz to, neophodno je pokušati sagledati i ona područja regionalne sigurnosti, koja postanu li stabilizirajući faktori koji doprinose globalnoj i regionalnoj sigurnosti, mogu dovesti do smanjenja izvanteritorijalnog vojnog prisustva u Afganistanu, Pakistanu i Centralnoj Aziji.

Mora se, također, razmisliti o potencijalu za regionalnu stabilnost (dugoročno) i regionalnu nestabilnost (kratkoročno), a koje slučajno mogu nastati zbog američke intervencije u Afganistanu, Iraku te američkog vođenja izgradnje regije. Dosta toga naravno ovisi o krajnjem ishodu intervencija u Iraku i Afganistanu.

1 * Na osnovu razgovora vođenim na: Univerzitetu North Eastern Hill (NEHU), Shillong u avgustu 2003., Institutu za međunarodne i sigurnosne poslove u Berlinu seprembra.2003.; Lal Bahadur Shastri Nacionalna akademija za administraciju, Mussoorie u decembru.2003.

Ono što treba napomenuti jeste da faktori koji se odnose na nacionalnu sigurnost postaju promjenjivi: u odnosu na prostor (geografsku lokaciju), vrijeme (da li je region u tom periodu stabilan), stav supersile (SAD) prema državama u pitanju, neprijateljstvo susjeda (ili obrnuto), unutrašnja sigurnosna situacija, ekonomska osjetljivost, socijalna ravnoteža i niz drugih faktora.

VANJSKI FAKTORI KOJI DJELUJU NA SIGURNOSNO OKRUŽENJE JUŽNE AZIJE

Trenutno, gledano striktno sa stanovišta regionalne stabilnosti u i oko Afganistana, američko vojno prisustvo je presudno za mir u regionu sve dok se ne uspostavi efikasna i stabilna vlada u Afganistanu i ostvari trajna demokratska tranzicija u Pakistanu. Ukoliko SAD ograniče svoje ciljeve na post-fazu intervencije u cilju uklanjanja svih tragova mreže ISI-Talibana-Al Quaede, te se suzdrže od akcija koje bi neke druge velike sile, poput Rusije i Kine mogle smatrati razlogom za zabrinutost, mir će se vratiti u regiju. Bilo kakvo napredovanje u smislu ostvarenja američkih geostrateških ciljeva kroz sadašnje vojne jedinice može dovesti do napetosti u narednim godinama. Veće sile u regionu bi se pitale o trajanju post-afganistanske (i u zadnje vrijeme post-iračke) faze, te trajanju američkog prisustva u regiji? Da li će prisustvo ostati na istom nivou? Ili će biti smanjeno? Ili će biti prošireno? U slučaju produženog boravka, kakvu bi reorganizaciju regionalne vlasti morale izvesti u budućnosti, u srednjoročnom i dugoročnom smislu, u svojim sopstvenim kapacitetima, bilateralno, multilateralno, kao i kolektivno.

Od 11.09.2001.godine. koji mijenja globalni poredak, jedno od prvih pitanja koje se nameće iz ruševina Svjetskog trgovinskog centra tiče se neuspjeha obavještajnih agencija koji dovodi do napada na simbol američke vojne i ekonomske moći. Nisu se samo Amerikanci, nego i ljudi širom svijeta pitali kako se obavještajnim agencijama desio neuspjeh tolikih razmjera. Može li se ponovo desiti?

Da mreža ISA-Al Quaeda nije odabrala SAD i da je odlučila ograničiti svoje aktivnosti na Evropu, Rusiju, potkontinent i drugo, jasno je da bi opet napravila znatna svjetska oštećenja, dok bi SAD to jedno-

stavno posmatrale. Također je moguće da pomjeranje fokusa možda ne bi donijelo slične rezultate zbog indoktrinacije koja se vodi u medresama Pakistana i Afganistana. Mržnja ugrađena u mlade mozgove kroz slogane „smrt Americi“ i „smrt Indiji“ daju veoma dobro definisan fokus ljudima motivisanim za izvođenje samoubilačkih napada.

Pošto će Zapadna alijansa u koju se Japan kooptirao, vrlo vjerovatno ostati prisutna idućih nekoliko desetljeća, jedini potencijalni izazov super dominantnoj ulozi SAD u svakom svjetskom regionu, posebno azijskom i azijsko-pacifičkom, ostaje Kina. Uprkos pokušajima stvaranja više-integrisanog kinesko-rusko-indijskog trougla, niti jedna od ovih država ne pokazuje ozbiljan interes za uspostavljanje konfrontacijske strukture protiv SAD, čak ni izdaleka. Ako bi se formirala veza pomenutog trougla, ograničila bi se na stvaranje nekog protu-balansa u obliku zajedničkih stavova protiv američkog unilateralističkog pristupa, tačnije onih elemenata unilateralizma kojima se većina protivni, uključujući i evropske nacije. Primjeri takvog pristupa kojem se protivni većina odnose se na Sporazum ABM iz 1972. godine.

PRIJETNJE POTKONTINENTALNOJ STABILNOSTI

Nije namjera ovdje analizirati svaku i pojedinačnu prijetnju, vojnu ili drugu, Indiji i drugim državama Južne Azije. Nije niti namjera ići u detalje o nasilnim pokretima koji uzimaju veliki danak u manjim državama poput Šri Lanke i Nepala. U opštem kontekstu, osnovni faktor koji utiče na harmonizaciju Južne Azije bio je sukob između Indije i Pakistana, nastao odvajanjem Pakistana od Indije 1947. godine. Ovi sukobi rezultirali su velikim tokovima oružja u obje države. Također, dovode do povećanja troškova u oružane svrhe, posebno u slučaju Pakistana u kojem je vojska prigrabila vlast na dugi vremenski period. Nakon suočavanja sa povećanjem troškova za vojsku i otplatom duga, nije ostalo mnogo za školstvo, zdravstvo i razvoj infrastrukture u Pakistanu. Ovaj nedostatak sredstava za poboljšanje humanih uslova bio je značajan faktor koji pridonosi usponu fundamentalizma u Pakistanu i regiji. U slučaju Pakistana, također vodi ka

većem uticaju Kine, kao i drugim uticajima izvana, uključujući tokove nuklearnih materijala i raketnih tehnologija.

Otuda, dajući uopćen tretman aspektima percepcije prijetnje, one mogu biti navedene kao: vojne prijetnje, socijalni nemiri koji vode ka nedostatku efikasne i nepristrane vladavine, rastuća korupcija, budžetska rasipnost, proliferacija stanovništva, veliki dio stanovništva ostaje nepismen i ispod linije siromaštva, drugi socijalno-ekonomski faktori. Kao da ovo nije dovoljno obeshrabrujuće, ide se dalje na štetu socijalno-ekonomskih poboljšanja i stabilnosti, a sada još postoji i dodatna prijetnja neriješenja nuklearnih pitanja.

Dok se mnoge gore pomenute prijetnje trenutno i ubuduće mogu prenijeti preko granice na vidiku se ukazuje i velika ekološka prijetnja koja se može pokazati katastrofalnom za cijeli potkontinent i mnoge druge države Južnoistočne Azije. Tiče se masovnog krčenja šuma, ubrzanog tempa iskorištavanja prirodnih resursa i teške militarizacije Tibetanske visoravni. Sve ovo može dovesti do klimatskih promjena koje prijete samoj egzistenciji Južne Azije i jugoistočno-azijskih društava. Neumoljive posljedice ekološkog haranja na Tibetu i Himalajima mogu osuditi dolazeće generacije potkontinenta, Kine i Južne Azije na egzistenciju mnogo goru nego što se trenutno da zamisliti, i svi alarmni signali su tu. Tragedija je u tome što se civilizacija koja ponosno ističe da je svojevrsni hram mudrosti godinama ignoriše ove činjenice na takav način da je veoma teško uporediti ovu sljepoću sa bilo čim. Vrijedi se zadržati na ovom aspektu neko vrijeme i proučiti dokaze:

- Mnoge velike rijeke izvire na Tibetanskoj visoravni i teku prema Indiji, Pakistanu, Bangladešu, Nepal, Butanu, Myanmaru, Tajlandu, Vijetnamu, Kambodži, Laosu i Kini. Navodnjavaju neka od najplodnijih zemljišta za usjeve.
- Stanovništvo na području između Žute rijeke na istoku i rijeke Indus (Ind) na zapadu čini gotovo 47 odsto svjetske populacije.
- Prekomjerna eksploatacija krhkog okoliša Tibeta i Himalaja vodi ka ekološkom uništavanju. Zagađenje gornjeg toka rijeka na Ti-

betu, uključujući i zagađenja nuklearnim otpadom, vodi ozbiljnim ekološkim i biogenetskim posljedicama.

- Masivno krčenje šuma, koje je rezultat jednako masivnog vojnog razvoja, doprinosi zamuljenosti i destruktivnim poplavama rijeke Brahamputra, Yangtse, Mekong, Indus, Sutlej, Salween i Žuta rijeka. Ove rijeke teku u Južno-kinesko more, Bengalski zaljev i Arapsko more. Globalni pokazatelj ovih ekoloških katastrofa tek treba da se utvrdi.
- Tibetanska visoravan igra važnu ulogu za stabilnost globalne klime i monsuna.
- Himalajski glečeri nestaju zabrinjavajućom brzinom.

Govorilo se da kineski stručnjaci razmatraju mogućnosti za skretanje nekih vodenih tokova u Južnoj i Jugoistočnoj Aziji korištenjem nuklearnih eksplozija ili atomskih razaranja u miroljubive svrhe. Ukoliko stvarno nastave u tom smjeru zbog predstojeće nestašice vode, moglo bi doći do neizbježnih posljedica u vidu propasti za veliki broj stanovništva Pakistana, Indije, Bangladeša i država Jugoistočne Azije. Po mišljenju autora, najveće prijetnje za stabilnost i opstanak potkontinenta su: dugoročni efekti kineskih aktivnosti na Tibetu, neuspjeh obuzdavanja porasta stanovništva, rastući oblici fundamentalizama i moguće ekonomsko propadanje nekih država.

FAKTOR SAD

Idući same protiv globalnog konsenzusa, SAD su opozvale ABM Sporazum iz 1972. godine. SAD već imaju najveće vojno prisustvo u svijetu. Odlukom da sada idu prema još jačem štitu, jedinstvenom u tome, primoravaju države da udvostruče istraživanja za obrasce i nesimetrična ratovanja. To državama, posebno poput Kine, ostavlja vrlo malo izbora. SAD trebaju znati da je asimetrično ratovanje ono u čemu će teroristi u budućnosti napredovati. Ključni strateški razlog za američko vođstvo u odgovoru na islamski džihad može biti i razaranja i osvajanje. Odgovor bi bio dovoljno dugoročan da poduhvat učini uspješnim. Na početku globalne koalicije protiv terora,

koju su uspostavile SAD, platforma o zajedničkim interesima bila je obavezujuća više nego bilateralne razlike koje su u kasnijoj fazi mogle postati smetnja.

Mora se napomenuti da su u svom prvobitnom odgovoru na globalni terorizam, nakon što su protresene iz temelja, SAD bile voljne, ili su se bar tako doimale, da se približe globalnom bratstvu kako bi se našli zajednički ciljevi protiv onoga što se smatralo neprijateljem bez lica. U tom periodu, bez znanja šta će iduće neprijatelj bez lica uraditi, SAD pokazuju simptome odgovornog člana globalne zajednice. No nakon što postaje jasno da će Talibani i Al-Qaeda biti odlučno poraženi, SAD ponovo počinju pokazivati aroganciju supermoći i globalnog siledžije. Nekoliko dana nakon pada Kandahara, predsjednik Bush objavljuje svoju namjeru da napusti ABM Sporazum sa Rusijom. Nakon prve pobjede u Afganistanu, SAD nisu rastjerale strahove da će njihov izbor terorista negdje drugdje biti određen praktičnim razlozima političke prirode. To je stvorilo nepogrešiv utisak da mogu koristiti terorizam kao razlog protiv svih svojih protivnika.

Svijet možda svjedoči nepovratnoj promjeni karaktera američkog društva koja ima implikacije na Evropu i Svijet. Danas, vanjsku politiku SAD i geopolitiku širom svijeta više ne vode ljudi zainteresovani za dobrobit nacija i stabilnosti u novom svjetskom poretku. U regionu nemira, npr. u Afganistanu i državama oko njega, američki naftni lobisti preuzimaju vodstvo i u vanjskoj politici i vojnim poslovima. Njihove politike su se samo prilagodile politici Talibana i američkim naftnim interesima koji su postojali između 1996. i 1998. godine. Najviše američke ustanove koje predstavljaju ove interese čine se uvjerenim da mogu iskoristavati rezerve nafte i plina iz Kaspijskog bazena, a što je možda i najveći izvor neiskorištenih fosilnih goriva na zemlji, samo ako postoji cjevovod koji prolazi kroz Afganistan. Druge konfiguracije bi oslabile američku kontrolu. Ista se logika koristi i za područje Bliskog Istoka i intervenciju u Iraku.

FAKTOR RUSIJA

Rusija je bez odlaganja dala svoje odobrenje strategiji predsjednika Georgea W. Busha za borbu protiv globalnog terorizma. Kada je započela intervencija SAD u Afganistanu i kada su se počele nazirati strategije koje će uslijediti nakon intervencije SAD i saveznika, predsjednik Putin je imao razloga za zabrinutost. Bez obzira na stajališta, dugoročno usklađivanje interesa u regionu – za razliku od globalne borbe protiv terorizma, per se – između SAD i Rusije čini se neizvjesnim. Nema sumnje da se Rusija nakon kolapsa Sovjetskog Saveza morala u značajnoj mjeri povući iz Centralne Azije. Za vrijeme mandata Jeljcina, ruska je ekonomija otišla u ponor, a nemiri u Rusiji onemogućili su bilo kakav manevarski prostor izvan granica Rusije. Međutim, nakon stabilizacijskih mjera koje su se desile za vrijeme mandata predsjednika Putina, Rusija više nije mogla zanemarivati svoje interese u neposrednoj okolini u Centralnoj Aziji. Imajući u vidu smanjeni uticaj u svjetskim poslovima i neizvjesno stanje u sopstvenoj ekonomiji, Rusija se osjetila obaveznom da uspostavi strateško savezništvo sa Kinom. Zato, iako su obje ove države prilično osjetljive na probleme koje islamski terorizam predstavlja njihovim državama, one ne bi prihvatile stalno vojno prisustvo SAD-a u Centralnoj Aziji ili Pakistanu.

Rusija je pristala na razmjenu obavještajnih informacija vojnih strategija. Posmatrajući buduće planove Rusije za Sjeverni savez čini se da oni možda neće ostati u skladu s planovima SAD. Određene bi istovjetnosti svejedno ostale. Za obje države Sjeverni savez predstavlja više od uvezivanja protiv oživljenog islamskog fundamentalizma koji bi se mogao proširiti po Centralnoj Aziji u slučaju oživljavanja post-talibanskih sila u sjemeništima Pakistana. Zato, obje će države shvatiti da dugoročna prijatnja od islamskog fundamentalizma dolazi više iz Pakistana nego Afganistana. Kohezija Sjevernog saveza je površna. Pukotine u savezu bi mogle produbiti američko podržavanje Uzbekistana za samostalno djelovanje uz podršku svog zaštitnika. Sjeme buduće nesloge već je posijano. Rusija je sklonija da koordinira svoje strategije sa Iranom. Postaje bitno za obje države da čvrsto drže situaciju na sjeveru Afganistana. Dok se

Amerikanci konsoliduju sa Uzbekistanom i drugim državama Centralne Azije, zabrinutost u Moskvi raste. Uzbekistan u zamjenu za podršku, od SAD očekuje finansijsku pomoć, kao i pomoć u borbi protiv islamskih militantata koji predstavljaju veliku prijetnju sadašnjem režimu.

Zadnji izvještaji iz Rusije odražavaju želju za većom bliskošću sa Zapadnom Evropom. Zaključujući logično, ovakvi razvoji događaja imaju potencijal da postanu važna odrednica globalne stabilnosti u narednim decenijama.

FAKTOR KINA

Rastuće širenje pustinja u Kini, koje prijete životima 35 miliona ljudi u zapadnom dijelu države, moglo bi u narednim decenijama odvesti Kinu ka usvajanju politika koje će dovesti do povećanja napetosti sa južnim susjedima. Decenije brze industrijalizacije su rezultirale uništavanjem okoliša. Skoro 20% kineske teritorije pretvoreno je u pustinju zbog prirodnih i ljudskih faktora. Ukupno širenje pustinja se pogoršava. Najbliže dine nalaze se na manje od 160 km udaljene od Pekinga. Svake godine nalaze se sve bliže. Sjeverna Kina svake godine pretrpi sve više učestalih pješčanih oluja koje pretvataju dan u noć na nekoliko sati sve do Sjeverne Koreje. Erozijske vode do velikih gubitaka farmi i do isušivanja nekada velikih rijeka poput Žute rijeke. Prema riječima Zhou Shengxiana, direktora državne šumske administracije, pustinjsko se tlo svake godine povećava za 2.200 km². On je rekao: „Najveći razlog ovog čini se nezaustavljivog procesa jeste prekomjerna eksploatacija od strane ljudi“.

Većina naučnika se slaže da je kineski juriš na razvoj ekonomije u zadnje dvije decenije kriv za ovakvo stanje. Postoji veza između industrijalizacije i širenja pustinja. Zagađuju se rijeke i vazduh. Mnoge firme ostavljaju otrovni otpad u blizini svojih tvornica. Kao rezultat toga, drveće i ostala vegetacija odumiru, a otpočinje i erozija tla. Porast malih privatnih firmi, prihvaćen od miliona, vodi do daljnjeg širenja pustinja. Ukoliko Kina radikalno ne reformiše svoj ekonomski i brzi industrijski razvoj koji skoro pa nema kočnica, buduće generacije

u Kini će platiti veoma visoku egzistencijalnu cijenu. Dugotrajna briga za Južnu Aziju je mogućnost Kine da neku od ovih cijena transferiše drugim narodima preko svojih aktivnosti na Tibetu, a to može imati velikog nepovoljnog uticaja na Indiju i Južnu Aziju, ukoliko ovi projekti urode plodom.

Na primjer, vode nekih najvećih svjetskih rijeka se preusmjeravaju koristeći velike tehničke projekte. U onome za što Kina tvrdi da je najveći tehnički projekat svih vremena, preusmjerit će se dio toka Yangtze, četvrte najveće svjetske rijeke koja je na jugu Kine, da bi se napunila gotovo isušena Žuta rijeka na sjeveru. Prva voda iz tog projekta od 60 milijardi američkih dolara treba poteći do vremena održavanja Olimpijskih igara u Pekingu 2008. Zato, za 20 godina kada se projekat završi, godišnje će se izvlačiti oko pedeset kubnih kilometara vode za sjever. Ovaj sistem ima dalekosežnu razgranatost. Kineski projekat „Jug-Sjever“ prati u stopu projekat izgradnje brane Three Gorges na rijeci Yangtze, koja je ujedno najveća hidroelektrana na svijetu. Ovaj projekat ima tri faze, od kojih će svaka troškom i veličinom odgovarati Three Gorges. Za istočni krak novog projekta voda će se crpiti iz rijeke Jiangdu, u blizini izvora Yangtze. Otuda će ići preko 1500.godina starog Grand Kanal-a i ispod Yellow River, sve do ožednjelog grada Tianjin-a. Srednji krak će početi u Danjiangkou, koji će biti povećan, pomjeriće 250.000 ljudi, i teći će novim kanalom u Peking. Treći, zapadni krak je najveći i najsloženiji. Zahvatit će gornji tok rijeke Yangtze u 300 metara visoku branu koja će se nalaziti nizvodno od nestajućih glečera Tibeta. Svake godine volumen vode će se dići na ekvivalent četvrtine godišnjeg protoka rijeke Nil, kroz 100 km dugi tunel koji vodi do gornjeg toka Žute rijeke. Konstrukcija bi mogla početi 2010.g.

Prema Wang Haou iz kineskog Instituta za resurse vode, Kina pati od hidrološke krize koja ne ostavlja drugog izbora nego da radi takve gigantske projekte. U zadnjoj deceniji, 4800 km duga Žuta rijeka, pet puta nije uspjela doći do mora za dio godine, zato što se svaka kap usmjerila prema kanalima za navodnjavanje i gradskim česmama. Dijelovi sasušenog gornjeg sliva pretvoreni su u pustinju, stvarajući pješčane oluje koje povremeno stignu sve do Kanade. U aprilu 2003. godine, na početku sezone uzgoja, rijeka je imala naj-

niži proljetni protok u zadnjih 50 godina, a kanali za navodnjavanje osušili su oko 16 miliona hektara polja. Vodonosnici sjeverne Kine su osiromašeni u zapanjujućem omjeru od 30 kubnih kilometara godišnje. U nekoliko mjesta, 90% rezervi je nestalo. Podzemne vode ispod Pekinga pale su 59 metara u prošlih 40 godina. Sjever Kine, koji ima dvije trećine plodnog zemljišta i jednu petinu vode cijele države, svake godine treba još 28 kubnih kilometara vode. Po Wangu taj će broj porasti na 66 kubnih kilometara do 2030. godine. Poslije završetka projekta jug-sjever, regionu će opet nedostajati 16 kubnih kilometara godišnje. Kada se izvještajima koji dolaze iz Kine pomene planiranje provođenja studije izvodljivosti za energetske projekte na Tibetu, u Indiji i drugim državama Južne i Jugoistočne Azije počinju se paliti alarmi.

Konstruisanje velike brane hidroelektrane na rijeci Brahmaputra koja izvire na Tibetu, uticala bi na protok vode do Indije i Bangladeša. Kineski dio rijeke koji je dug 2.057 km, podiže rezerve energije za oko 100 miliona KW, ili jednu šestinu ukupne energije države, što je stavlja na drugo mjesto, nakon Yangtze. Lokacija za moguću hidroelektranu nalazi se na skretanju u obliku slova „u” na rijeci južnoistočnog dijela Tibeta. Rijeka se spušta 2.755 metara u 500 kilometara dugi „u” dio, stvarajući dio rezerve energije oko 68 miliona kilovata, ili jednu desetinu nacionalnog totala. „Yarlung Zangbo” je tibetanski naziv za kineski dio rijeke Brahmaputre, koja teče kroz Indiju i ulijeva se u Indijski okean u Bangladešu, gdje nosi naziv Jamuna.

Predviđa se da bi ova hidroelektrana trebala proizvesti duplo više energije od kontroverzne Three Gorges brane izgrađene na Yangtze-u. Projekat koji uključuje preusmjeravanje tibetanske vode ka bezvodnim regionima treba početi čim se završi izgradnja brane Three Gorges 2009. godine. Kina će se morati suočiti sa žestokom opozicijom susjednih država koje strahuju da će taj projekat ugroziti milione života njihovih ljudi i sredstva za njihov život. Kritičari kažu da su ljudi koji žive nizvodno ostavljeni na milost kineskih službenika koji ih mogu poplaviti kada hoće ili zaustaviti napajanje vodom. Međunarodna opozicija možda će staviti prepreku pred Kinu u vidu uskraćenja kredita Svjetske banke za projekat i spriječiti uvrštavanje obveznica i dionica na svjetsko tržište kako se projekat ni na taj način ne bi

mogao finansirati. Ako, kako njeni stručnjaci misle, Kina bude morala koristiti nuklearne materijale da napravi tunel dug 16 km, država će doživjeti međunarodnu sramotu zbog kršenja Sporazuma o zabrani testiranja.

Nuklearno naoružanje u prošlosti je koristila Rusija za tehničke projekte, ali su SAD zbog sigurnosti odbile da se nuklearno oružje koristi za civilne projekte. Kineski državni mediji su u jednom trenutku izvjestili da će projekat formirati dio nacionalne strategije za preusmjeravanje vode iz rijeka na jugu i zapadu ka sasušenim dijelovima na sjeveru. U izvještaju je stajalo da će stanica od 38 miliona kilovata u Muotuo-u na Zarlung Zangbo-u, Tibet proizvesti snagu od 9840 ft kapi na terenu od samo nekoliko km. Kapacitet stanice od nje bi napravio najsnažniji objekat za energiju, mnogo jači od 18 kilovatna stanice na Three Gorges-a. Troškovi kopanja tunela od planine Namcha Barwa još nisu objavljeni, ali čini se da će preći 10 milijardi funti. Na kraju tunela, voda će teći u novi rezervoar i onda biti preusmjeravana na više od 800 km Tibetanske visoravni na širokim, bezvodnim područjima Xinjiang regiona i provincije Gansu.

Peking želi da iskoristi velike količine bogatih rijeka na jugozapadu kako bi napunili bazen Žute rijeke i ublažili rastuće nezadovoljstvo zbog nedostatka vode u 600 gradova na sjeveru Kine.

U nekim krugovima pojavio se strah da će ti planovi uništiti donje dijelove Yarlung Zangbo koja teče na jug i postaje Brahmaputra. Ova rijeka navodnjava sjeverne ravnice Assama u Indiji prije nego što prođe kroz Bangladeš i stopi se sa Bengalskim zaljevom. Lorne Stockman iz Međunarodne mreže za podršku Tibetu kaže: „Države nizvodno ovise o milosti Kine što se tiče rijeke Yarlung Zangbo. Tokom suhe sezone voda će se zadržavati kako bi se rezervoar koji služi za proizvodnju električne energije držao punim a tokom sezone monsuna Kinezi će morati da vodu ispuštaju u velikim količinama.”

Novi fokus na jug i zapad kao izvore energije uzrokovao je zabrinutost kineskih susjeda. Projekti za izgradnju brana koji su predloženi izazvali su proteste iz različitih i udaljenih država poput Kazahstana

i Vijetnama. Izuzev uticaja na rijeku Brahmaputru² planovi za razvoj na platou Tibeta uticati će i na tok rijeka iz Kine prema Mekongu, Irrawaddy, Gangesu³ i Indusu.⁴

Šema ima tri segmenta: istočne, centralne i zapadne rute. Treći je najproblematičniji; to je onaj koji će unervoziti Indiju i Bangladeš. Južni dio zapadne rute predviđa skretanje Yarlung Tsangpo, što će imati ogroman uticaj na živote miliona na ovom potkontinentu. Dolazeći sa glečera u blizini planine Kailash, to je najveća rijeka na platou Tibeta i najviša je na zemlji. Teče u dužini od 2,057 km u Tibetu dok ne uđe u Indiju gdje postaje Brahmaputra. Jedna od njenih interesantnih karakteristika je oštri zaokret u obliku slova „u“ (poznat kao Veliki zavoj) u blizini granice sa Indijom.

- 2 Prema staroj tradiciji dvije rijeke potiču iz Manasarovar jezera na planini Kailash; jedna koja ide na istok naziva se Brahmaputra a druga prema zapadu zove se Shatadru, pritoka Sarasvati (koja se poslije ulijeva u Shatranu, Punjab). Obje ove rijeke povezane su Bogom stvaranja Brahmom. Brahmaputra teče u dužini od oko 2900 km od Kailash dijela na Himelajima kako bi se spojila sa Ganga rijekom, širokom deltom u Bengalskom zaljevu. Na Tibetu se zove Yarlung Zangbo (negdje se piše i Tsangpo), u Assamu se zove Brahmaputra a u Bangladešu Jamuna. Veliki brodovi mogu ploviti rijekom oko 1290 km uzvodno. Prelazi Himelaje kroz klance na 7.170 m i 7.756 m dubine i onda teče prema jugu i zapad-jugozapadu kroz dolinu Assam u sjeveroistočnoj Indiji, gdje se naziva Dihang. Tokom kišne sezone tamo rijeka često plavi do 8 km u širinu i podiže se 9 – 12 metara ostavljajući talog koji je donijela sa planina. Dolina Brahmaputra u Assamu obično je prekrivena močvarnom džunglom, tikovinom i komercijalnim ribolovcima kao i usjevima poput riže, jute, čaja i šećerne trske. Rijeka je plovna za parobrode i barke u dužini od 1.300 km do Dibrugarha u Iniji. Spaja se u Bengalski zaljev u Bangladešu.
- 3 Tibetanska „super brana“. Kineski inženjeri razmatraju pravljenje brane na velikom kanjonu Yalungzangbo, najdubljem na svijetu, gdje rijeka pada 2.340 metara. Instalirani kapaciteti mogli bi doseći 38.000 megavata, skoro tri puta više nego brana „Tri Kanjona“ i omogućili bi Kini da ima uticaj na tržište električnom energijom u južnoj Aziji. Izvor: Hamish McDolan, Gayan McCormack, „Vodne margine“: Kineske takmičarske paradigme, Azijske studije, 33:1, (2001). Šire se može vidjeti na: <http://www.theage.com.au/articles/2003/05/30/105417725301.html>
- 4 Dva najakutnija problema sa kojima se Kina suočava danas su hrana i voda. Ova dva pitanja su tijesno povezana i ako ih se ne riješi ona će zasigurno imati teške socijalne i političke posljedice na zemlju. Prije nekoliko godina Lester Brown, poznati agronom, razvio je teoriju: Sa rastom populacije u Kini (predviđeno je da naraste sa 1.6 milijardi do 2045. godine) i sa rastom industrijskog razvoja, obradive površine se ubrzano smanjuju a potrebe stanovništva uporedo rastu. Budući da će voda postati rijetka roba a poljoprivredi će trebati sve više vode da nastavi sa proizvodnjom, Kina se suočava sa problemom. Štoviše, plavo zlato ne raspoređuje se jednako u središnjoj kraljevini. Institut Brown World Watch pojašnjava: „Hidrološki, postoje dvije Kine – vlažni jug sa Jang-ce rijekom i drugi dio - sve što je južnije od nje i na sjeveru, cijeli sjever države. Jug, sa 700 miliona stanovnika, ima jednu trećinu plodnog zemljišta i četiri petine vode. Sjever, sa 550 miliona ljudi, ima dvije trećine plodnog zemljišta i jednu petinu vode. Iznos vode po hektaru na sjeveru je jedna osmina onoga na jugu. Činjenica da je Vlada u Kini objavila „Bijeli dokument“ pod nazivom „Pitanje žita u Kini“ pokazuje koliko je ovo pitanje od vitalnog značaja za rukovodstvo u Pekingu. Iz ovog su razloga kineski stručnjaci tražili vodu u okolini i našli odgovor ne tako daleko. Tibetanski plato je glavno razvođe u Aziji i izvor je 10 glavnih rijeka uključujući Brahmaputra rijeku (ili Yarlung Tsangpo u Tibetu), Sutlej i Indus. Oko 90% rijeka Tibeta i njihovih pritoka spušta se prema Kini, Indiji, Bangladešu, Nepal, Pakistanu, Tajlandu, Myanmaru, Laosu, Kambodži i Vijetnamu. Tako se rodila ideja da se ove rijeke skrenu sa juga prema sjeveru

Nedavno je otkriveno da klanci rijeke formiraju najduži i najdublji kanjon na svijetu. Upravo na mjestu Velikog zavoja Kina namjerava praviti jedan od najvažnijih projekata šeme za skretanje. Postoje dva dijela: jedan je izgradnja najveće hidroelektrane na svijetu na Velikom zavoju koji će zasjeniti sve ostale slične projekte; drugi je skretanje voda rijeke Tsangpo koja će se ispumpavati prema sjeveru preko stotinama kilometara dugih planinskih područja do sjeverozapadnih pokrajina u Kin Xinjiang i Gansu.

Tibetanci smatraju da je područje oko Velikog zavoja jedno od najstarijih preostalih područja na svijetu iz kojeg potiče Božica Dorjee Pagmo, zaštitno božanstvo Tibeta. Vjeruju da je ovo područje, kod njih poznato pod imenom Pemako, sveto carstvo koje se često pomijene u njihovom svetom pismu; zadnja skrivena Shangrila.

Projekat je prvo objavljen u *Američkom naučniku* u junu 1996. godine. Ovaj članak, koji je hvalio kineske planove naveo je sljedeće: „Nedavno su neki kineski inženjeri predložili da se voda preusmjeri u ovo područje (pustinja Gobi) iz moćne rijeke Brahmaputra koja ide duž južne kineske granice prije nego što pređe u Indiju i Bangladeš. Ovakav podvig bilo bi nemoguće ostvariti sa konvencionalnim metodama, rekli su inženjeri na sastanku prošlog decembra na Kineskoj akademiji inženjerske fizike u Pekingu. Ali, dodali su da „se ovaj projekat zasigurno može ostvariti uz pomoć nuklearnih eksploziva.“

Magazin nastavlja: „Ova izjava je samo jedna od posljednjih u kojima kineski tehnolozi i službenici predstavljaju potencijal nuklearnih eksplozija za izvođenje ne-vojnih ciljeva.“ Jedan od razloga zbog kojih je Kina odbila CTBT mogla bi biti želja da se opcija za eksperimentiranje sa PNE (mirnodopskim nuklearnim naoružanjem) nastavi.

U januaru 1998. godine, njemački TV kanal ZDF predstavio je Yarlung Tsangpo projekat u emisiji „Svijet“. Njihov glavni planer, profesor Chen Chuanyu opisao je plan za probijanje 15 km dugačkog tunela kroz Himalaje kako bi se rijeka skrenula prije U zavoja i onda preusmjerila na drugi dio. Ovaj bi zaokret skratio pad rijeke za oko 3.000 m, sa 200 km na 15 km. Objasnio je da se hidro potencijal može koristiti da se voda ispumpa na sjeverozapad Kine udaljen skoro 800 km.

Aspekt koji komplicira stvari je činjenica da u ovo područje nikada nisu ulazili outsidersi. Težak pristup neistraženom području morao je biti jedan od najvećih problema za inženjere iz Pekinga. Krajem 1990-ih godina, kineska vlada je odlučila da dozvoli strancima da istražju Veliki kanjon. Izdanje National Geographica sa ultra-sofisticiranim materijalima i profesionalnim rafterima došlo je do prvih otkrića. Otvaranje ovog područja avanturističkom turizmu bio je prvi korak da se nađe pristupna ruta području za branu.

Gledajući na pitanje brane, Indija i Bangladeš ovisili bi o milosti Kine ako žele dobiti adekvatnu količinu vode tokom suhe sezone a i za zaštitu od poplava tokom kišne sezone. Indija zna zbog svojih unutarnjih problema koliko je teško riješiti nesporazume u vezi s vodom. Što se tiče trans-graničnog pitanja (otvorenih pitanja zbog nejasne linije razgraničenja) biti će još teže iznaći rješenje. Taloženje na sjeveru Indije (posebno u Assamu) i Bagladešu je jako visoko (80%) tokom četiri monsunski mjeseca (između juna i septembra) i nisko (20%) tokom ostalih osam mjeseci. Kina, zbog sopstvenih interesa, može zadržati vodu za proizvodnju energije i zbog navodnjavanja a pustiti je tokom sezone poplava što bi imalo katastrofalne posljedice za istočni dio južne Azije.

Veliko skretanje rijeke na sjeverozapad Kine moglo bi imati i još teže posljedice. Sjeverna Indija i Bangladeš ne bi dobivali bogate sedimente koji obogaćuju zemljište ovih regiona; zastali bi u rezervoaru umjesto da dođu do delte rijeke. Mogao bi otpočeti rat za vodu.

Veliki zavoj lociran je u mjestu u kojemu je velika vjerovatnoća zemljotresa. Veliki rezervoar i nekoliko nuklearnih eksplozija upotrijebljenih u ove neratne svrhe mogli bi izazvati nove zemljotrese koji bi bili pogubniji od onih u augustu 1950. godine, kada su poginule hiljade ljudi.

Kineska vlada donijela je odluku da se izgradi željeznička pruga Lhasa – Golmud,⁵ koja bi povezivala Tibet i Kinu. Linija je duga 1.118 km i za nju se treba izgraditi 30 mostova i tunela. Ukupna dužina mostova i tunela iznosi više od 30.6 km što je 2.7% ukupne dužine željezničke pruge. Ukupna predviđena cijena izgradnje željeznice na

5 Izgradnja pruge je završena 2008. godine (prim. DžN).

osnovu predračuna iz 1995. godine mogla bi iznositi do 2.34 milijarde \$ (19.4 milijarde yuana). Ovo bi bila prva željeznička linija između Kine i Tibeta. Postoje planovi da se izgrade još tri željezničke pruge koje bi povezivale Tibet i Kinu. Jedna je Chengdu – Kongpo – Lhasa, druga je Dali – Kongpo – Lhasa i treća Lanzhou – Nagchu – Lhasa. Postoji velika zabrinutost da bi ove pruge mogle imati veliki uticaj na osjetljivi eko-sistem na Tibetu kao i na eroziju, pojavu mulja i zagađenje. Indija, također, uzima u obzir vojne konotacije željezničke pruge.

Kada su Kinezi započeli svoj nuklearni program u davnim 1950-im i 1960-im godinama namjerno su uspostavili testna mjesta i nuklearne objekte u udaljenim mjestima Kine na zapadu, u Xinjiangu i Tibetu. Razlog je bio taj što su htjeli da ih udalje što više od obale jer su moćne države iz tog perioda imale snažno prisustvo mornarice u tom području. Mlada kineska mornarica nije im predstavljala prepreku. Kao dodatak tome, bilo im je lakše sakriti ove objekte u dalekim područjima i unutrašnjosti Tibeta. Udaljenost područja, kao i činjenica da u području nema puno populacije, garantiralo je da podaci o kompleksima i ono što se u njima odvija neće procuriti van. Na početku, u eksperimentalnim fazama pravljenja nuklearnog oružja, nije bilo dovoljno čuvara. Iz tog razloga Kinezi su bili sretni što opasne materijale mogu izmjestiti tako da imaju što manje uticaja na ljude i naseljena područja i smjestili su ih što je moguće dalje. Ova vrsta razmišljanja još uvijek postoji, barem što se tiče Tibeta.

Sada, Kinezi nastoje postati vojna i ekonomska super sila do 2025 godine. Iako je nuklearna razmjena sa drugim super silama, ili s bilo kim drugim, nezamisliva, vojno planiranje za ovakve vrste mogućnosti nikada nije suspendirano. Kinezi su svjesni činjenice da ako SAD ili bilo koja druga sila bude željela da neutralizira kineske sposobnosti, prvenstveno će ciljati nuklearna postrojenja i projekte. Ovdje se opet uzima u obzir da ako dođe do bilo kakvih udara s ciljem neutralizacije od strane mogućih napadača, cilja se na Tibet, region kojega su Kinezi već opustošili. Ne očekuje se da će se kineski način razmišljanja promijeniti u skoroj budućnosti. Demilitarizacija i denuklearizacija Tibeta može se desiti samo zbog stalnog pritiska sa zapada od strane najvećih trgovinskih partnera.

Kina je jako povećala budžet za modernizaciju vojske, kako otvoreni a tako i dio budžeta skriven od očiju javnosti. Dok Kina nastavlja svoje globalne ambicije u vojnim i ekonomskim sferama, uspoređujući ih sa moći SAD u ovim poljima, države poput Indije ne mogu sebi priuštiti da na fenomenalni razvoj kineskog vojnog potencijala i planove za Tibet i druga mjesta oko Indije gledaju pasivno, bez obzira da li je sa tom državom postignut zadovoljavajući sporazum o granicama ili ne.

Što se tiče pogleda na kinesku vojnu moć ili na njen rastući vojni i ekonomski potencijal, bez obzira na to da li se gleda s pozicije New Delhija, Washingtona, Centralne Azije ili bilo kojeg drugog mjesta, ne može se zanemariti transfer ubojitog vojnog naoružanja koji uključuje nuklearne transfere i postrojenja sa tehnikom za projekte u Pakistanu. Sve do razvoja događaja potaknutih napadom 11.09. ovi transferi, iako su bili uznemiravajući, za druge svjetske gradove su predstavljali problem samo za područje Indije ili za sporazume o neproliferaciji koji su navodno stupili na snagu. Nakon 11.09.2001. godine ovi transferi poprimili su veće i strašnije dimenzije od kojih je najvažnija mogućnost da se ove tehnologije ponovo prebace, preko Pakistana, u područja koja glasno najavljuju uvođenje oružja za masovno uništenje u svoje terorističke mreže. Kina, koja je jedan od najbližih suradnika Pakistana i koja ga podržava u vojnom polju, morala je biti svjesna ovih transfera koji su mogli biti, ili su i bili, u liniji Pakistan (vojna i obavještajna služba), pa dalje ka Talibanima, a onda i Osami bin Ladenu.

Kinezi su u jednu ruku jačali svoje sporazume sa republikama iz centralne Azije i Rusijom koji su dio Šangajske Organizacije sa suradnju (SCO). U isto vrijeme započeli su i interakciju sa Talibanima, vjerovatno kako bi osigurali svoju stranu u Xinjiangu i spriječili širenje islamskih džihad organizacija. Iako se u ovo samo sumnja ipak se mora donijeti zaključak da je Kina morala biti svjesna ulaska Taliban i bin Ladena na područje centralne Azije kroz aktivnosti islamskog džihada i njihove javne sklonosti ka svrgavanju režima u centralnoj Aziji sa kojima je Kina navodno izgrađivala svoje odnose na drugačiji način. Nisu mogli a da ne budu svjesni činjenice da su elementi Taliban / bin Ladena i ISI (obavještajne službe) poticali probleme za

njihovog strateškog partnera Rusiju. Iz tog razloga Kinezi su morali biti svjesni prekograničnog terorizma koji se odvijao u Kašmiru, često sa kineskim naoružanjem.

Mnogi ljudi van Pakistana i Afganistana su počeli bivati pronicljivima u vezi s tipom tehnoloških transfera koje je Kina obavljala sa svojim saveznicima u Pakistanu. To je išlo na ruku jačanju pakistanskog nuklearnog arsenala i sistema za lansiranje projektila, većinom dugog dometa. Od samog početka to je Talibane nagnalo da pokušaju da izgrade veze sa novim poretkom koji se gradio u Afganistanu a možda i da ograniče pomoć koja je pružana Uighur separatistima u Xinjiangu. S vremena na vrijeme pojavljivali su se zabrinjavajući izvještaji o rastućim ekonomskim i socijalnim vezama između Kine i Talibana. Većina ljudi nije ih zanemarivala jer se činilo da postoji prirodna veza između Kine i stvaraoca Talibana, pakistanske vojske i ISI. I dublje veze između Pekinga, Islamabada, Kabula i daljim područjima centralne Azije bile su na vidiku. To nije u potpunosti različito od onoga što SAD sada pokušava da uradi iz drugog smjera – Washington, London, Islamabad, Kabul, Tashkent i dalje ka centralnoj Aziji. Rusija je delikatno smještena između ove dvije geostrateške linije, jedne sa istoka i druge sa zapada. Prva je privremeno pritajena i moguće da se nalazi u stanju mirovanja dok je druga u hiperaktivnom stanju. Indija, Iran i Rusija mogle bi igrati umjerenu ulogu i kontrolirati ove ekstrate ritorijalne zahtjeve, čime bi omogućile više prostora za „disanje” prvo centralnoj Aziji a potom i Afganistanu, Pakistanu i ostatku južne Azije.

Odmah nakon napada 11.09. Kina je, kao i ostatak svijeta, podržala inicijativu SAD za borbu protiv globalnog terorizma. Nije bilo mnogo nejasnoća ni u brzini ni u kvalitetu odgovora. Bez sumnje, Kinezi su morali razjasniti da se od SAD očekuje da stišaju retoriku podrške Tajvanu i Tibetu. Međutim, kako su anglo-američki dizajni u vezi s post-talibanskom strategijom u centralnoj Aziji postajali jasniji, Kina je morala ponovo promisliti o ovom pitanju.

MOGUĆI RAZVOJ

Ne tako često, nove politike, a češće promjena realnosti na terenu, „obavezuju“ nacije da promjene kurs, nekada dramatično. To bi se moglo dešavati sa odnosima između Kine i Indije. U biti postoje i uzrok i posljedica: Pakistan, „svevremenski prijatelj“ Kine i konstantni saveznik zapada u borbi protiv komunizma, odlučio je da nakon raspada Sovjetskog Saveza protegne svoje mišiće „iza kuće“ (u Afganistan). To je i Amerikance dovelo do kineskog dvorišta na način koji teško da je mogao biti i zamišljen od strane Kineza. Za velike igrače u Aziji - Kinu, Rusiju i Indiju, impresivno prisustvo SAD predstavlja geopolitički prevrat velikog značaja. Kina i Rusija ovo prisustvo mogu osjetiti sa drhtavicom. Od njih tri u ovom trenutku Indija se osjeća najmanje ugrožena. To je pozadina iz koje se može nazrijeti historijski problem između ova dva azijska giganta. Mogao bi se podnijeti ako bi se dugotraje sumnje s obje strane simultano počele rješavati nakon posjete indijskog premijera Atal Behari Vajpayeea Kini. Indijske brige uključuju: povećanu vojnu potrošnju u Kini; stalne pokušaje opasavanja; kontinuirane transfere opasnih tehnologija u Pakistan; produženu represiju na Tibetu koja uključuje etničko gušenje i dekuluralizaciju koja se nastavlja.

Na strani Kine pretpostavlja se da bi to moglo biti sljedeće: dok vlada Indije možda zadržava poziciju po pitanju Tibeta, to je još uvijek osjetljivo pitanje za većinu Indijaca i Tibetanaca tako da akcije vlade neće uticati na osjećanja ljudi; Indija već ima jake veze sa Rusijom i Vijetnamom a mogla bi još više razviti veze sa Japanom, Tajvanom, Južnom Korejom i centralnim republikama u Aziji; ako se ne zaključa u prečvrst odnos sa Kinom u godinama koje dolaze Indija može biti u kušnji da podlegne nagovaranju SAD. Ako ostavimo po strani obostranu sumnjičavost, Kina i Indija bi se mogle povratiti u vrijeme prijateljstva i harmonije koji su obilježavali njihove odnose nekoliko milenija.

Međutim, nepovratnost u pozitivnom smjeru može se održati jedino ako Kina bude slijedila nedavna kretanja, odnosno ako postigne dogovor sa Dalai Lamom i ako obje države nakon toga nastave sa postupnom demilitarizacijom Tibeta i dodirnim područjem Himalaja. Ovaj veliki korak mogao bi postati preteča za milenijumski mir za ove dvije države, Aziju i čitav svijet.

SUBKONTINENTALNE NESIGURNOSTI

Vojna realnost potkontinenta u prvoj polovini prve dekade 21. stoljeća je činjenica da je Pakistan pod djelomičnom okupacijom snaga SAD, u nekim dijelovima i fizički a negdje malo suptilnije. Situacija u Afganistanu je ponegdje slična ali ima toliko varijacija čiji je rezultat nejasan. Indija je ustupila mjesto SAD, koje su prvi igrač i garant za uspostavljanje mira u indijskom susjedstvu: na različitim nivoima to je tako i u Šri Lanci, Nepal, Pakistanu, Afganistanu i Bangladešu.

Indija

Punih 50 godina i više Indiju je Pakistan takoreći vukao za nos, i na unutrašnjem i na vanjskom planu. Indijska politika uvijek je bila reaktivna. Bez sumnje, Bangladeš je bio izvanredan uspjeh. Međutim, vojni dobiti brzo su potrošeni i u Pakistanu i u Bangladešu nakon 1971. godine. Unatoč padu značaja Pakistana na globalnoj sceni u proteklim godinama, neosporno je da je Pakistan uspio u sljedećim domenama:

- Minirao je indijske pokušaje da osigura mjesto stalne članice u Vijeću sigurnosti.
- Pitanje Kašmira ostalo je otvoreno pitanje u svim globalnim forumima.
- Zajedno sa Kinom limitira indijski pristup centralnoj Aziji.
- Smanjuje važnost giganta poput Indije tjerajući je da se izjasni pred svjetskom zajednicom da će je zaštititi od prekograničnog terorizma koji dolazi iz Pakistana.
- Prisilio je Indiju na enormne izdatke kako bi se borila protiv konflikta niskog intenziteta koji ili dolazi ili je sponzoriran od strane Pakistana.
- Stvorio je problematične situacije na indo-nepalskoj i indo-bangladeškoj granici.
- Zajedno sa Saudijskom Arabijom pridonosi proliferaciji vjerskih škola u Indiji i na drugim dijelovima podkontinenta, u Bangladešu i na indo-nepalskoj granici.

- Podržava militantne grupacije na sjeveroistoku uprkos slomu vojske u istočnom Bengalu 1971. godine.
- Multiplicira ćelije džihada u mnogim dijelovima Indije i podkontinenta.
- Ubacuje veliki dio lažnog novca u zemlju.
- Zajedno sa simpatizerima u Bangladešu prisiljava Hinduse iz te države na egzodus.
- Ubacuje neprijateljske elemente u Indiju kako bi sprovodili anti-indijske aktivnosti kad im se ukaže prilika.
- Prodor Mumbajske filmske industrije.
- Pojačavanje političko-kriminalnog jezgra u mnogim zapadnim provincijama, naročito Maharastri i Gujaratu.
- Nemiri u Jammu i Kašmiru.
- Bezbroj slučajeva subverzija, sabotaza i nasilja.
- Kreiranje pan-islamskih pokreta sa antiindijskim tendencijama.

Implikacije gore navedenih tačaka bi trebale imati ozbiljan efekat. Neshvatljivo je da država veličine Indije i resursa koji nadmašuju protivničke, dozvoljava ovakvo stanje. Ako bi se nepovoljno stanje za Indiju i dalje razvijalo u nekom od konflikta, posljedice za Indiju bi bile mnogo strašnije nego što se misli. Postavlja se pitanje da li je Indija suštinski slaba ili je prividno oslabila zbog loših politika, loših vojnih prioriteta i nemogućnosti da se uhvati u koštac sa prijetnjama iz Pakistana i nađe način kako da se s njima nosi. Neke greške koje su se pojavile u razmišljanju su nastale između ostalog, kao posljedica posmatranja Pakistana u „izolaciji“, iako je indijskim vojnim analitičarima postalo kasnije jasno da Kina i Zapad, a sad i SAD, podupiru Pakistan.

Da bi Indija uskrsnula kao važan igrač na globalnoj sceni, mora biti sposobna da se na pravi način uhvati u koštac sa radikalnim islamskim prijetnjama iz Pakistana u najkraćem mogućem roku, ali bez pribjegavanja ratu širokih razmjera. Ukoliko to ne uradi, Indija ne može očekivati da će ostatak svijeta uzeti za ozbiljno njeno prisustvo na internacionalnoj sceni. Dakle, ukoliko Indija nema sposobnost da razbije elemente prekograničnog terorizma, ona neće biti u stanju ni da spriječi rast muslimanskog fundamentalizma na potkontinentu. Mora se

napomenuti i to da indijska pozornost prijetnjama iz Pakistana, koja ne izgleda da se smanjuje bez obzira na velike troškove na odbranu u borbi protiv Pakistana, je zapravo reakcija na akcije poduzete od strane Pakistana. Tako, ukoliko se ne nađe novi put za suočavanjem sa pakistanskim militantima, šanse za vraćanje na *modus vivendi* sa Pakistanom koji odgovara i Indiji biće vrlo težak.

Vlada Indije je već godinama kritikovana izvana i unutar države u vezi sa tretiranjem Pakistana. Mnogi smatraju neobjašnjivim kako država veličine Indije može apelovati na druge države da obuzdaju Pakistan, kad joj on nije ravan po relativnoj snazi. Dalje, posljedica indijske bespomoćnosti u neadekvatnom suočavanju sa Pakistanom leži u prioritetima po pitanju sastava snaga i oružja, kao i jednostrane neproduktivne odbrambene strategije koja je ignorisala neke druge opcije koje bi Pakistan stavile na pravo mjesto.

U ranijim dekadama Indija nije mogla dobiti prednost nad Pakistanom, uprkos očitj nadmoći, jer su vojni analitičari posmatrali pakistansku vojsku izolovano, dok se, zapravo, vojna moć Pakistana može razumjeti samo u svjetlu povezanosti sa drugim državama koje su pothranjivale i podupirale Pakistan kroz podršku njegovoj vojsci.

Ova greška mora biti izbjegnuta u narednim okolnostima. Pakistanska moć mora biti sagledana u cjelini kao dio projekta Pakistanske armije, ali i interesa drugih sila čiji je cilj upetljati se i imati uticaja na potkontinentu.

Ako analiziramo sve događaje u Pakistanu, do promjena bi moglo doći, naročito nakon Musharrafovog dolaska na vlast i događaja 11.09. Ne samo pakistanska armija već je Pakistan izložen turbulencijama u posljednjih pet godina. (Dubina i razmjera turbulencija je najbolje opisana u autorovoj knjizi „*Restructuring Pakistan*“). Međutim, ono što treba da se istakne je to da je, prilikom nekoliko dekada procjenjivanja snage i slabosti Pakistanske armije, naglasak stavljan samo na relativnu vojnu moć dvije strane. Vjeruje se da iako Indija bude morala održavati vojnu snagu u nadolazećim godinama protiv izazova koji se vezuju više za porast kineske moći nego pakistanske, poražavanje ili slabljenje snage Pakistanske armije u konvencionalnim vojnim uslovima više neće biti izvodljivo. Ukoliko Pakistan pre-

duzme iznenadne vojne akcije ili provokacije, rat širokih razmjera postaće jedino sredstvo. Prekogranični terorizam ne spada u ove kategorije.

Zbog unutrašnjih kontradiktornosti i politike podržavane od strane Pakistanske armije nakon dolaska na vlast P. Musharrafa, da li zbog lične volje ili zahvaljujući pritisku SAD, došlo je do krivih poteza. Ako ih analiziramo na pravi način, oni nam govore o mjeri u kojoj su Pakistanska armija i egzistencija Pakistana, u sadašnjem obliku, izloženi rizicima. U većini slučajeva Indija treba da posmatra i nadgleda situaciju. Tenzije nastale akcijama Pakistanske armije će automatski dovesti do njene slabosti i, moguće, do opšteg slabljenja. Na mnogim poljima gdje se proširuju rascjepi između Pakistanske armije i njenih protivnika, politika neintervencije bi bila u najboljem interesu Indije.

Nema sumnje da najveća prijetnja sigurnosti Indije predstavlja globalni terorizam koji je povezan sa islamskim fundamentalizmom. On se podstiče, trenira i podržava u Pakistanu. Ova vrsta prijetnje može krenuti u više smjerova, uzduž cijele države ili od zapada prema istoku, kao što smo svjedoci njegove sve veće učestalosti preko Bangladeša ili, čak, Nepala, stavljajući cijeli sjeveroistok u opasnost. Nije to samo mogućnost prijetnje koja postoji, već alarmantna mogućnost povezana sa nesposobnošću vlade Indije da preduzme odlučne i što je važnije blagovremene mjere.

Pakistan

Situacija u Pakistanu takođe se dramatično promijenila posljednjih godina. Raniji događaji, a naročito oni nakon rata 1971. godine su unazadili moć Pakistana i posmatrani su odvojeno, iako je većini vojnih analitičara jasno da Pakistan crpi veći dio snage iz svojih eksternih veza, naročito onih sa SAD, Kinom, Saudijskom Arabijom i brojnim muslimanskim državama. Zahvaljujući kontinuiranom potpomaganju od strane SAD tokom više decenija, mnoge zapadne sile, Japan i druge države bliske SAD su, takođe, podupirale Pakistan na različite načine. Ipak, činjenica je da se neke veze nakon 11.09.2001. godine mijenjaju. Šta god to bilo, sposobnost ili snaga da se oslabi Indija iznutra i izvan njenih granica, Pakistan kao država ostaje osla-

bljen kao posljedica okupacije baza u Pakistanu i Afganistanu od strane vanjskih trupa. One ne samo da mogu slobodno prolaziti okupiranim bazama, već mogu nadirati izvana, sa ili bez pakistanske dozvole. Tako, posljedice borbi u Afganistanu postaju kritičan faktor koji utiče na jačinu pakistanskih oružanih snaga.

Svi ovi faktori kad se saberu tvore jednu interesantnu sliku. Sagleđavanje suštine je moguće i postaje još izoštrenije ako sve posmatramo kao dio veće cjeline. Naime, ako sadašnja politika koju praktikuje Pakistan nastavlja da ide u jednom pravcu zahvaljujući potrebi vojnog diktatora da održi moć i da armija ostane na prvom mjestu, do kolapsa države bi moglo doći okvirno u roku od nekoliko godina ili u najboljem slučaju jedne ili dvije dekade.

Teškoće koje se trenutno javljaju, kao i u slučaju mnogih država u razvoju, proizilaze iz negiranja i zanemarivanja socijalnog sektora tokom dužeg perioda. Troškovi za odbranu iznose oko 25% u odnosu na ukupne troškove još od 1980. godine. Ono što je paradoksalno je to da je, uprkos smanjenju eksternih prijetnji (nakon Sovjetskog povlačenja iz Afganistana), još više smanjen pakistanski osjećaj za sigurnost. Trgovina drogom, rast socijalnog nasilja, terorizam i porast broja sektu, povezanih sa širenjem i upotrebom laskog naoružanja doprinose nesigurnosti. Vrhovne oružane vlasti Pakistanske armije su svjesne da ne mogu računati mnogo na obuzdavanje motiviranih ratnika džihada u urbanim sredinama, jer oni prelaze ili se vraćaju u sve većem broju iz Afganistana u Pakistan i nazad da bi pomogli svojim istomišljenicima. Za vrijeme uvoda radikalnog Islama u pakistansko društvo, Pakistanska vojska nije predvidjela močvaru u kojoj će se naći zaglibljena kada je preuzela odgovornost čuvara islamskog ideološkog identiteta. U svom zadatku je, čak, pokušala da istisne mule; sada mule nastoje da zamijene vojsku. U uvodnoj fazi, poduzete akcije su više imale za cilj jačanja uloge vojske vezano za probleme i političke podjele, nego što su naginjale nekom islamskom puritanizmu. Međutim, nakon kontinuiranog dvadesetogodišnjeg djelovanja u tom pravcu, više nije bilo povratka.

Pažnja Svijeta je, odjednom, usmjerena na Pakistan, ali ne onako kako to vjeruje pakistanski narod, kao linija fronta za „Borbu za

Afganistan“, već kao uvod za „Borbu za Pakistan“, do koje će sigurno doći, u nekoj od faza nakon određenog stepena stabilizacije u Afganistanu i Iraku. Koalicija država predvođenih SAD čak i ne mora vjerovati da će situacija biti grozna kao u Afganistanu. Ipak trebalo bi uzeti u obzir historijske događaje kao što su: iznenadni raspad SSSR-a, pad Berlinskog zida, pad Saigona i povratak ajatolaha Homeinija u Iran.

Kako se Pakistan usmjerio na konfrontaciju sa Indijom, svaki stepen porasta ekonomske moći u Indiji i sposobnost da se nosi sa konfliktima niskog intenziteta i prekograničnim terorizmom koje podržava Pakistan, će imati uticaja na pakistansko unutrašnje stanje.⁶ Kina, u svom djelovanju prema Pakistanu, osjeća strepnje nakon intervencije SAD u Afganistanu, Iraku, Pakistanu i Centralnoj Aziji. Jačanje indo-američkih veza bi još moglo biti više potaknuto Kineskom geopolitičkom strategijom u Aziji i transferom nuklearnih materijala i projektilnih tehnologija, na što treba gledati mnogo ozbiljnije u budućnosti nego u ranijim dekadama.

Ne bi bilo pretjerano reći da su pakistanski generali „završili“ tako što su od svoje regije napravili ratnu zonu. Snage iz mnogih dijelova svijeta će se skupljati ovdje da odluče između sebe o sudbini Afganistana i sasvim moguće, Pakistana. Generali su postali pijuni u igri koju su započeli ali nisu znali kako da je dovrše. Završilo se tako što ih je „udarilo po licu“. Kada i da li će strane trupe otići, niko ne zna, ni pakistanski narod, a ni generali. Sve odluke će se donijeti u Washingtonu, a ne u Islamabadu. Ne ni u New Delhi-u. Generali još uvijek ne govore o povratku demokratiji. Oni žele da iskoriste afganistansku i pakistansku nesreću da ojačaju svoju vlast.

6 Pakistanski establišment je toliko usko povezan sa terorističkim organizacijama i pothranjuje ih, da bi deangazovanje, čak i kad bi bilo naredeno od strane vojnog vrha bilo vrlo teško, ako ne i nemoguće. „Šizmi“ se i dalje razvijaju među terorističkim organizacijama u Pakistanu između onih koji nastavljaju da dobivaju potporu pakistanskog ISI-a (Inter - Services Intelligence) i onih ostalih. Ipak, vrlo je malo istaknutih terorističkih grupa koje su bliske ili ostaju pod kontrolom ISI-a da imaju veći broj članova koji duboko simpatiziraju AL-Qaidu, bez obzira na njihovu opaženu povezanost. Postoje elementi za sumnju da neki skriveno djeluju za radikalnije grupe koje su protivnici politike vladajućeg militantnog režima. U vezi sa prethodno navedenim, u BBC-om intervjuu održanom 16.09.2003. godine u Londonu autor se zapitao o mudrosti Zapadnog svijeta koji sve loptice baca u isti koš - vojnog diktatora u Pakistanu.

Afganistan

Problemi u Afganistanu bi za Amerikance mogli proizaći više iz potencijalnih mogućnosti da se Talibani ponovo pojave u Pakistanu ili negdje drugo na podkontinentu kada bi mogli obnoviti svoje aktivnosti. Kao dio američke strategije, mnogi lokalni komandanti koji su podupirali Talibane su bili navedeni da promijene strane ili da se udalje od Talibana. Ova strategija je mogla da djeluje u kratkom roku, a u dužem bi nastali problemi. Vođe plemena, potkupljive su od svakoga, ako je cijena dobra. Tako učvršćivanje strategije za Afganistan na nestabilnoj osnovi potkupljive lojalnosti ne bi bio zvučan prijedlog.

Otprilike dvije godine nakon intervencije SAD u Afganistanu i početne euforije nakon uspjeha progona Talibanskog režima iz Kabula, situacija u Afganistanu nije više tako ružičasta. Nesigurnost raste kako stižu izvještaji da se jedinice Talibana-Al Qaide ponovo grupišu u Pakistanu, uz potporu radikalnih grupa, kao i prećutnu kontinuiranu potporu elemenata Pakistanske vojske i ISI-a, koji tradicionalno podržavaju Talibane. Ako ovi izvještaji nisu povod za brigu onda, sigurno, jesu uspostavljeni kanali za priliv sredstava grupama koje ma gdje se nalazile spremaju akcije u cilju osвете Americi i Amerikancima. Moglo bi se desiti u skorij budućnosti da obnovljene grupe džihada iskrsnu još jače nego što su bile, sa jačim bazama u Pakistanu, naročito u plemenskim područjima sjeverozapadne pogranične provincije, Balukistana i dijelova Afganistana, koji su tradicionalna baza Talibana.

Ova dešavanja samo pojačavaju tezu da se situacija u Afganistanu i Pakistanu (koja se manifestuje u najgoroj formi terorizma) ne može posmatrati odvojeno. Bez neke reorganizacije u Pakistanu, rješavanje Afganistanskog problema biće problematično. Kad je u pitanju Afganistan, sljedeći indikatori se moraju uzeti u obzir:

- Rusija će nastaviti da osigurava da njena nova linija odbrane od džihada leži duž Hindu Kuša, a ne u Centralnoazijskim republikama ili u Ruskim republikama sa većinskim muslimanskim stanovništvom.
- Iran i Uzbekistan će nastaviti sa naporima da ojačaju sferu uticaja na sjeverozapadu i sjeveru.

- Pakistan neće stati sa miješanjem u razvoj Afganistana dok ne bude primoran na to. Ova podrška iz Pakistana otvorena ili skrivena ostaje jedini najveći vojni faktor koji sprječava ujedinjenje Afganistana.
- Kada bi bilo moguće isključiti podršku iz Pakistana radikalnim elementima (najteži prijedlog u sadašnjim prilikama), određeni stepen stabilnosti bi se vratio u Afganistan.
- Kina, koja učestvuje u globalnim naporima protiv terorizma, ipak će, najvjerojatnije, nastaviti da potpomaže pakistanski vojni režim da bi ga osposobila da se odupre pritiscima SAD, ne zato što je Kina protiv napora da se obuzda džihad, već zato što ne želi gledati kontinuirano prisustvo SAD u regiji.
- Uprkos naporima SAD da pojačaju svoj uticaj u Centralnoazijskim republikama, Rusija i SAD će nastaviti da budu na istoj strani kada je u pitanju borba protiv globalnog terorizma. Naftne politike po pitanju izvora rezervi ugljikovodika iz Centralne Azije je nešto sasvim drugo, gdje bi se podjele mogle produbiti.
- U doglednoj budućnosti indijska perspektiva po pitanju obnove stabilnosti u Afganistanu ostaje ista sa Američkom i UN-ovom.

Demografska dinamika

Glavni faktor rastućeg bezvlašća u Pakistanu, kao i u nekim drugim državama podkontinenta je enorman porast stanovništva i uništavanje prirodne okoline. Ovo, također, postaje i dovoljan razlog za socijalno nasilje i širenje lakog naoružanja. Jer, da je stanovništvo potkontinenta kojeg je bilo oko 800 miliona 80-tih godina 20. stoljeća ostalo na toj cifri ili nešto malo većoj, mnogi problemi sa kojima se ove nacije suočavaju danas, poput rastućeg socijalnog nasilja ne bi bili prisutni ili tako teško rješivi. Ukoliko se populacija Pakistana udvostruči u narednih 25 do 30 godina kao što predviđaju statistike, upravljanje Pakistanom postaće gotovo nemoguće, bez obzira na formu vlasti.

Potkontinent je danas dostigao stepen prenaseljenosti da i kad bi bilo tehnički moguće poslati svaki dan po deset hiljada ljudi na Mjesec, to ne bi pomoglo mnogo u poboljšanju života u mnogim dijelo-

vima. Širenje gradova i stanovništva bez ikakve kontrole i evidencije je problem na koji Pakistan ne obraća dovoljnu pažnju niti preduzima akcije za njegovo rješavanje. To vodi slabijem kvalitetu života za većinu stanovništva i rezultira daljem rušenju socijalne kohezije društva. Ako ostane nekontrolisano, dovešće do većeg socijalnog nasilja i konflikta unutar sekti. Potreba da se ubijaju drugi neće podrazumijevati samo jednostavnije varijante lakog naoružanja koje se danas koriste u Karačiju ili drugdje u Pakistanu.

Obnovljeno ispoljavanje terora

ISI-Al-Quaida-Talibanski triumvirat se manifestovao 11.09.2001. godine. To je bio prvi put, ali ne i zadnji. Američka administracija ukazala je na to da kolaps talibanskog režima u Afganistanu ne znači i kraj rata protiv terorizma. Talibani su tako odredili mjesto i sjedište za inicijalnu fazu borbe protiv terorizma. Dezintegracijom Talibana, Amerika je poslala poruku državama koje podupiru terorizam, „da se neće dobro provesti“.

Nekoliko drugih problema, više socio-ekonomske prirode utiču na Južnoazijsku stabilnost i harmoniju. Po potrebi oni tvore dio jedne sveobuhvatnije formulacije, ali više nego bilo šta drugo to je priroda konflikta povezanog sa događajima 11.09. koji je preplavio militarnu dimenziju Južnoazijske sigurnosti. Jednom kada je uspostavljen model djelovanja koalicije predvođene SAD u afganistansko-pakistanskoj regiji, većina ako ne i svi događaji u skorijoj budućnosti ne samo u Južnoj Aziji, ali i u okolnoj regiji će biti vezani za posljedice djelovanja i pravaca koji slijedi Pakistan i njegova vlada. Za to vrijeme, Indija posmatra sve sa strane, planirajući i aktivirajući se u borbi protiv prekograničnog terorizma. Ako se situacija u Pakistanu još pogorša do nepodnošljive tačke, Indija bi mogla igrati veću ulogu sa drugim glavnim faktorima globalne zajednice da osigura da religijski fanatizam i njegovi vojni pravci ne postanu osnov za obnavljanje globalnog terorizma.

Kina, Tibet, Indija: status quo ili ponovna procjena?

Kina i Indija predstavljaju dvije najstarije civilizacije koje su bile sposobne zadržati svoje tradicije od samog stvaranja historije. Historijski gledano, Kina je posjedovala tradiciju svjetske dominacije koja se ogledala u vojsci. Indiju, s druge strane, nikada nije privlačila vojna ili ekonomska dominacija. U antičkim vremenima, kada je Indija bila moćna država, jedini interes koji je podupirala bio je mir i tišina. Polazeći dalje od ovog ranog perioda bilo bi interesantno pogledati nadolazeće običaje koje su ove dvije države prihvatile nakon Drugog svjetskog rata. Kina se borila za svoj put ka slobodi. Indija, pod vođstvom Gandijevog pacifizma, dolazi do slobode. Kako god, morala se platiti velika cijena za pacifički oblik slobode od nasilnih pokušaja države da to spriječi. Nakon utvrđivanja kineske jedinstvenosti krvavim putem, kineske vođe su shvatile, sveobuhvatnije nego iko, da je moć najvažnija. Znajući koliku snagu imaju, ubrzo kreću u okupaciju Tibeta, dok je Indija bila upetljena u Kašmiru. Indijski lideri nisu bili sposobni nositi se sa realnošću ovog perioda. Pokušali su izgraditi Indiju na platformi idealizma. Napravili su put Kini prema Tibetu. Prave put kinezima od pamtivijeka.

Kina, Tibet, Indija (CTI) regija proteže se od Pacifičkog zavoja do Indijskog okeana. Kopnena površina je ogromna, populacija ova dva giganta od država su doslovno opkoračili razrijeđeno naseljene države koje se nalaze u sredini. Važno je istaknuti da Kina i Indija čine 40% ukupnog svjetskog stanovništva. Značaj skoro polovine svjetskog stanovništva o ekologiji na Tibetanskom platou predstavlja imperative, koji nema mogućnost za daljnu odgodu, nego odmah štiti ekologiju. Daljna militarizacija Tibetanskog platoa, uz nastavak militarizacije područja zapadnih Himalaja može uzrokovati velike posljedice, koje se neće odraziti samo na tibetansko stanovništvo, već i na ostale zajednice koje se nalaze na prostoru od rijeke Indus do Žute rijeke.

Militarizacija bilo kojeg regiona predstavlja nametnute vojne prijetnje na taj period. U drugoj polovini dvadesetog vijeka Kina ubrzano okupira Tibet i raspoređuje svoje snage na osvojenoj teritoriji. S obzirom na unutrašnje nemire koji su uslijedili nakon okupacije, dolazi do ne baš zahvalne pozicije, najviše zbog namjera Indije i/ili SAD. Naznaka je na ove dvije države zbog toga što niti jedna druga

nacija ili zajednica nacija, nema tako predvidivu budućnost, direktno uplitanje u pitanje koje se veže za kinesku opkupaciju Tibeta. Danas, svijet prihvata ameiričku i indijsku pasivnost prema kineskoj prisutnosti u Tibetu. Nedoumice koje je Kina imala ulaskom u dvadeseti vijek, vojna izazov na Tibetu, neće se nastaviti u dvadeset prvom vijeku. Tako, niti jedna država se ozbiljno nije pozabavila pitanjem statusa quo, Kina može slobodno preduzimati demilitarizaciju Tibetanskog platoa i povući se bez ikakvih posljedica nakon što su povrijedili tibetanski narod. Opaženi razlog za militarizaciju Tibeta je nestao zajedno sa novim milenijumom i pružio mogućnost kinezima da i preduzmu demilitarizaciju bez pogleda u prošlost.

Kina, Tibet, Indija – odnosi u 20. stoljeću

Danas, gledište Pekinga o pitanju Tibeta je da se sve odvija bolje od očekivanog. Sa stajališta Kine, to je mrtva tema. Vašington i evropski gradovi žele da ostave to pitanje otvorenim, više da bi brukali Kinu. Kineska percepcija je mnogo dalja od zapadnjačke, bazirane na privrednim dobrima, i bavi se pitanjima geopolitike. Dakle, ukoliko je geo-ekonomija ono što ih zanima, Kina je u iznimno dobrom položaju. Druga sila koja nema odgovora je Indija. Kao što zvanični Peking to vidi, Indija nema "stomak" da upita Kinu za politiku vođenu prema Tibetu. Hoće li se ikada doći na poziciju razgovora oko ovoga pitanja, Kina može uvijek koristiti Pakistan i kašmirsku kartu da bi prouzrokovala nemoć Indije. Kakav god veliki interes svijet pokazivao prema ovome pitanju, vremenom će to biti pitanje na izmaku. UN ne bi voljele da se upliću u Tibet, ukoliko se uzme u obzir da je Kina stalna članica Vijeća sigurnosti, sa pravom veta.

U sjeni prethodnog, svi putevi vode iz i u Peking, vlada Kine ne pravi nikakav napredak kada je u pitanju Tibet. Razgovor sa Dalaj Lamom je puka formalnost; Kina drži sve karte u svojim rukama, Tibetanci, nakon 50 godina, skoro niti jednu, osim veličine kao Dalaj Lama. Postavlja se pitanje: "Može li Kina biti usmjerena prema ozbiljnim razgovorima sa Dalaj Lamom ili njegovim predstavnicima u vezi s autonomijom Tibeta?" Kina je, navodno, zaključila da time nema šta da dobije. Čak, i ukoliko dođe do ozbiljnih razgovora, oni bi se mogli

odvijati decenijama – kao granična pitanja sa Indijom – dok se dekulturnizacija Tibeta nastavlja.

Svijet danas posmatra Kinu kao drugu najveću silu na svijetu. Brzo postaje i ekonomski gigant. Vojna moć se poboljšava iz dana u dan. Praktično, cijeli Tibet leži iscrpljujuće. U drugim provincijama koja su pretežno zahvaćena mlađim naraštajem koristi se kineski jezik. U sljedećih dvadeset godina stara tibetanska kultura će pasti u zaborav. To možda neće biti slučaj u Tibetanskoj autonomnoj regiji (TAR), izvan velikih gradova. Kako god, čak i u TAR-u, tibetanska populacija je postepeno prihvaćena od strane kineskih starosjedioca. Ekonomski rast daje mogućnost mlađim nadolazećim generacijama. Proces će biti završen u ovoj deceniji, ili sljedećoj, onda kada Lhasa pruga bude puštena u unutrašnjost Tibeta. U tom stadiju, druge decenije dvadesetprvog vijeka, ili poslije, kada god Dalaj Lama napusti svjetsku scenu, Tibetanska dijaspora bi mogla izgubiti objektivnost za stanovništvo u Tibetu i, vjerovatno, za ostali svijet izvan Indije.

Globalne sile su izgleda, također, neprijateljski nastrojene protiv Tibeta, i u nekim slučajevima – ne direktno – pomažu Kini. Prvi i najistaknutiji od njih je svakako process globalizacije baziran na američkom modelu tržišnog kapitalizma. Starije generacije mogu samo žaliti za prethodnim godinama, dok mlađe generacije na sreću ne gaje takvu nostalgiju. Ne gledaju u prošlost. Gledaju u budućnost. Budućnost je razdvojena između tibetanske omladine u Lhasi, Shigatse-u i bilo gdje drugo gdje Kina u svojim blistavim pismima navodi: "biti bogat u pobjedama", "pratite nas i učinit ćemo vas bogatim", "obogatite se brzo i uživajte, ništa drugo nije važno".

To je novo lice Kine. To je novo lice Tibeta i tibetanskih izbjeglica, posebno omladine, koja traži kartu za Ameriku i Zapad. To je novo lice mladih Indijaca u metropolama. To je novo lice mlađih generacija rasprostranjenih po cijelome svijetu. To vodi ka otuđenosti. To vodi ka dekulturnizaciji. To vodi ka zaboravljanju prošlosti. Šta god da neko kaže, u ovim kineskim, američkim i zapadnjačkim namjerama koji su na istoj strani, tibetansko, regionalno i globalno pitanje ostaje bez odgovora.

Pitanje demilitarizacije tibetanskog platoa ne bi se trebalo udaljavati od političkih dogovora, gdje će i ostati decenijama. Pitanje se ne treba uplitati sa planovima, gdje sistem, politički dio ili grupa nema potrebu ili ne želi da se riješi ovaj process. Tada bi bila moguća racionalna podjela (između Kine i Indije) koja bi vodila ka očuvanju tibetanske kulture kao preduslova demilitarizacije tibetanskog platoa i povratak Dalaj Lame i njegovog naroda. To bi moglo obuhvatiti područja:

- Demilitarizaciju Himalaja;
- Indijski-kinesko geostrateško poravnavanje;
- Kino-indijsko kulturološko zbližavanje;
- Duhovni preporod u Kini, posebno u ruralnim dijelovima;
- Povećanje trgovine između dvije države.

Pogled u budućnost

Najnoviji planovi Kine da izgradi željezničku prugu Lhasa-Golmud mogu značiti da će više kineskih naseljenika biti u mogućnosti „preplaviti“ Tibet, a njegovi neiskorišteni prirodni resursi će naći svoj put prema Kini. Veliki broj ljudi smatra da odluka o izgradnji željezničke pruge koja povezuje centralni Tibet sa Kinom zapravo ima jak politički i vojni prizvuk. Evidentno je da će uvođenje željezničke linije, i pored prigovora o nesamoodrživosti projekta, imati veliki uticaj na sigurnost Indije jer će rapidno povećati mogućnost Kine da pomjera vojne trupe i robne zalihe na ogromnom prostoru Tibetanskog platoa.

Gledajući u budućnost, jedan od prvih aspekata koji treba imati na umu je da ono što je bilo zajedničko Kini, Tibetu i Indiji u dvadesetom vijeku, nije se prenijelo ni u 21. stoljeće, jer su se sve tri države ubrzano razvijale u zadnjih pedeset godina. Od tada su se desile mnoge klimatske promjene koje bi mogle da promijene dinamiku ujednačavanja tri države (ili dvije države i jednog okupiranog teritorija) što će, bez obzira na stepen demografskih kretanja, represija ili prisilnih asimilacija koje se dešavaju, zadržati njihovu različitost u očima svjetske javnosti. Prije dolaska 21. vijeka i posebno prije događaja 11.09.2001. godine, Kina je mogla unilateralno ubrzati svoje namjere u vezi Tibeta, a da Indija i ostatak svijeta ne bi bili u stanju učiniti bilo šta po tom

pitanju. Danas se situacija promijenila. Razlog ovoj promjeni nije činjenica da je Indija razvila ili da ima želju fizički intervenirati u Tibetu. Nije u pitanju ni želja ostatka svijeta da se upliće u pitanje kineske okupacije Tibeta u posljednjih pedeset godina. Razlog je nemogućnost da se zanemaruje teror koji je sproveden nad tibetancima u posljednjih pedeset godina bez ozbiljnih reperkusija unutar Kine.

Promjene koje su se desile dovele su do toga da Kina shvati da dalja erozija tibetanske kulture ili gušenje tibetanskog naroda može se pokazati kontraproduktivnim zbog:

- Fizičke prisutnosti Sjedinjenih Američkih Država u područjima koja graniče sa Kinom u Centralnoj Aziji, Afganistanu pa čak i Pakistanu. Njihova prisutnost je takva da im dopušta direktan uvid u svaku aktivnost lansiranja raketa sa položaja koji su tako blizu da mogu prekinuti lansiranje u početnoj fazi te time „osakatiti“ ofanzivne sposobnosti Kine u znatnoj mjeri;
- Povećane sposobnosti SAD da okruže Kinu sa Theatre raketnom odbranom (Theatre Missile Defense) iz nekoliko pravaca;
- Sposobnosti Indije u zadnjih nekoliko godina da izvrši protivnapad na jednostrane prijetnje Kine nuklearnim oružjem koje su postojale u proteklih pedeset godina;
- Porasta samopouzdanja Indije i novih smijerova njene vanjske politike;
- Dramatičnog unapređenja indijske ekonomske situacije u poređenju sa situacijom deset ili dvanaest godina prije;
- Fizičke prisutnosti Sjedinjenih Američkih Država u Pakistanu, što može naškoditi sposobnosti Kine u budućnosti veže Indiju za države Južne Azije kojima je prenosila svoju nuklearnu i raketnu tehnologiju;
- Povećane sposobnosti Indije da doprinese stabilnosti Centralne Azije;

U posljednjih nekoliko dekada Indija je bila malo više od samo „igrača“ u odnosu na Kinu na području Centralne i Južne Azije ali i šire, naravno, uz neke izuzetke. Zbog toga, zaista nije bilo mnogo opcija za Tibet. Ne samo da su prihvatili kinesko nasilje na Tibetu, vezano za ra-

zvoj događaja koji su prijetili sigurnosti Indije, nego su ograničili mogućnosti Dalai Lame da poveća značaj tibetanskog problema. Treba naglasiti ovdje da Indija u prošlom stoljeću nije zagovarala izazovan položaj Kine na Tibetu, ne želi to uraditi ni sada ukoliko Kina svojim akcijama ne prisili Indiju i ostatak svijeta da potegne otvoreno pitanje okupacije Tibeta. Da bi izbjegli takvu situaciju, očigledan smijer za Kinu bio bi da stabilizuje granicu sa Indijom i udovolji razumnim minimalnim zahtjevima Dalaj Lame.

Nekoliko dekada traju zahtjevi Kini za autonomiju Tibeta i borbe oko granice sa Indijom. Možda nije mudro prolongirati za budućnost ova pitanja na način kako je to do sada rađeno. Mogu se desiti dramatične promjene koje možda neće biti u interesu Kine ako ona nastavi da se povlači iz mirovnog procesa ili ako se svijet pomiri sa kineskom pozicijom, posebno jer glavni akteri, Indija i Dalaj Lama, više nisu spremni za izazove u pokušaju da promijene situaciju. Svijet sada očekuje od Kine da, na kraju, bude dosljedna slijedećim normama dok traju pregovori sa Dalaj Lamom:

- Odmah zaustaviti sva dalja demografska kretanja u Tibetu od strane Han naseljenika;
- Pripremiti program za povlačenje u fazama Han naseljenika koji su ranije došli;
- Obustava represije tibetanskog naroda;
- Potpuna autonomija za Dalaj Lamu i njegove predstavnike da preuzmu i revitaliziraju sve tibetanske manastire;
- Trenutna obustava ekološkog uništavanja Tibeta;
- Učešće u globalnom programu za ekološku obnovu Tibeta zajedno sa predstavnicima Dalaj Lame.

Korak naprijed

Dalaj Lama ostaje duboko predan Gandijevoj filozofiji nenasilja. On je dao Gandijevom konceptu novu dimenziju. Tibetanska borba koju predvodi ne poziva ugnjetavača da odustane od njegove države. On je spreman da se prilagodi realnosti situacije. On bi bio zadovoljan sa tibetanskom autonomijom. Jedan od razloga zašto se Kina plaši direktnog dijaloga sa Dalaj Lamom je što ne želi izložiti kineskoj javnosti

njegovu ličnost, kojoj se tako uporno opiru. Oni nisu zapravo sigurni ni kakva bi bila njihova reakcija. Oni posmatraju državu za državom kako podliježu njegovom šarmu. Neosporno, ljudi se mogu složiti ili ne sa njegovim političkim formulacijama ali teško da može biti neko ko, u direktnom kontaktu sa Dalai Lamom, može biti sposoban za držati lične predrasude prema njemu. Njegova veselost je zarazna, njegova toplina obavlja čovjeka, njegova jednostavnost učini ga još dražim. To vjerovatno može objasniti uporno neprijateljstvo koje Kinezi održavaju prema njemu. To su oni – moćna snaga – koja se osjeća nesigurno. Ne on, Dalaj Lama.

Vođa Tibeta, Dalaj Lama, počeo je kao „sklonište“ za tibetanske nade i aspiracije za ovaj i slijedeći svijet. Interventne dekade vidjele su njegovu ličnost koja se uzdiže do svjetskog lidera koji ostaje na čelu parade humanosti i humanijeg svjetskog poretka. Njegov cilj nije više samo cilj za očuvanje jedne jedinstvene kulture nekoliko miliona Tibetanaca. Uspješan rezultat ove epske borbe budističkog mudraca i njegovih ljudi biće važna prekretnica za ljudsku rasu u njihovoj potrazi za univerzalnim bratstvom. Iznenađujuće, ili možda ne tako iznenađujuće, najveći dobitnici će biti sami kinezi.

Svijet je zanemario činjenicu o važnosti možda jednog od najznačajnijih događaja zadnjih godina 21. stoljeća. Epohalni razvoj događaja koji treba biti „ukrašen“ na svim tačkama horizonta je da bez obzira na nemilosrdnu represiju krhke tibetanske nacije (krhke po brojevima i krhke po pitanju očuvanja prirodnih resursa), Dalai Lama je od trenutka kineske invazije ostao nepokolebljiv u svojoj vjeri u nenasilje. Bilo koji drugi lider bi, za odmazdu na uništavanje izvršeno na Tibetu i njegovom narodu, davno promijenio kurs. Na primjer, u maniru pobunjeničke ili terorističke organizacije koje se šire po svijetu i uzrokuju istinske noćne more za veliki broj naroda. Dalai Lama ostao je kao stijena braneći svoje vjerovanje u *ahimsa* kako je zadato od strane Budhe prije nekoliko milenija i prakticirano od Mahatme Gandija u 20. stoljeću kada je izazvana jedna od, tih godina, najvećih imperija na svijetu. Dalai Lamina nepokolebljivost postala je dvojako vrijedna hvale u svjetlu sve većeg ogorčenja tibetanske omladine koja ne vidi nadu za spas njihove države i naroda putem koji zastupa njihov duhovni lider, bez obzira koliko mu se dive i poštuju ga.

Tu žrtva i nepokolebljivost tibetanskog naroda da se drže svojih vrijednosti u vremenu nehumane represije treba vidjeti kao kontrast nasilju i bombašima samoubicama koji izviru svuda u svijetu. Tibet je danas je možda jedini eksperiment ovog tipa kojeg je svijet svjestan i ne može se dopustiti da propadne. Cijeli svijet se nada da Dalai Lamin eksperiment uspije. Duhovni vođa Tibeta stoji kao svjetionik za ljude širom Svijeta. Zadovoljavajući rezultat njegove borbe će obnoviti vjeru u humanost kao takvu u svijetu rasparčanom zbog mržnje i podjela.

Kina je već glavna snaga svjetskih međusobnih odnosa. Možda će jednog dana suziti jaz sa Sjedinjenim Američkim Državama kada je u pitanju nuklearno i raketno naoružanje. Ne suočava se sa vojnom prijetnjom Indije ali može se, umjesto toga, suočiti sa kontradiktornostima i pritiscima iznutra. Ako njeno rukovodstvo, u zoru novog milenija, gleda na svijet drugačijim očima, mogli bi biti prvi koji će shvatiti da historijski kompromis sa Dalaj Lamom automatski umiruje pritisak na svim drugim frontovima. Došlo je vrijeme za veliku civilizaciju da okrene jakog protivnika u jakog saveznika koji će biti vijesnik nove sudbine regiona i svijeta u 21. stoljeću.

DEMOGRAFSKA DINAMIKA 21 STOLJEĆA⁷

„Ako želimo da čovječanstvo opstane, moramo zahtjevati drukčiji način razmišljanja“⁸

Jednostavno rečeno, demografska dinamika nameće najmanje različite protivrječnosti između dva dijametralno suprotna predviđanja: demografska, koja kaže da će svjetska populacija dostići 10 do 12 milijardi ljudi do 2050.godine i naučnu procjenu da kapacitet Zemlje neće moći biti veći od nekoliko milijardi. Zbog ovog rascjepa šta će biti moguće i šta će rastućoj populaciji trebati da bi adekvatno živjela, velika promjena treba da se desi u proizvođačkim i potrošačkim obrascima ljudskog roda širom svijeta.

⁷ Članak je izložen na Milenijskom simpoziju nauke, društva i ljudskih prava 24-26 augusta u Regini, Kanada, sponzoriranom od strane UNESCO-a.

⁸ Albert Einstein.

Šta bi onda bio „adekvatan“ standard života za većinu čovječanstva u 21. stoljeću? Očigledno, postojat će potreba da se stil života ograniči u dvije krajnosti: između hedonističkih prekomjernih konzumacija bogatih, na jednoj strani, i onih koji žive skoro ispod nivoa ljudskog roda, na drugoj strani. Umjesto da potkrepljujemo ovo određujući opseg broja telefona, automobila po čovjeku, možda bi bilo adekvatnije navesti viđenje francuskog matematičara, markiza de Condoucea koji je 1795. godine napisao:

„Populacijski rast može biti ograničen ako ljudi imaju dužnosti prema onima koji još nisu rođeni; ta dužnost nije pružiti im egzistenciju nego pružiti im sreću.“

Namjera je da se široki opseg ovog predmeta istaži u dva dijela: počinjući sa neodložnim globalnim aspektima; slijedeći sa realnošću što postoji u mnogim prekomjerno naseljenim državama Azije i Afrike. Na kraju rada, i slijedeći prethodno istraživanje, pokušat će se istaknuti područja koja zahtijevaju složenu globalnu akciju globalnog društva. Odmah treba naglasiti da je veliki broj demografskih planera iz cijelog svijeta došao do zaključka da su edukacija i emancipacija žena i materinsko i dječije zdravlje najbolji način postizanja umjerenog rasta stanovništva. Trenutačni problem je širenje jaza u državama koje trebaju da urade nešto oko svog rasta populacije i dostupnih resursa za implementaciju projekata za osjetno ublaživanje siromaštva. Problem je još više pogoršan lošim rukovođenjem ljudi zaduženih za provođenje ovih projekata.

GLOBALNI ASPEKTI

Povezanost demografije i ekologije

Posljedice silnog rasta stanovništva drugom polovicom dvadesetog stoljeća su toliko temeljno dokumentovane da je svako daljnje ponavljanje nepotrebno. Ono što bi trebalo interesovati svakoga jeste cijena koju će dolazeće generacije, ne samo ljudi nego i druga živa bića, također, morati da plate zbog obijesnog iskorištavanja prirodnih resursa. Jasno je da je jedan od glavnih globalnih izazova, koji je re-

zultat neobuzdanim populacijskim rastom povezan sa međusklopom demografije i ekologije. Prostor, oskudna zemlja, zrak i voda su postali goreći problemi današnjice. Prva prijatna čovječanstvu kao i flori i fauni (koja se uveliko ignoriše) dolazi od oskudice vode koja se sve više osjeti. Prikupljanje, obnavljanje i redistribucija pitke vode postaju urgentna briga. Drugi bitan aspekt vezan za vodu, možda na drugačiji način, jeste svakako globalno zagrijavanje. Podizanje visine mora i gubitak niskih obala širom svijeta prouzrokuje migracije stanovništva u broju koji je malo kad zabilježen u historiji čovječanstva. Budući da jedna trećina stanovništva živi 60 kilometara uzduž obale, broj izbjeglica će zasigurno biti besprimjeran.

Iako se nivo mora podizao i spuštao kroz različite geološke periode, nikad promjene nisu bile igdje tako brze kao što se sad očekuju kao posljedica globalnog zagrijavanja. Nacije kao što su Bangladeš, Indija, Egipat, Gambia, Indonezija, Pakistan, Senegal, Surinam, Tajland i Kina, da i ne spominjemo otočne države kao što su Maldivi i Vanutu, bit će uništene ako se predviđanja naučnika pokažu tačnim. Nadalje, eksperti naglašavaju da će svaka obalna država pretrpjeti ogromne štete.

Ovdje bi bilo prigodno navesti odlomke iz Al Gorove knjige „*Zemlja u ravnoteži*“:

- Oko deset miliona stanovnika Bangladeša će izgubiti domove i sredstava za život zbog podizanja nivoa mora uzrokovana globalnim zagrijavanjem u sljedećih nekoliko decenija. Kuda će otići? Koga će istisnuti? Do kojih će političkih sukoba doći kao rezultat svega ovoga? To je samo jedan primjer. Prema nekim predviđanjima, nedugo nakon što Bangladeš osjeti posljedice, 60% sadašnjeg stanovništva Floride će se morati izmjestiti. Kuda će otići?
- Florida je već osjetila breme jedne od najveće ekološki uzrokovane migracije ovog stoljeća. Oko milion ljudi je emigriralo iz Haitija u SAD-e u posljednoj deceniji, ne samo zbog političke potlačenosti već i zbog toga jer su strahovito krčenje šuma i erozije zemljišta onemogućili poljoprivredu neophodnu za njih.

- Oko jedna trećina stanovništva živi u 60 kilometara morske obale. Podizanje nivoa mora za samo 25 cm bi imalo znatne posljedice...problem reda magnitude kakav još niko nije vidio. U stvarnosti sve države će se suočiti sa velikim brojem izbjeglica.

Čak i termin „održivi razvoj“, iako je predstavljao dobro smišljenu strategiju kada je prvi put objavljen prije nekoliko decenija, je izgubio svoje značenje u mnogim obalnim državama i u svijetu uopšte. Održivi razvoj, između ostalih atributa, odnosi se uveliko i na plemenske zajednice koje žive u skladu sa prirodom, eksploatišu šumu na osnovnom nivou, dajući prostora i vremena prirodi da se sama regeneriše, bez sumnje je odlična strategija. Međutim, usljed slabe implementacije na terenu, održivi razvoj je izgubio smisao u nekoliko decenija. Premisa na kojoj je postavljen ne sadrži više mnoge stavke već od 2000. godine.

Ovo zahtijeva elaboraciju. Uzimajući za primjer bilo koju datu teritoriju, gdje je implementacija razvoja bazna, pretpostavimo i da je na početku bio x broj plemenskih zajednica koje žive na y kvadratnih kilometra šumske teritorije. Nakon 50 godina, kakav je rezultat na zemlji? U većini slučajeva, broj plemena – plus migranti koji su nasrnuli na istu goru – je x se multicipirano dva, tri ili pet puta; dok je šumska teritorija, koja je eksploatisana, smanjena na pola ili trećinu.

Iz prethodnog postaje jasno da ovdje opet, ako se vlada ne angažuje da obnovi prvobitnu šumsku zonu otklanjanjući prisvajanja i preduzimajući ozbiljnije mjere, prateći rast stanovništva, nikakav planski razvoj, održivi ili bilo kako modifikovan, nema šansi da uspije.

Iako ima još mnogo toga da se nauči o simbiozi šuma i kišnih oblaka, poznato je da kada se šume unište, kiša se s vremenom smanji i postane manje vlažno. Ironično je da jake kiše nastave da padaju neko vrijeme gdje je šuma nekad bila, ispirući obradivu zemlju koja više nije zaštićena nadstrešnicom od krošnji drveća ili njihovim korijenom čuvana na mjestu.

Procijenjeno je da ako se nastave eksplotacijski trendovi u korištenju resursa i svjetski broj stanovništva naraste kao što se predviđa (8.9 milijardi do 2030.godine, rastući na 11.5 milijardi oko 2150.godine), dostupnost zemlje, po glavi stanovnika, će opasti 22 % a izlov ribe za 10%.

Zemljište za navodnjavanje, koje sada proizvodi jednu trećinu svjetske žetve, će opasti za 12%, a površina šumske teritorije po osobi će opasti 21%. Svjetska ekonomija će se do sredine ovog stoljeća povećati pet puta, uzrokujući iscrpljivanje zaliha korisnih mineralnih sirovina. Dakle, krajnja potreba ovog časa je da se postojeći rast modela zamjeni novijim, koji će dozvoliti uspostavljanje harmonije sa prirodom.

Tragičan primjer gubitka šume i onda vode imamo u Etiopiji. Količina šuma se smanjila sa 40 na 1% u zadnjih nekoliko decenija. Istovremno, količina padavina se smanjila do tačke kada zemlja ubrzano postaje pustinja. Posljedice dugotrajnih suša i nesposobnost vlasti da se nose sa ovim, prozrokovali su epsku tragediju: glad, građanske ratove, ekonomske nemire. Sve ovo opustošilo je i iskalilo se na antičku i nekad ponosnu naciju. (Al Gore, „*Zemlja u ravnoteži*“).

Izbjeglice: problem izbliza

Migracije ljudi sa jednog mjesta na drugo ili iz jedne nacije u drugu su stare koliko i samo čovječanstvo. Historija svijeta je migracija. Obrazac koji teško da će se promijeniti. Pitanje u eri porasta brojeva i smanjenju resursa je njegov menadžment tako da su prava ranjivih društava zaštićena. Prijetnja Indiji u novom stoljeću nije tolika od Pakistanskih projektila i nuklearnog oružja već je demografska. Indija mora sad da se osigura od ekonomske prijetnje koja bi se mogla pojaviti zbog ulijevanja ljudi prouzrokovanim ekonomskim kolapsom u Pakistanu.

Nivo tolerancije prema izbjeglicama rata, nestašice ili prognanstva bit će mnogo niži u dvadeset prvom stoljeću. Nekoliko razvijenih država će ih prihvatiti, kao što je bio slučaj u drugoj polovici dvadesetog stoljeća. Prema tome, svaki region svijeta će morati pronaći svoje metode za nadolazeći broj ljudi iz regiona. Sjeveroistok Indije ilustruje ovaj primjer.

Prema raspoloživim podacima, glavni uzrok buna u indijskoj saveznoj državi Tripuri jeste priliv izbjeglica i imigranata iz Istočnog Pakistana (Bangladeš), što je prouzrokovalo dramatičnu promjenu demografije države. Narod koji je prije bio većinski sad je postao manjina. Godine 1947. broj naroda Tapure je iznosio 93% cjelokupnog stanovništva od 600,000 ali se do 1981.godine broj smanjio na manjinu od 28.5% od cjelokupnog broja od 2.06 miliona stanovnika.

Zbog nedostatka zakona o izbjeglicama, njima se rukovodi po arhaičnom zakonu za strance i ostala inozemna bića. Zbog nedostatka razumijevanja, izbjeglice su često masovno deportovane u države iz kojih su pobjegli, ugrožavajući im život i slobodu.

Indija je zapravo od davnina održavala tradiciju tolerancije i prihvatanja izbjeglica. Evidencije pružanja dobrodošlice i utočišta izbjeglicama iz susjednih država, bilo da su iz Afganistana, Bangladeša, Tibeta ili Šri Lanke tokom zadnjih četrdeset godina, govore same za sebe.

Status izbjeglica negdje drugo može biti u potpunosti različit. Citirat ću Johnathana Powera: „Evropa, kontinent koji nije korišten za doseljavanje unatoč različitim valovima kroz historiju, i nije instiktivno srdačan. Sasvim suprotno, njegov hladni impuls je neprijateljski nastrojen. Radna klasa mora da nosi socijalno breme imigracija, ne intelektualci i ekonomisti koji tumače njihove navodne prednosti, čak očaravajuće“.

Eksperti za klimu pišu o smjeru u Sahelu, o masovnoj gladi i imigracijama koje je slijede, osjećajući da pojedine nacionalne teritorije dugoročno mogu postati manje ili nikako naseljene. Ovo bi značilo da u budućnosti možemo očekivati još veće skale migracija. Svake godine dodatnih 20 miliona hektara poljoprivrednog zemljišta postane uništeno za sjetvu ili se izgubi proširivanjem urbanizirane teritorije.

Ono što se navodi ovdje nije demografsko napredovanje već demografska iskrivljenost na skali sa kojom se više ni ljudi ni planeta ne mogu boriti. UN izvještava da skoro milion ljudi bježi od etiopijske vojske duboko u jugozapadni dio Eritreje. Drugih 500.000 je prešlo u Sudan, a očekuje ih se još.

Vrste migracija i njihove dugoročne posljedice

Tokom životnog vijeka jednog naraštaja svijet je svjedočio propadanju ili skoro potpunom istrebljenju načina života nomadske zajednice. Nauka o plemenima i seoskim zajednicama koja su proputovala preko hiljadu kilometara sa svojim velikim čoporom već pripada historiji. U mnogim područjima cjelokupna društva su bila prisiljena da se odreknu načina života kojim su živjeli generacijama. Prigođavanje novom načinu života za njih nije bilo lahko. Trebat će više od jednog

naraštaja da se zaliječe psihološki i emocionalni ožiljci nastali uslijed brzih promjena.

Dok su velike imigracije kolonijalne ere bile uglavnom posljedica progona iz Evrope u nove osvojene kolonije ili u novotrikivena naseljena prostranstva, imigracije današnjeg doba nemaju taj luksuz. Migracije u posljednjih 50 godina, pretežno u razvijenim državama, većinom su uzrokovane zbog: oskudice, prelaska radne snage, nedostatka vode, hrane, posla, vjerskih proganjanja, prisilnih deložacija, propadanja staništa, ratova itd. Ove migracije dalje mogu biti grupisane u dvije kategorije: trajne i privremene.

Demografsko zatrpavanje

Demografsko zatrpavanje se ovdje odnosi na promišljenu državnu politiku s ciljem da djeluje na promjene broja stanovnika u određenom području. Razlikuje se od demografskog pomjeranja do kojeg dolazi uslijed drugih faktora. Osnovni primjer demografskog zatrpavanja drugoj polovici dvadesetog stpljeća, od osnivanja UN, nakon Drugog svjetskog rata jeste Kina.

U slučaju Kine, zatrpavanje lokalnog stanovništva u Tibetu i Xinjiang sa državno sponzorisanim Han naseljenicima je uvjerljivo najuočljiviji primjer u novije vrijeme upotrebe demografskih alata radi pomoći državnoj politici ili ugušenju zahtjeva veće slobode domaćeg stanovništva.

Sve zajedno, različita *demografskog zatrpavanja* se dešavaju u različitim djelovima svijeta. U nekim državama, posebno u Evropi, posljedica je starenje i opadanje stanovništva. Brzorastuća populacija Mediterana je dugo bila privučena magnetom ekonomskog prosperiteta Zapadne Evrope. S obzirom da je dvadesetprvo stoljeće opet prekriveno uspješnim valovima s juga, postoji vjerovatnoća da se dio historije ponavlja nakon više od stotinu godina. Ovakav strah neko lice demografa Evrope teško je zamisliv. Demografsko zatrpavanje Evrope će neizbježno biti rezultat smanjenja brojki. To je neizbježno. Broj migranata u Francuskoj, koji je potreban da bi se održao odnos radnih ljudi naspram penzionera bi se mogao povećati 20-40 puta godišnje u odnosu na posljednjih deset godina. Očekuje se da će broj

stanovnika Italije opasti sa 127 na 105 miliona do 2050.godine. U poslijeratnoj Njemačkoj, 1950.godine, stopa nataliteta je bila među najnižim, 2.2 rođenja po ženi. Očekuje se da će ta stopa, do 2050. godine, opasti na 1.64.

Dalje prema istoku, u slučaju evropskog dijela Rusije, uprkos novim geostrateškim konfiguracijama nastalim krajem hladnog rata, osnovni strah evropskih Rusa je da će biti pretrpani „azijskim hordama“⁹

Slična pomjeranja stanovništva su se desila i još se dešavaju u SAD, a uzrokovana su ekonomskim disparitetom u odnosu na Meksiko i daljni jug. Prvobitni evropski naseljenici bi mogli postati brojno nadmašeni Hispanoamerikancima u otprilike sljedećih pet do šest decenija. SAD. Procjenjujući po broju „registrovanih“ migranata tokom 1990-1996.godine koji iznosi 1.1 milion migranata po godini, to je više nego dovoljno da spriječi opadanje broja stanovništva ili broja radno sposobnih.

Stanje demografskog zatrpjavanja nalazi se takođe i u Indijskoj zejednici. Procjena nesigurnosti u Tripuri dovodi u fokus činjenicu da nesigurnost nije nastala od bilo kojeg ideološkog ubjeđenja već je više izraz nezadovoljstva plemena sa promjenama demografskog profila u korist onih koji ne pripadaju tim plemenima. Otudjenje zemlje plemena je sami korijen problema. Populacija Tripure se povećala više od dvadest puta u zadnjem stoljeću.

Ne postoji tačan podatak o broju ilegalnih doseljenika iz Bangladeša. Indrajt Gupta, ministar unutrašnjih poslova zajednice, izjavio je u parlamentu 06.05.1997.godine da se u Indiji nalazi 10 miliona ilegalnih doseljenika, od kojih su skoro četiri miliona Assami.

Proizvođenje „ljudskih viškova“ za ekonomsku eksploataciju

Poslovni svijet nije jedina klasa koja gleda na rastuću populaciju kao izvor jeftine radne snage, zaboravljajući pritom na degradaciju okoline. Mnogi između ekonomski lišenih segmenata, proračunato kreiraju ljudske viškove u ciničnom nepoštivanju potrebe primjene obuzdavanja, i nakon uzimanja u obzir iskustva da su se države, svjet-

⁹ Pogledati, također, citat na str. 141.

ski donatori i nevladine organizacije, udružile da, kroz razne programe, spriječe propast djece iz sirotinjskih slojeva.

Nedostatak odlučnosti vlade da se suoči i razotkrije sve ovo, dovodi do prodaje mladih djevojaka sedamdesetogodišnjacima, čak i osamdesetogodišnjacima i pedofilima. Lokalno, organizovane bande prosjaka kidnapuju veliki broj djece i prave ih osakaćenima. U nekim regijama, djevojčice se rutinski prodaju za prostituisanje.

Postoji i drugi aspekt naglog širenja hordi koji treba da se uzme u obzir. Ono devalvira ljudski dignitet. Kvalitet života potreban za minimum ljudskog digniteta postaje gotovo nemoguće da se održi kada broj počne da prevazilazi kapacitet zemlje. Budući da višak automatski podrazumjeva dobitak veći od traženog, tretiraju ih i razmjenjuju kao bilo koji drugi proizvod. Isključivo komercijalna ideologija onda omogućava cinično vojno eksploatisanje u rukama demagoga.

Postoje glasine da je predsjednik Mao često zamišljao da bi Kina bila u mogućnosti da podnese punu nuklearnu razmjenu jer bi ih, i nakon gubitka od nekoliko miliona, ostao dovoljan broj. Danas su njegovi nasljednici možda oprezniji ili malo više upoznati sa krhkošću države i planete da podnese takve nacije. Ipak, još postoji nekoliko miliona vojnih ekstremista među njima koji, i dan danas, smatraju da samo zveckanje oružja može uticati na Kinu i da mogu sebi priuštiti da izgube deset miliona ljudi da bi osigurali Taiwan za sljedeće generacije Narodne Republike Kine.

Suprotno tome, države koje su uspjele da stabilizuju njihove populacije na praktičnom nivou, ili oni suočeni sa opadajućim brojkama, ni izdaleka ne bi razmotrili ovakvu žrtvu, pa, čak, ni malih brojki u svrhu rješavanja vojnih nesuglasica.

Posljedice pomicanja stanovništva tokom kolonijalne ere

Veliki broj pomicanja stanovništva desio se kao posljedica industrijske revolucije vodeći ka evropskoj ekspanziji osamnestog i devetnaestog stoljeća. Ne samo da se evropsko stanovništvo širilo poput lepeze i naseljavalo u nedovoljno razrijeđenim područjima širom svijeta, ono je iskorjenjivalo i pomicalo znatan broj domorodaca iz jednog područja u drugo zbog ekonomske eksploatacije resursa osvo-

jenih teritorija. Kada su, nakon Drugog svjetskog rata, kolonijalni gospodari napustili ove osvojene teritorije, nove nezavisne države su se teško uskladile sa „uvezenim“ stanovništvom iz vremena kolonijalne ere. Može se navesti veliki broj primjera. Dok se Fidži i Šri Lanka mogu navesti kao osnovni primjer, postoji još veliki broj drugih u svijetu.

Problem se proširio, u modifikovanom obliku, na pomicanje stanovništva u centralnom azijskom dijelu SSSR-a, tokom Staljinove ere. Ostavština ovih pomicanja je imala posljedice na nekoliko zadnjih decenija i nastavlja da prouzrokuje probleme regionu nakon otapanja dresure centralnog autoriteta iz Moskve. Teško je predvidjeti kakav će ishod proizaći iz ovih politika. Ono što izranja na površinu jeste da prikrivene tenzije mogu da prokuhaju i prouzrokuju razdoblja nasilja, kada vanjske organizacije pokušaju da dodaju gorivo na vatru.

U južnoistočnoj Aziji, Indonezija pruža klasični primjer (na kolonijalnom tlu) neočekivanih rezultata uzrokovanih pomicanjem stanovništva nalogom države. Postoji dovoljno empirijskih dokaza iz cijelog svijeta koji pokazuju da transplacijsko stanovništvo ima drugačiji pristup eksploataciji zemlje i prirodnih resursa u novim područjima. Njihova vezanost ili poštovanje za prirodno okruženje u novom smještaju je rijetka, ali nikad nije duboka kao što je kod prvobitnih stanovnika. Generalno, oni eksplatišu zemlju sa nemilosrdnošću koja završi sa degradacijom okoline na užas lokalnog stanovništva. Ovo izaziv srdžbu koja ključa godinama dok se jednog dana ne postigne ponovni uspjeh kada centralna vlast koja je rukovodila pomicanjem izgubi stegu u vanjskim regijama. Međusobno ubijanje koje izbija ima religijsku ili etničku bazu. Ali dublja analiza bi pokazala da je nasilje kolonista nad tlom korijen nesklada.

Etničko čišćenje kao oružje rata

Etničko čišćenje se dešava od pamtivijeka. U srednjem vijeku i posebno nakon industrijske revolucije i velike evropske ekspanzije na druge kontinente je podignuto do velikih razmjera kroz istrjeblijanje lokalnog stanovništva. Najistaknutiji primjer jesu skorašnja istrjeblijanja domaćeg stanovništva u Americi i Australiji. Kako je cilj ovog razmatranja da se razaberu skorašnji demografski trendovi tokom

dvadestprvog stoljeća, postoji potreba da se više koncentriše na trendove današnjice.

Etničko čišćenje je sada sve više sredstvo u nekoliko dijelova svijeta gdje vladaju totalitarni režimi i još više tamo gdje je sudstvo određeno vladinoj hijerarhiji. Na afričkom kontinentu, etničko čišćenje je nasljedstvo neprirodno stvorenih granica država združenih tokom kolonijalne ere. To ne govori da evropski narodi nisu uspostavili vlast na tom tlu, da bi to isto stanovništvo živjelo u harmoniji. Oni bi možda istrebili jedni druge na isti način kao što se to radi danas.

Pitanje koje zadaje najviše briga globalnoj zajednici jeste religijski bazirano etničko čišćenje koje se pojačava u mnogim djelovima svijeta. Strahote nacističke ere u Njemačkoj, mogu se nanovo dogoditi u mnogo većim omjerima, zahvaljujući povećanju smrtonosnog oružja koje se naglo širi po svijetu. Dostupnost i lakoća rukovanja olakšavaju ovako nešto.

Demografska dinamika: Indija i Indijski polukontinet

Iz štampe je izašla svjetski poznata publikacija pod naslovom „*Kako spasiti planetu*“ sa serijom članaka vodećih stručnjaka. Na svakoj stranici je jasno iznesena na vidjelo potpuna stvarnost ljudskog razaranja koja vodi do ekološke propasti. Nekoliko decenija se pojavljuju eksplozije takvih reportaža, pa, ipak, u državama kao što su Indija i njeni potkontinentalni susjedi, njihova vladajuća hijerarhija prati nojevu politiku. Nedostatak dobrog rukovođenja populacijskim politikama se suočio sa nekontrolisanim porastom stanovništva.

I šta vlada Indije može reći za budućnost sve djece sa ovakim razmatranjem sa pojavom Aastha, milijardite bebe? Da li je spremna za rastući broj potencijalnih majki sa populacijom žena u reproduktivnoj dobi od 15 do 49 godina, a koji se očekuje da poraste do 24 procenta do kraja 2000.godine? Bilo bi vrijedno prisjetiti se dijela članka objavljenog 1985.godine, 15 godina prije rođenja Aastha:

- „Možda smo i ušli u posljednju dekadu kada još uvijek imamo prividnost izbora za razumljiv pristup problemu koji u međusobnom odnosu ima prenaseljenost i zaštitu okoline. I ako ne uspijemo, neće biti sumnje da će do 1990 godine svaka vlada, bez

obzira na njene nijanse, morati da donese zakone sa drakonskim mjerama da osigura barem prosječan nivo života".¹⁰

- „Problem djeluje nesavladivo samo zato jer ne možemo skupiti volju da ga prevaziđemo. Pogrešno je misliti da svi ljudi žele velike porodice. U mnogim slučajevima to je sindrom muškog djeteta. Seks nije užitek za većinu žena u sirotinjskim krajevima. Ustvari, mnoge od njih su iscrpljenje svakodnevnim mučenjem, i jedva oporavljene od zadnje trudnoće, strahuju od navale pijanog muškarca. U društvima gdje vlada muška dominacija, izgladnjele žene, izmučene i od sudbine i od muža, bile bi sretne da budu oslobođene konstantne trudnoće. Nismo uspjeli da dopremo do nje“.

Odlomak je posebno uzet u podsjećanja da bi se istaknulo da su već u ranim osamdesetim godinama bile vidljive indikacije da, iako želja da se ima velika porodica nije znatno umanjena, činjenica ostaje da je veliki broj trudnoća, posebno u sirotinjskim sredinama velikih gradova, bio neželjen. U to vrijeme, pisac je procijenio da je neželjenih trudnoća u 30%, pa i više. Danas, sa velikom sigurnošću, možemo tvrditi da broj neželjenih trudnoća iznosi oko 50%. Sa boljim rukovođenjem programom bilo bi moguće stabilizovati populaciju do 2020. godine.

Ovo dovodi do druge bitne izjave, rečene u članku iz 1985. godine:

„Program planiranja porodice u Indiji, na kraju 1984.godine, pati ne toliko od otpora od strane naroda da usvoji malu porodičnu normu, koliko od slabosti organizacija“.

Prema komisijijskoj tehničkoj grupi za predviđanje populacija, Indija trenutno ima milijardu stanovnika, 16% svjetske populacije na samo 2.4% svjetskog zemljišta. „Indijski godišnji porast stanovništva od 15.5 miliona je dovoljno velik da neutrališe bilo kakve napore da se za naslijeđe sačuva okolina. Uskoro se može pretvoriti u najmnogoljudniju državu na planeti, prestižući Kinu do 2045. godine“ kaže se u nacionalno-populacijskom kursu 2000. godine.

¹⁰ „Problem stanovništva u Indiji“, govor Vinod Saighala na Koledžu nacionalne odbrane, 16.01.1985.

Procenat novorođenčadi sa nedovoljnom težinom

Južna Azija		Jugoistočna Azija	
Bangladeš	50	Indonezija	14
Indija	33	Laos	18
Nepal	26	Malezija	10
Pakistan	25	Filipini	15
Šri Lanka	25	Tajland	13
Fidži	18		
Vijetnam	17		

Izvor: dr. S. Goplan, *NFI Bilten*, juli 1998.

Broj stanovništva u Indiji je rastao u 40 godina između 1901. i 1941. godine, po zadnjem popisu stanovnika prije nezavisnosti, oko 134%. Napuštajući dekadu 1941. do 1951. godine, u kojoj je bio prvi popis stanovnika nakon nezavisnosti, u 40 godina između 1951. i 1991. godine, broj stanovnika je porastao za preko 233%. Kakogod, indijska zemlja, rijeke, planine, plodna zemlja, su sve ostale iste jer zemlja nije elastični izvor. Bez sumnje, njena produktivnost može biti povećana primjenom nauke, ali kada postoji neumoljiv pritisak ljudi i goveda, brzina eksploatacije prekorači brzinu obnavljanja i naučne metode se pokazuju kao nedovoljne. To je tačno ono što se desilo u Indiji. Pokrov šume se smanjio ne zato što su ljudi bili skloni uništavanju šuma, već zato što je bilo mnogo onih koji su ovisili o istoj šumskoj zoni. Prirodno, vršenje pritiska na biotiku može dovesti do mnogo intenzivnijeg iskorištavanja šuma, sa smanjenim rastućim ciklusom i time neadekvatnom mogućnošću za biljni svijet da se regeneriše. Sa povećanim brojem goveda i neizmjereno povećanim brojem stanovništva, ovaj ciklus je toliko okrnjen i toliko jako narušen da stabla nikad ne rastu ispod fragmentiranog grmlja.

Nasuprot održivom nivou od 31 milion krava po godini koje mogu da pasu u šumi, broj krava koje pasu u šumi iznosi oko 100 miliona. Smanjenje zemlje za pašu i veliki pritisak ispaše po jedinici zemlje je doveo do nedostatka hrane za stanovništvo i goveda. Kapacitet indijske zemlje za ispašu je oko 50 miliona grla stoke, dok taj broj iznosi 450 miliona.

...“Svi ljudi svijeta moraju u potpunosti prihvatiti činjenicu da ljudsko biološko pravo da imaju djecu mora biti posredovano sa njegovom ili njenom odgovornošću da ih nemaju previše“. (J. Kenneth Smail).

Regionalno gledišće

Zadnji paragraf piščevog članka iz 1985. godine navodi:

- „Želio bih da završim ovaj govor sa problemom stanovništva u Indiji, postavljajući pred vas teoreme da ne sumjam da bi sa obnovljenom vještinom i profesionalnim pristupom Indija stabilizovala stanovništvo na kontrolisanom nivou. Ipak, naši susjedi, posebno Bangladeš i Pakistan možda neće biti u mogućnosti da urade isto. Na primjer, tokom 1973. godine ove dvije države su imale surov omjer rođenih od skoro 47%, tj. isti broj koji je dobio za nepodijeljenu Indiju, na kraju prošlog stoljeća. Blago rečeno, vlade ovih država nisu pretjerano alarmirane. Slutim vrijeme kada će se gladno stanovništvo ovih država rasuti preko nacionalnih granica pod nemilosrdnim pritiskom nesmetanog rasta i nesigurne ekonomije. Osnov sukoba u godinama koje dolaze je postavljen sada. Moramo otkloniti katastrofu dok se još može otkloniti.“¹¹

Buduća predviđanja: nužnost globalne akcije

Na početku novog stoljeća postoji izrazita potreba da se sagleda dinamika stanovništva globalno, u potpunosti, oslobođena slabosti podjela sjever-jug, istok-zapad, bogati-siromašni, podjela koje su mučile većinu globalnih protokola prošlog stoljeća. Ono poziva da se uspostavi globalna komisija postavljena od strane Generalnog sekretara UN-a, Generalnog direktora UNESCO-a ili Generalnog direktora WHO. Glavna stavka agende Globalne komisije za stanovništvo (GPC)¹² bi obuhvatala: konvenciju o raseljavanju stanovništva,

11 „Problem stanovništva u Indiji“ govor Vinod Saighala na Koledžu nacionalne odbrane, 16.01.1985.

12 Globalna komisija ili Internacionalne migracije, potpredsjedavajući različitim javnim osobama iz Švedske, Južne Afrike su nedavno uspostavljeni. (Govor Kofi Annana, Evropskom parlamentu 29.01.2004.)

Također, pogledati „Bolje rukovođenje migracijama“ Kofi Annan, *Hindu*, 29.01.2004.

Također, pogledati „Demografska dinamika u dvadeset prvom stoljeću“ Vinod Saighal, *Svjetska politika* vol. 4, oktobar-decembar 2000.

aktueliziranu konvenciju o izbjeglicama iz 1950. godine, protokol za menadžment globalnih gubitaka, demografsko istrjebljivanje i buduće ekološke opasnosti. GPC bi trebao da razmotri: zakone, odredbe, akcije komiteta, institucionalnu praksu, pravne odluke i obavezujuće globalne protokole i modele nacionalnih zakona.

Globalna konvencija o raseljavanju stanovništva u 21. stoljeću

Ljudi širom svijeta, koji su se bavili ovim pitanjem, davno su shvatili da svijet 21. stoljeća ili živi u harmoniji kao globalna zajednica, ili mu prijete nestanak. Ako ne fizičko nestajanje ljudskog roda, onda barem spuštanje na onaj nivo egzistencije kojem nedostaje oplemenjeno okruženje koje je održalo ljude do sadašnjeg vremena. Ako je to slučaj, onda je suštinsko ne samo stabilizovanje svjetskog stanovništva što je prije moguće, nego i podići nivo u područjima koja su ispod ekološkog praga. Ova kategorija stabilizacije - i podizanja nivoa, spriječila bi demografsko pretrpavanje izuzetno malih ostataka netaknute zemlje, te susjednih država, što bi dalje vodilo do problema o kojima se na prethodnim stranicama već govorilo.

Postoje moralni aspekti koji bi mogli da se suprotstave snažnom pokretu politike stabilizacije i smanjenja rasta stanovništva u prenapučenim područjima kao što su Indijski polukontinent, Indonezija i nekoliko država u Africi. Ovakvi moralni aspekti, više ili manje ispravni, trebali bi da se stave nasuprot dehumanizaciji koja je rezultat ugroženosti velikog broja ljudi u područjima svijeta koja su pogođena siromaštvom. U njima je egzistencija ispod svakog ljudskog standarda, te njima vlada glad, nehigijena i nedostatak privatnosti.

Puno još toga može da se napiše o ekstremnom siromaštvu, ljudskoj degradaciji i beznadežnosti koji su prisutni u područjima u kojima, pogrdno nazvani, kao otpad društva, žive svoje živote. Aktivnosti koje se preporučuju ne bi trebale da sadržavaju stroge politike koje je vodila kineska vlada u cilju stabilizacije stanovništva. Premda, u slučaju Kine, ustrajnost pokazana ljudima ranijih generacija, u cilju stabiliziranja, mora da se uporedi sa užasnim pustošenjem koje se izbjeglo činjenicom da stanovništvo Kine nije doseglo broj od dvije milijarde. Također, treba da se uporedi sa poboljšanim kvalitetom života sadašnjih generacija Kine i generacija koje će doći. Žrtvovanje u prošlosti je

vodilo do dobiti u budućnosti, pogotovo ako se uzme u obzir šta bi se desilo da politika stabilizacije nije provođena ovako strogo.

U slučaju polukontinenta, jedva da se dovodi u pitanje obaveznost ovih aktivnosti, pogotovo u Indiji. "Organizacijska bolest" o kojoj se ranije govorilo, ne samo da se zadržala, nego se i ukorijenila u još jačem obliku u najnaseljenijim BIMARU državama. Čak i kad bi se spriječilo pola neželjenih trudnoća, stanovništvno Indije bi brzo dostiglo stabilizacijski nivo. Ali to se neće desiti. Loše započeti i loše upravljani planovi jako često dovode do pogoršanja postojeće situacije. Naravno, ne treba umanjiti fenomenalne napretke na polju zaštite djece i zdravlja majki koji su bili posljedica bilo gdje, gdje se program pravilno sprovodio.

Kada je riječ o populacijama koje se smanjuju, uglavnom u bogatim dijelovima države, treba se dati naglasak na racionalnijem vođenju tranzicije da bi se srpiječila ugroženost zbog različitosti ili etničnosti narednih sto godina, kao što se desilo u indijskoj državi Tripura i drugim sličnim područjima u svijetu gdje su starosjedioci bili preplavljeni valovima naseljenika iz drugih područja. Zbog ovoga bi Evropska unija mogla da usvoji "pedesetogodišnji demografski stabilizacijski plan" metodama koje ne ostavljaju naslijeđe rasnih konflikata dolazećim generacijama. Prvi takav metod tiče se državnih prihvatilišta u koja se dovode djeca iz cijeloga svijeta i bivaju odgojena u kulturi domaće države *ab initio*¹³. Nakon određene starosne dobi, oni postaju dostupni za usvajanje od strane parova bez djece, ili nekoga drugoga ko ispunjava određene uslove. Alternativno, ili istovremeno, države koje su uključene u ovaj proces, u procjeni svojih manjaka u dolazećim godinama, bi mogle odlučiti da povećaju broj novih ljudi iz država koje „izvoze“ stanovništvo koje će se harmonizovati sa postojećom kulturom. Ovaj način harmonizacije treba da se pažljivo analizira.

Postoji lijepa priča koja datira iz vremena dolaska Persijanaca¹⁴ u Indiju, prije više od 12 stoljeća. Jedna od grupa zoroastrijske dijaspore iz Perzije, došla je na zapadnu obalu Indije. Njihov vođa se sreo sa lokalnim kraljem i zamolio ga je da njegovoj maloj grupi dozvoli da se tu nastane. Kralj je imao zdjelu mlijeka koju su mu punu do vrha

13 *Ab initio* –lat. od početka.

14 Persijanci – iranski Zoroastrijanci.

donijeli. On je tu zdjelu dodao vođi koji je tražio utočište u njegovom kraljevstvu, da mu pokaže kako ne postoji nimalo prostora za ostale da se tu nastane. Vođa Zoroastrijanaca je uzeo šećera iz džepa i polahko miješao mlijeko, vodeći računa da ne prospe ni jednu kap. Zdjela sa zašećerenim mlijekom je potom, s poštovanjem, vraćena kralju. Poduzetna grupa ljudi se tada smjestila na novoj zemlji. Zadržali su svoje običaje. Doprinijeli su u velikoj mjeri bogatstvu Indije. Čak i do današnjeg dana najrenomiranija imena na polju industrije, filantropije i naučnih istraživanja su persijska.

Treba obratiti pažnju i na rast nivoa mora i količinu ljudi koji će najvjerovatnije morati biti premješteni, kao i na područja gdje će ti ljudi biti premješteni. Neće uvijek biti moguće, ili poželjno za susjedne države da snose sav teret. U mnogim državama, gdje se demokratija nije stabilizovala, a pogotovo gdje lokalne vlasti nemaju potpunu kontrolu, iznenadni prilivi velikog broja ljudi može dovesti do velike ekološke propasti preostalih netaknutih dijelova zemlje. Zbog toga, potreba za globalnim djelovanjem, u planetarnom interesu 21. stoljeća, nalaže da se preostali netaknuti dijelovi zemlje gledaju kao globalno naslijeđe koje se mora očuvati po svaku cijenu. U prilog ovome ide i činjenica da je globalno zagrijavanje rezultat globalnog rasipništva, zbog kojeg ni jedna grupa ljudi ne treba da snosi posljedice zbog svog geografskog položaja. Prema tome, pored uspostavljanja revolving fonda za buduće troškove premještanja stanovništva, CPC bi mogao predložiti zajednički globalni plan za sprječavanje globalnih tenzija koje bi se sigurno pojavile kada se ovakvo planiranje ne bi uradilo.

Anticipatorske globalne aktivnosti će ići u krajnost da spriječe bijedu koja bi mogla da pogodi ljudski rod i većinu životinjskih vrsta u mjeri koja nije zabilježena u dvadesetom stoljeću. U nedostatku takvih aktivnosti, stanovništvo koje će se sutra premještati bi moglo prerasti u drugorazredne građane, gotovo robove, iz razloga što mnoge države nisu sposobne da podrže veće ljudske populacije. Države domaćini ne bi imali drugog izbora nego da doseljenike smjeste u logore, slične onima iz Drugog svjetskog rata, odakle bi ih iskorištavali kao jeftinu radnu snagu, uz minimalnu ishranu, odijevanje i sklonište – kao što se to već događa u nekim dijelovima svijeta. Ovo bi se olakšalo izdavanjem ličnih karti sa najmodernijom tehnologijom.

Indija postaje zanimljiv slučaj za proučavanje sa povećanim prilivom stanovništva sa sjevera, juga, istoka i zapada u nadolazećim godinama. Na očekivani rast se može gledati kao na ljudski otpad i tretirati svaki novi dolazak tako, ili se može planirati odgovor na očekivani teret na humaniji način. Da se Indija nije podijelila nakon odlaska Britanaca, problem bi se i dalje odnosio na sami polukontinentalni entitet. Kako god, dok se države polukontinenta ne nastavljaju po našati neodgovorno planiranjem da preplave Indiju sa svojim neželjenim ljudskim viškom – toliko o humanosti – Indija će imati puno opravdanje da poduzme određene mjere koje će udaljiti zemlju od ivice katastrofe.

Takve mjere bi mogle uključivati premještanje ljudi u određene kampove, nalažući izbjeglicama da se povinuju ciljevima stabilizacije stanovništva unutar države domaćina, tj. da se odreknu luksuza preko jednog i dvoje djece. Ako se ne budu toga pridržavali, ostaće u izolaciji, neće dobiti zaposlenje i biće deportovani prvom prilikom. Pored slučajeva pretrpavanja država, ovakvi koraci se moraju preduzimati i od strane gradskih vijeća u urbanim sredinama koje već pucaju po šavovima, a i dalje su na stalnom udaru desetina hiljada novih pridošlica. Na primjer, iako je dostigao broj od 14 miliona stanovnika, Delhi i dalje biva zatrpavan godišnjim prilivom od pola miliona stanovnika. Univerzalna uputstva za rješavanje ovakvih problema, u regijama u kojima će stabilizacija postati opšti prioritet, moraće, u principu, da bude u skladu sa globalnim djelovanjem. Dok načelo ljudskih prava, koje nadsvodnjava načelo regulacije globalnih društava zadržava svoj prioritet, lokalne promjene, koje će se morati preduzeti zbog nemogućnosti domaćih država da fizički prime priliv ljudi, moraju se ispoštovati. Generalni sporazumi bi mogli biti glas razuma u ovim raspravama između država koje moraju da se nose sa ovim teretom i ljudima koji, u jednu ruku, postaju kampanjci. Uputstva bi se mogla primijeniti za 50 godina ili dok se u najmanjoj mjeri ne uspostavi stabilizacija stanovništva.

Demografsko nestajanje

Pored potrebe da se zemljin demografski kapacitet drži u balansu, javlja se i potreba da se zadrže različitost i etnička obilježja naroda kojima prijete istrebljenje – najčešće zbog uništenja naselja, ili etničkog čišćenja, ili pak zbog demografske prenapučenosti. Na primjer, kineska Vlada bi trebala dobrovoljno da prestane "hanizirati"¹⁵ visoravan Tibeta. Pribjegavanje Kine "haniziranju" bi bilo skoro isto kao i pokušaj Indije da riješi problem Šri Lanke za sva vremena tako što je dozvolila da se nekoliko miliona Tamila¹⁶ prebaci preko Palk Straitsa¹⁷ da tokom određenog vremena demografski pretrpaju Sinhala stanovništvo.¹⁸

Druga opasnost koja prijete nestajanju naroda dolazi od hemijskog zagađivanja planete i od nekontrolisanih, slabo shvaćenih, dugoročnih posljedica genetske modifikacije vrsta. Hemikalije koje izazivaju hormonalne poremećaje su smanjile broj spermija kod japanskih muškaraca. Nakon određenog vremena, ovo bi moglo ostaviti ozbiljne posljedice na stanovništvo Japana. Vrlo je vjerovatno da bi ovakvi efekti mogli postojati i u regijama gdje insitucije za istraživanje ne postoje, ili postoje u osnovnom obliku, ili ovakvi problemi nemaju prioritet pored drugih problema koji dovode u pitanje sam opstanak. Opasnosti koje prijete demografskoj strukturi u budućnosti rezultirane testiranjem sve ubojitijih oružja od strane vojske u cijelom svijetu – osiromašeni uranijum kao primjer – trebaju da se stave pod lupu globalnih protokola da bi se kontrolisale, ograničile ili zabranile. Rast nivoa toksičnosti će dovesti do poremećaja razvoja kod djece i mnogih drugih životinjskih vrsta. Nažalost, o drugim vrstama se jedva ikada i razmišlja.

Rukovođenje otpadom

Mnoge države uveliko otkrivaju da su njihove rijeke zagađene, u nekim slučajevima i bez šanse da se spase. Uzimajući opet Indiju za primjer, bilo je skoro 840% porasta urbanog stanovništva između 1901. i 1991.godine. Gradovi su sada 8,5 puta puniji nego što su bili 1901.godine. Sa takvim neplaniranim, neobuzdanim, stalnim rastom

15 Han – kineska najveća etnička grupa.

16 Tamil – etnička grupa Južne Azije.

17 Palk Straits – vodeni kanal koji dijeli Tamil Nadu, državu Indije i Šri Lanku.

18 Sinhala – većinska etnička grupa Šri Lanke.

koncentracije stanovnika, potreba brige o snabdijevanju vodom, o kanalizaciji, o odvodu vode i odvođenju smeća dobija takve proporcije da korita ostaju prazna, a kanalizacija i smeće zagađuju i vodu i zemlju. Jedan od žalosnih primjera se odnosi na Sabarmanti Ashram¹⁹ Mahatme Gandhija. Kakav kontrast opisa Mahatminog doma, kad je živio tamo, kao ugodnog mirisa koji struji od obala rijeke i sadašnjeg smrada koji dolazi od kanalizacije koja prolazi pokraj zidova Ashrama. Povećani zahtjevi za zemljom za razne gradske aktivnosti dovode do toga da se zelene površine pretvaraju u gradilišta i tako se zemlja zauvijek uništava, a donedavno je bila dio prirodnog kružnog toka. Svaki treći riječni sistem ili potok se pretvara u kanalizacijski odvod, uništavajući zauvijek ekologiju države. Još je gori slučaj starih gradića u brdima koja sada propadaju usljed ovog trenda stanovništva.

Problemi rukovođenja otpadom pogađaju i bogata i siromašna društva širom planete. Svaka uprava, grad ili regija koji se bave ovim problemom ne mareći za destruktivne posljedice otpada na globalno stanje prirode, su još jedan uzrok problema. I ovdje je potrebno dogovoriti se o rukovođenju otpadom na globalnom nivou. Jedan od preostalih lijekova čovječanstva još uvijek je utjecaj na smanjenje stanovništva.

Zaključna razmatranja

Eksplozivan rast stanovništva sada dodaje planeti svakih deset godina toliko stanovnika koliko broji Kina, mijenjajući tako svu prirodu zemlje na planeti, nanoseći štetu gotovo svakoj lijepoj stvari koju vrijedi očuvati na planeti. Polukontinent ostaje jedan od najvećih krivaca u ovom slučaju. Ljudi ove teritorije koja se pustoši trebali bi znati da, čak, ni nuklearni udar, između dva suprotstavljena polukontinenta, ne bi smanjio nemilosrdan rast stanovništva. Nestajanje nekoliko desetina miliona stanovnika ne bi predstavljalo veliki procenat u ovoj poodmakloj fazi rasta. Zapravo, toliki ljudi ne bi umrli, umjesto toga bi milioni "podljudi", genetski deformisanih i oboljelih, šepali po krajo-liku između Kabula, Karačija i Kalkute. Ljudi planiraju svoju porodicu prema njihovim potrebama, ne shvatajući da će porast od 3% godiš-

¹⁹ Sabarmanti Ashram – grad u Indiji koji je jedno vrijeme bio i dom Mahatme Gandhija.

nje, ako se nastavi za jedno stoljeće, dovesti do 19 puta većeg broja stanovnika. Vođe polukontinenta moraju sebi postaviti pitanje:

«Da li oni (svojim neuspjehom) započinju utrku mentalno i fizički zaostalih ljudi u ovoj prastarj zemlji koja se nekada dičila izvanrednim sposobnostima; sposobnostima koja su podarila čovječanstvu najsvjetlije uvide u samu prirodu egzistencije?»

Uništavanje planetarne različitosti u 20. stoljeću se nekontrolisano nastavilo i u 21. stoljeću. Budućnost nadolazećih generacija ljudi i životinja – koje god vrste da budu preostale – se ugrožava porastom stanovništva. Ljudi odbijaju da, barem na kratak vremenski period, stave po strani svoje reproduksijske potrebe. Prestali su da se brinu o činjenici da pesticidi, koji su korišteni na nekom poljoprivrednom polju, mogu da se pojave u vodama 10 godina poslije i da uzrokuju rak 30 godina poslije, dok oni profitiraju ovdje i sada. Što se više djece nekontrolisano rađa, veća je i potreba za vještačkim gnojivom i pesticidima neophodnim za proizvodnju hrane u svijetu u razvoju.

Svijet mora gledati nepristrasno na globalnu dimenziju problema, koji, ako ostane bez kontrole još samo nekoliko dekada, će biti predznak kraju većeg dijela prirodne ljepote planete, koji još uvijek može biti dijelom očuvan od strane sadašnje generacije ljudi. Rasprava o potrebi ljudi naspram potreba životinja se žestoko vodi u mnogim dijelovima svijeta. Ljudska vrsta se povećava velikom brzinom. Nekoliko pripadnika ove vrste više ili manje neće osiromašiti planetu, ali nestajanje jedinstvenih staništa, ili ugroženih vrsta, hoće.

“OBAMA NIJE SOCIJALISTA ALI JA JESAM”

Moj kolega, porijeklom Kubanac, rado priča o politici, posebno o pravima radnika, sugestivno konstatujući da mi iz Istočne Evrope, za razliku od Amerikanaca, imamo istančan osjećaj za nepravde, misleći prije svega na dugogodišnje diktature i uticaj ruskog komunizma.

Cilj ovih razgovora jeste da mene i moju sestru Selenu uključi u akciju osnivanja unija za charter škole, koje su prije svega nastale kao suprotnost državnim školama članicama unije, čiji učitelji, željeli to ili ne, plaćaju članarinu uniji a za uzvrat imaju određene privilegije. Jedna od najvećih privilegija je da ako poslije 4 godine rada u školskom sistemu ne dobiješ otkaz a učiteljski sertifikat ti od inicijalnog postane standardni, niko ti ne može dati otkaz. U slučaju ukidanja nastavničkog radnog mjesta iz ekonomskih razloga, mora se nastavniku naći neki drugi nastavnički posao. Ima i drugih pravila i prava, naprimjer da se otkaz ne može dobiti usred školske godine već tek po njenom završetku, i ova pravila bodu oči mnogima, ne samo političarima već i učiteljima koji rade sa mnom u charter skoli, a koji su toliko protiv unija da i za sebe žele manje privilegija.

Ovakvih i sličnih nelogičnosti u mišljenju o sopstvenoj profesiji kao da nije bio svjestan ni moj kolega-aktivista. Rekla sam mu da je, po mom mišljenju, jedan od uzroka takvih nelogičnosti taj što većina nastavnika u ovoj školi živi u bogatijim predgrađima gdje nema kulturne, etničke i rasne raznovrsnosti, a rade u gradu u siromašnijim krajevima gdje ima dosta emigranata, dok učitelji državnih škola pod pokroviteljstvom grada Čikaga i unije moraju živjeti u gradu i time su bolje upoznati sa načinom života đaka koje uče. Pored toga što su protivnici unija, imaju i otpor prema bilo kom obliku državne svojine, i svim takvim institucijama i mehanizmima koji ih podsjećaju na socijalizam ili socijalna davanja. Većina su republikanci, i to mnogo objašnjava. Ja još nisam odgonetnula zašto jedna latinsko-američka

obrazovna organizacija, kao što je Aspira, koja ima 4 kampusa, bira takav kadar učitelja, ali mi je zato razgovor o istočnoevropskim zemljama i političkim diktaturama, iskristalisao poređenje sa demokratijom Sjedinjenih Američkih Država.

Jeste, tačno je da je Istočna Evropa bila u strahu od diktatora i niko protiv njih nije mogao ništa reći, jer bi bio odveden, naprimjer, na Goli otok, kao moj rahmetli daidža Šefik Omanović, ili bi napustio zemlju, nakon devet godina zatvorenštva, kao Milovan Đilas. U Americi je prava demokratija u političkom životu, u izboru predsjednika, slobodi političkih govora, ali kad zakucaš na šefova vrata, prestaje demokratija. Gazda, vlasnik firme, direktor škole su jedini zakon, i nema više mnogo razgovora. Radnik, učitelj, prodavac, živi u strahu od danas do sutra; svakog trenutka, iz bilo kod razloga šef ti može reći doviđenja bez ikakvog obrazloženja.

Kad sam tek došla u Čikago, naša rođaka je bila zamjenik direktora Midbank a njen muž kompjuter programer koji je kao stručnjak putovao po čitavoj Americi. Tokom Golfske krize i ekonomske nestabilnosti u zemlji, banke su propadale. Naša rođaka je u subotu potpisala ček na milione dolara, a u ponedjeljak je, na početku dana dobila ružu i otkaz, poslije sedamnaest godina rada. Ona je veoma lojalni radnik ovog sistema i poslije nekoliko prekvalifikacija postala je uspješni prodavac kuća.

Njen muž je u slijedećem naletu otpuštanja dobio otkaz i od onda, kao 50- godišnjak, nikad se poslu nije vratio. Moj brat nije zaboravio kad je njegovim kolegama, takođe kompjuterašima, dat otkaz tako što im nije dato ni da uđu u kancelarije, već im je obavještenje dato na kapiji zgrade u kojoj su radili, a on je sve to gledao iza zatvorenih prozora. Sigurna sam da čitaoci ovog članka lično znaju puno ovakvih i sličnih slučajeva. Na radnom mjestu odakle sam došla, nisam mogla napredovati ako nisam bila poslušna, niti sam mogla biti rukovodilac a nepartijac, ali nisam bila u nemilosti kod šefa kad je u pitanju gubljenje posla .

I ovog puta se na moj komentar moj kolega iznenadio, takvu paralelu nije pravio između ta dva sistema.

U politici je u Americi demokratija ali ne u ekonomiji i radnim odnosima; u jednom društvu dva sistema, jedan čovjek sa dva lica a ne znaju jedan za drugoga, suprotnih osjećanja i djelovanja, prava šizofrenija.

A onda sam pročitala članak u *Chicago Tribune*, "Obama nije socijalista." ("Obama is no Socialist", Sunday, November 1, 2009.) kao nastavak priče na temu zdravstvenog osiguranja, gdje Obama pokušava da reformiše zdravstvo i unese jedan segment socijalnih ideja, bez reforme čitavog sistema. Obama nije socijalista jer ne zadire u reformu kapitalističkog ekonomskog sistema "...Mi želimo da ojačamo vlast radnog čovjeka (i da se obnovi pravo da se organizuju unije) tako da se demokratija ne završi kad se građanin zaposli", kažu pisci ovog članka, Frank Liewellin, direktor Socijaldemokrata Amerike i Joseph Schwartz, profesor političkih nauka na Temple University. Predstavnici američkih socijaldemokrata i pisci ovog članka ne traže, rekla bih ovom prilikom, od Obame totalnu reformu društvenog i ekonomskog sistema, već mu daju podršku za uspjeh u promjeni postojećeg zdravstvenog osiguranja na koje bi trebalo da imaju pravo svi građani SAD, kako se smatra, u najdemokratskijoj zemlji svijeta.

Obama ubacuje državnu organizaciju za zdravstvo kao konkurenciju privatnim sektorima, suprotstavlja državnu privatnoj svojini ne bi li smanjio troškove zdravstvenih megalomanija. I mnogi su zbog toga u panici, kao moje kolege na poslu; bilo koji vid državne svojine im stvara veći otpor nego svakodnevni strah od gubljenja posla.

Novinar Ron Grossman konstatuje "Socijalisti su se okupili u Evanstonu da sanjaju" (*Chicago Tribune*, 15. novembar 2009.,, Section 1, strana 25). Učesnici trodnevne konferencije socijaldemokrata SAD u Čikagu, koga zovu mjestom gdje se stvorila ova politika radničke klase, na bedžu imaju napisano "Obama nije socijalista ali ja jesam" ("Obama is not Socialist But I am"). U njihovoj viziji budućnosti bez šefova i straha učesnici konferencije ističu razliku između njih i predsjednika Obame. Biti socijalista, po njima znači ostati vjeran snovima.

Ova moja razmišljanja ne favorizuju društveni sistem u kojem živim ili sam živjela, već su želja da se nađu neka nova i bolja rješenja. Možda promjene za koje se bore moj kolega ili predsjednik Obama nisu samo tablete za društvenu bolest koju nazvah šizofrenijom, već modifikacije koje vode nečem novom, trećem, uravnoteženijem. Ako i vi mislite da su potrebne promjene u ekonomskom i političkom sistemu zemlje u kojoj živite i radite, neophodno je da se angažujete.

REFERENDUM U IRSKOJ I LISABONSKI UGOVOR

Irska je jedina od 27 zemalja članica kojoj Vrhovni sud nalaže da se o europskim ugovorima odlučuje na referendumu. Prvi put, 12. juna prošle godine **protiv** Lisabonskog ugovora glasalo je 53,4 % onih koji su izašli na referendum, a 46,6 % bilo je **za**. Zadnja istraživanja javnog mnijenja, neposredno pred održavanje referenduma, pokazivala su da se **potpora** Lisabonskom ugovoru kreće oko 55 %, dok je 27 % Iraca namjeravalo glasati **protiv**, a nešto manje od 20 % je bilo **neodlučno**. Čelnici EU-a izrazili su spremnost da Irskoj daju jamstva kojima bi se otklonili strahovi birača uz uvjet da to ne otvara pitanje ponovne ratifikacije Lisabonskog ugovora u onim zemljama u kojima je to već učinjeno. S druge strane, Dublin je tražio da ta jamstva budu pravno obavezujuća, kako bi imao s čime ponovno izaći pred birače i tražiti od njih da glasaju.

Na Europskom samitu u junu ove godine utvrđeno je da se ta jamstva ratificiraju kao Protokol prvog pristupnog ugovora kod sljedećeg proširenja, a to će po svoj prilici biti pristupni ugovor s Hrvatskom, koji se mora ratificirati u svim zemljama članicama. Na taj se način izbjegava ponovna ratifikacija Lisabonskog ugovora u onim zemljama u kojima je to već učinjeno. Lisabonski ugovor, koji je u velikoj mjeri zadržao rješenja iz starog europskog ustava, trebao bi osigurati lakše funkcioniranje Unije. Najvažnija promjena koju donosi odnosi se na način odlučivanja u Europskoj uniji. Uvodi se novi sistem dvostruke većine, što znači da je odluka prihvaćena ako za nju glasa 55% država članica, koje predstavljaju najmanje 65% građana Europske unije.

Druga velika novost jest uvođenje funkcije predsjednika Europskog vijeća na mandat od dvije i pol godine, umjesto sadašnjeg sistema rotirajućeg šestomjesečnog predsjedništva. Sistem rotirajućeg

predsjedništva, međutim, ostaje kod ministarskih vijeća, osim kada je u pitanju Vijeće za opće i vanjske poslove kojim će predsjedavati Visoki predstavnik za vanjsku politiku. Ta osoba, koja će ujedno biti i potpredsjednik Europske komisije, bit će zadužena za vođenje vanjske politike Unije. To je, prema starom Ustavu, trebao biti ministar vanjskih poslova EU-a, ali se odustalo od naziva ministar jer asocira na državu, a Britanija prije svega ne želi da EU ide u pravcu federacije.

Također je bitno smanjen broj područja o kojima se odlučuje konsenzusom i u kojima bi se ubuduće odluke donosile dvostrukom većinom.

HRONOLOGIJA

Lisabonski ugovor je ustrojen 13.12.2007. godine nakon nekoliko godina pregovaranja o institucionalnim pitanjima. Po svojoj formi Ugovor neće zamijeniti dosadašnje EU i EZ ugovore, već će ih dopuniti. Europska unija će samim tim dobiti zakonski okvir i neophodne „halate“ koji su potrebni budućim izazovima, a posebno kako bi se odgovorilo zahtjevima građana.

Naime, prema analizi britanskog *think tank-a* Open Europe¹ Lisabonski ugovor preuzima oko 90% sadržaja odbačenog Ustavnog ugovora, te većinu noviteta iz Ustava potrebnih za učinkovito funkcioniranje EU-27 kao i za njezino daljnje širenje. Razlike između dva Ugovora ipak postoje. Lisabonski ugovor ne sadrži simbole Unije - himnu, zastavu i moto, a proklamirana ustavna snaga prava iz ugovora, koja je bila predviđena u Ustavu eksplicitnim pozivanjem na „primat europskog prava“, zamijenit će se tek deklaracijom o dosadašnjoj praksi Europskog suda pravde. Nadalje, Ustavni bi ugovor zamijenio sve postojeće Ugovore i stvorio novi pravni poredak Europske unije, dok Lisabonski ugovor samo izmjenjuje i dopunjuje postojeće **ugovore**. **Važno je također**, spomenuti da se Lisabonski ugovor, za razliku od svojih prethodnika, može revidirati i bez sazivanja nove međuvladine konferencije, ali jednoglasnom odlukom država članica koju moraju potvrditi i nacionalni parlamenti.

1 www.openeurope.org.uk/research/comparison.pdf

Budući da je Ugovor bio rezultat niza kompromisa, sukladno dosadašnjoj praksi, Velika Britanija je dobila brojna izuzeća, poput prava nesudjelovanja (*opt-out klauzule*) u pravosudnoj suradnji u građanskim i kaznenim stvarima, te policijskoj suradnji, kao i mogućem budućem integriranju u socijalnoj i poreznoj politici. Međutim, zagovornici daljnje integracije smatraju da izuzeće Velike Britanije iz suradnje u građanskim i kaznenim stvarima te policijskoj suradnji predstavlja samo politički potez, budući da unatoč izuzeću, nijedna država, pa tako ni Velika Britanija, u praksi ne može ne surađivati s drugim državama članicama po tom pitanju, iz jednostavnog razloga što se pravosuđe i unutarnji poslovi moraju rješavati na europskoj razini.

Osim toga, na Veliku Britaniju, kao i na Poljsku, se neće primjenjivati niti Povelja o temeljnim pravima² koja usvajanjem novog Lisabonskog ugovora postaje pravno obvezujuća za europske institucije i za države članice kad primjenjuju pravo EU.

Prihvaćen je, također, zahtjev Poljske vezan za mehanizam kompromisa iz *Ioannine*³ koji je u Ugovor unesen kao protokol kojeg će se moći mijenjati isključivo jednoglasno – dakle, samo uz pristanak Poljske. Također je dogovoreno da će Austrija u slijedećih pet godina ipak moći primjenjivati kvote za strane studente na austrijskim medicinskim fakultetima. Nadalje, Bugarska je, unatoč protivljenju Europske središnje banke, dobila pravo valutu Europske unije na ćirilici pisati „euro“. ***U tom nizu kompromisa, zadovoljenje svog zahtjeva dobila je i Italija koja je dobila jednog više zastupnika u Europskom parlamentu***⁴, izjednačivši se tako s Velikom Britanijom stoga, kako bi se

- 2 Povelja o temeljnim pravima, uz građanska i politička prava, sadrži i radno-socijalna prava (poput prava na štrajk, koje je jedan od razloga britanskog neprihvatanja dokumenta) i pravo na dobru upravu u okviru institucija EU (npr. svaki građanin se ima pravo obratiti institucijama na bilo kojem od 23 službena jezika EU, i dobiti odgovor na istom), kao i odredbe vezane uz bioetiku (zabrana kloniranja itd).
- 3 Ioannina kompromis omogućava da države članice koje predstavljaju manjinu da onemoguće prihvaćanje odluke od strane Vijeća kvalificiranom većinom. Vijeće će, onda, učiniti sve u svojoj moći, unutar razumnog vremenskog razdoblja, da pronađe zadovoljavajuće rješenje koje se može usvojiti.
- 4 Nova preraspodjela mandata u Europskom parlamentu se, temeljem prijedloga francuskog zastupnika Alaina Lamassourea, računa prema broju rezidentnih stanovnika u pojedinoj državi članici. Međutim, zbog različitog definiranja rezidentnog stanovnika u državama članicama te često nepouzdanim statističkim podacima, Španjolska i Francuska su dobile 74 zastupnika, Velika Britanija 73, a Italija je sa 78 zastupnika pala na 72 zastupnika. Iako je razlika u broju zastupnika simboličke naravi, Talijani su inzistirali da imaju zastupnika više od broja koji im je dodijeljen kako bi se, u najmanju ruku, izjednačili s Velikom Britanijom.

održao dogovoreni broj od 750 zastupnika u Europskom parlamentu, predsjednik parlamenta neće imati pravo glasa.

Demokratizacija i transparentost

Prema novom Ugovoru uloga Europskog parlamenta će se ojačati, ali u isto vrijeme i uloga nacionalnih parlamenata pružajući više mogućnosti da se čuje i glas građana. Pored toga, postat će jasnije koje su nadležnosti Unije, a koje nacionalnih parlamenata.

Europski parlament se bira izravnim izborima kao i do sada, ali će dobiti nove zakonodavne ovlasti pored proračuna EU i sklapanja međunarodnih ugovora. Posebice će doći do porasta suodlučivanja prilikom kreiranja ostalih EU politika, gdje će raditi zajedno sa Vijećem, koje predstavlja zemlje članice;

Lisabonski ugovor donosi izmjene i u broju zastupnika u Europskom parlamentu, te će Parlament, u periodu od 2009.-2014., uz predsjednika, brojati 750 zastupnika, a države članice će imati najmanje 6, a najviše 96 zastupnika. Odlučivanje o konačnom broju zastupnika izazvalo je veliko nezadovoljstvo Italije koja je u konačnici dobila jednog više zastupnika u Europskom parlamentu, stoga, kako bi se održao maksimalni broj zastupnika od 750, predsjednik Parlamenta neće imati pravo glasa. Način raspodjele zastupničkih mjesta će se ponovno trebati revidirati 2014. godine kako bi se utvrdila konačna metoda izračuna;

Nacionalni parlamenti će imati veće mogućnosti da se uključe u rad Europske unije, posebno zahvaljujući novom mehanizmu za nadzor, odnosno da Unija djeluje samo gdje se rezultati mogu bolje postići na razini EU (*supsidijarnost*);

Građani EU će dobiti pravo na „Građansku inicijativu“, što konkretno znači da će milijun građana imati mogućnost da prezentira prijedlog Komisiji, kako bi se isti pripremio i pustio u zakonodavnu proceduru;

Postat će mnogo jasnije tko radi šta, tj. odnos između zemalja članica i EU će postati mnogo jasniji, i napraviti će se mnogo praktičnija kategorizacija ovlasti;

Po prvi put će se uvesti mogućnost povlačenja iz Unije, što znači da ovaj Ugovor daje mogućnost zemlji članici da se istupi iz EU.

Efiksacija Europa

Lisabonski ugovor će pojednostaviti metode rada i pravila glasanja, sistem će postati uravnotežen i moderniziran za rad sa 27 zemalja članica i više, što znači:

Djelotovorno i učinkovito odlučivanje kvalificiranom većinom, što znači da će biti proširen ovaj sistem glasanja na više politika, kako bi se odlučivalo brže i efikasnije

Od 2014. godine, izračunavanje kvalificirane većine će se temeljiti na *dvostrukoj većini zemalja članica* i ljudi, davajući time dvostruki legitimitet Uniji. Dvostruka većina će se postići kada je odluka donosena od strane 55% država članica koje predstavljaju najmanje 65% stanovništva Unije;

Lisabonski ugovor stvara funkciju *predsjednika Europskog vijeća* koji će biti izabran na dvije i pol godine, te uvodi izravnu vezu izbore za predsjednika Komisije i Europski parlament, stvarajući povoljniju klimu za izbor manje Komisije, a posebno će doći do izražaja nova pravila koja pojačavaju suradnju i financiranje; ostaje za definirati na koji način će se podijeliti dužnosti i u kojoj mjeri će surađivati predsjednik Europskog vijeća s pojedinom državom koja preuzima šestomjesečno predsjedanje. Također, neizvjesna ostaje i uloga ministra vanjskih poslova predsjedavajuće države članice koji je do sada vršio funkciju predsjedavajućeg;

Poboljšanje života Europljana kroz mogućnost djelovanja EU u nekoliko politika kao što su politike slobode, sigurnosti i pravde, borbe protiv terorizma ili rješavanju kriminala. Pored ovih politika koje su donekle imale značaj i ranije, EU će preuzeti veću ulogu u energetske politici, javnom zdravstvu, civilnoj zaštiti, klimatskim promjenama, uslugama od općeg interesa, istraživanju, okolišu, teritorijalnoj koheziji, trgovinske politici, humanitarnom djelovanju, sportu, turizmu i administrativnoj suradnji.

Europa prava i vrijednosti, sloboda, solidarnosti i sigurnosti

Kroz Lisabonski ugovor se promiču vrijednosti Unije, posebice uvođenjem Povelje o temeljnim pravima u primarni izvor prava EU s ciljem osiguranja bolje zaštite građana EU:

Demokratske vrijednosti: Lisabonski ugovor u detalje precizira i pojačava vrijednosti i ciljeve na kojima je izgrađena Unija. Ove vrijednosti služe kao referentna tačka za europske građane i kao pokazatelj šta EU može ponuditi širom svijeta svojim partnerima;

Lisabonski ugovor čuva postojeća prava i uvodi nova, posebno za-garantirane slobode i načela navedena u Povelji o temeljnim pravima i automatski stavlja odredbe Povelje kao obavezujuće zakonodavstvo.

Ugovor čuva i učvršćuje „četiri slobode“ i političke, ekonomske i društvene slobode građana EU;

Također, predviđa da Unija i njezine države članice zajednički djeluju u duhu solidarnosti, a posebno ukoliko je država članica predmet terorističkog napada ili žrtva prirodne katastrofe. Posebno se daje značaj solidarnosti u području energije, što se pokazalo već tijekom posljednje krize sa dostavom prirodnog gasa zemljama Unije;

Unija će dobiti proširenu sposobnost da djeluje u oblasti slobode, sigurnosti i pravde.

Europa kao bitan međunarodni „igrač“

Europa može postati bitan faktor na međunarodnoj sceni ukoliko uspije ujediniti „halate“ europske vanjske politike, ali u svakom slučaju Lisabonski ugovor neće dati Europi jasan glas u odnosima sa svojim partnerima širom svijeta. Pokušat će se raditi na promociji ekonomskih, humanitiranih, političkih i diplomatskih interesa, poštujući interese pojedinih država članica i njihovih vanjskopolitičkih ciljeva.

Lisabonski ugovor predviđa novog Visokog predstavnika za Uniju u oblasti vanjskih poslova i sigurnosne politike, također dopredsjednika Komisije, što će pojačati utjecaj, koherentnost i vidljivost EU na međunarodnom planu; Institucija Visokog zastupnika ujediniti će dužnost dosadašnjeg Visokog predstavnika EU za vanjsku politiku i Komesara Europske komisije za zajedničke vanjske poslove. Visoki

predstavnik bit će ujedno i potpredsjednik Komisije s pravom inicijative, **što znači da može predlagati zakonodavne akte, a ujedno** će mu biti podređena i nova Europska služba za vanjske poslove;

Osnovat će se „*External Action Service*“ ili Europska služba za vanjske poslove, što bi trebala pružiti podršku Visokom predstavniku, a predstavljat će EU verziju diplomatskog servisa;

Stvorit će se jedinstveno pravno lice Unije, što će ojačati pregovaračku moć Unije i učinkovitost na svjetskoj pozornici;

Napredak u EU sigurnosnoj i odbrambenoj politici predviđa poseban sistem odlučivanja, ali će se ipak otvoriti put ojačanoj suradnji među manjim grupama zemalja članica.

Lisabonski ugovor i proširenje EU

Proširenje EU na dvanaest novih zemalja članica je bio glavni fokus debate tijekom referenduma u Francuskoj i Nizozemskoj. Postalo je jasno da se politika proširenja mora ponovno ispitati. Lisabonski ugovor je uzeo u obzir neke od zaključaka sa spomenutih debata, i po prvi put se u jednom od EU ugovora pojavljuju reference prema pristupnim kriterijima.

Da bi se pristupilo EU potrebno je ispuniti već poznate tzv. „Kopenhagenske kriterije“ iz 1993. godine:

Politički kriterij: stabilnost institucija koje garantiraju demokraciju, vladavina prava, poštivanje ljudskih prava i uvažavanje prava manjina;

Ekonomski kriterij: postojanje tržišne ekonomije i kapaciteta da se odupre konkurentskim pritiscima iz EU;

Pravni kriterij: mogućnost preuzimanja pravne stečevine i obaveza koje proizilaze iz članstva.

Lisabonski ugovor ne ponavlja spomenute kriterije već pravi referencu na njih, odnosno na članak 49 Ugovora o osnivanju EU. Pored toga, zemlje kandidatkinje moraju poštivati „vrijednosti“ Europske unije (poštivanje ljudskog dostojanstva, slobode, demokracije, jednakosti, vladavine prava, poštivanje ljudskih prava i uvažavanje prava manjina).

Zemlja kandidatkinja se obraća sa zahtjevom Vijeću, koje jedno-glasno odlučuje. Po novim pravilima zemlja kandidatkinja također obavještava Europski parlament i parlamente zemalja članica, koji ne igraju nikakvu ulogu u procesu samog pristupanja.

Novina u Lisabonskom ugovoru je i mogućnost povlačenja iz EU, gdje se predviđa da zemlja članica pregovara novi ugovor o preki-danju članstva, koji se mora usvojiti u Vijeću kvalificiranom većinom poslije odobrenja od strane Europskog parlamenta. Ukoliko ta ista ze-mlja odluči da ponovno postane članica, mora ispoštovati cijelu pred-pristupnu proceduru.

Stupanje na snagu Lisabonskog ugovora

Da bi Ugovor stupio na snagu mora biti ratificiran od strane dvade-setsedam zemalja članica. Svaka zemlja u skladu sa svojim ustavnim pravilima odlučuje da li će se ratificirati putem referenduma ili parla-mentarnom procedurom. Prema članku 6. Lisabonskog ugovora, ovaj Ugovor će stupiti na snagu 01.01.2009. godine, pod uvjetom da su svi ratificirali i deponirali Ugovor do tog dana, ili ukoliko procedura nije završena u svim zemljama članicama Ugovor će stupiti na snagu na prvi dan u mjesecu koji slijedi nakon polaganja dokaza ratifikacije zemlje članice koja posljednja to uradi. Trenutno je svih 27 zemalja članica već odobrilo Ugovor, a 24 zemlje su deponirale dokaze o rati-fikaciji u Rim.

Neposredno pred irski referendum, samo su tri zemlje bile koje to još uvijek nisu napravile, i to: Irska, Poljska i Češka. Irska je na referen-dumu izglasala da prihvata Ugovor i čekao se završetak procesa ratifi-kacije. Poljska je u aprilu izglasala da prihvaća, a predsjednik Poljske je nedavno potpisao ratifikaciju. Češka je izglasala ratifikaciju u Senatu, ali Ustav predviđa da i Predsjednik Republike treba da stavi svoj pot-pis kako bi se deponirao Ugovor. Ugovor je upućen na Ustavni sud Češke, gdje se čeka odluka o ustavnosti ugovora. Na kraju je i češki predsjednik potpisao.

Prije stupanja na snagu Lisabonskog ugovora EU funkcionira po Ugovoru iz Nice koji predviđa samo 27 zemalja članica, i pravno sva-ko naredno proširenje bez novog ugovora predstavlja poteškoću.

Republika Hrvatska, kao zemlja koja je najbliže članstvu je pronašla način proširenja, potpisivanjem posebnog Ugovora, koji bi omogućio pristupanje novoj zemlji članici, a koji bi opet morao biti ratificiran u svim zemljama članicama kao nadopuna Ugovora iz Nice. Naravno, predsjednik Nicolas Sarkozy i kancelarka Angela Merkel su se više puta izjasnili da neće biti novih proširenja dok se ne usvoji Lisabonski ugovor.

Također, proces pristupanja i predavanja zahtjeva za članstvo se nastavlja po starom principu, što znači da Bosna i Hercegovina ukoliko odluči da preda aplikaciju za kandidatski status može to napraviti po starom sistemu, koji se ne razlikuje puno od novog koji predviđa Lisabonski ugovor.

REAKCIJE ZEMALJA ČLANICA EU NAKON PONOVLJENOG IRSKOG REFERENDUMA ZA RATIFIKACIJU LISABONSKOG UGOVORA

Od prošlogodišnjeg "NE" Lisabonskom ugovoru Irska je postala fokus intenzivne političke i diplomatske aktivnosti EU. Irski i europski lideri, kao i zvaničnici EU institucija krenuli su u kampanju razuvjeravanja irskih građana da je Lisabonski ugovor protiv njihovih interesa, naročito u domenu: samostalne poreske politike, vojne neutralnosti, etičkih i socijanih pitanja, pitanja imenovanja komesara EU i sl.

Može se reći da je rezultat tih aktivnosti bio uspješan, jer se na referendumu veliki broj irskih glasača, njih 67%, izjasnio za prihvatanje Lisabonskog ugovora. Međutim, postavlja se pitanje da li je samo "lobiranje" doprinijelo promjeni mišljenja kod mnogih građana Irske. Naime, u odnosu na prošlu godinu okolnosti su se značajno promijenile – globalna ekonomsko-finansijska kriza pogodila je EU, pa tako i Irsku. Čak je i irski premijer Cowen naglasio da je irski narod glasao "ZA" u prvom redu zbog ekonomskih razloga.

U komentarima irskih medija se ističe da premijer Irske po pitanju referenduma nema plan B, te da je vladalo opće uvjerenje da će irski glasači, iako duboko nezadovoljni svojom sadašnjom vladom i njenim odgovorom na postojeću ekonomsku recesiju, odlučiti da ocjenu

o tome daju na sljedećim izborima, a da će ipak glasati za usvajanje Lisabonskog ugovora.

REAKCIJE EUROPSKIH ZVANIČNIKA

Potpora irskih birača Lisabonskom ugovoru o reformi EU pokazuje da je europski odgovor na globalnu krizu pozitivan, izjavio je predsjednik Europske komisije Jose Manuel Barroso.

“Potpora Lisabonskom ugovoru pokazuje vrijednost europske solidarnosti i uistinu sam zadovoljan rezultatima o kojima nas izvješćuju iz Irske”, nakon prvih preliminarnih rezultata kazao je Barroso.

Irsko “da” Lisabonskom ugovoru “dobra je vijest za Europu”, ocijenio je predsjednik Europskoga parlamenta Jerzy Busek.

“Iznimno me raduju rezultati irskog referenduma. Irci su pokazali istinski angažman na europskome projektu. Potvrdili su želju da i oni budu u srcu Europe. Smatram to dobrom viješću za Irsku, ali i za Europu”, kazao je za France Presse Busek.

I njemačka kancelarka Angela Merkel čestitala je Ircima što su glasovali za Lisabonski ugovor.

“Želim čestitati irskome narodu na ishodu referenduma, a čestitam i svojem kolegi Brianu Cowenu. Ovo je važan korak na putu prema Lisabonskom ugovoru i mogu kazati da sam vrlo sretna zbog takvog ishoda”, rekla je njemačka kancelarka.

Poljski predsjednik Lech Kaczyński je nakon sprovedenog referenduma najavio da će u najkraćem mogućem roku potpisati ratifikaciju Lisabonskog ugovora, budući da je bilo jasno da su ga na referendumu potvrdili Irci, izjavio je glasnogovornik poljskog predsjednika Władysław Stasiak.

Reakcije ostalih zemalja članica Europske unije na irski referendum su bile veoma pozitivne. Politička elita EU je odahnula, pređena je još jedna prepreka ka rješavanju unutrašnje institucionalne krize EU, ali prepreka ima još. Nakon što je **poljski** predsjednik Lech Kaczyński potpisao **10. oktobra** Lisabonski ugovor poslije odlaganja od

godinu i pol od kada je prihvaćen u poljskom Parlamentu, u to vrijeme **Republika Češka** ostala je jedina od 27 zemalja članica Unije koja još nije bila ratificirala taj dokument. Oba doma češkog Parlamenta su već ranije prihvatila Lisabonski ugovor, čime je pokazano da je Ugovor politički validan za Češku. Međutim, proces ratifikacije zahtijevao je i potpis predsjednika Češke Republike.

Na češko „DA“ čekali su i Španci, jer u slučaju da Lisabonski ugovor nije potpisan, morali bi da potpuno reorganizuju svoje polugodišnje predsjedavanje EU.

Britanski list The Guardian navodio je da Lisabonskom ugovoru u osam dugih godina, od kada je kreiran, nanoseno tako mnogo udaraca da će, ako stupi na snagu do kraja ove godine, to vjerovatno biti posljednji veliki ugovor koji će Europska unija potpisati. The Guardian također je pisao, da je usvajanje Lisabonskog ugovora podstaklo jake euroskeptične struje, pa su posljedice sada potpuno suprotne od onih prvobitno zamišljenih – što znači da je postavljen limit europskoj integraciji i proširenju.

U **Njemačkoj** su zabilježene pozitivne reakcije na uspjeh referenduma u Irskoj. Mada njemačka javnost nije sa simpatijama primila stav češkog predsjednika Klause koji je želio da „sačeka Odluku Ustavnog suda u vezi sa Lisabonskim ugovorom.“

Holandski zvaničnici ministar vanjskih poslova Verhagen i ministar za europska pitanja Timmermans pozdravili su irsko „da“ za Lisabonski ugovor, ocijenivši da je to dobro za Europsku uniju i za Holandiju. Istakli su da se Europa suočava sa velikim izazovima na koja se moraju naći zajednička rješenja, kao što su: klimatske promjene, kreditna kriza, promjene u svjetskom poretku, starenje stanovništva. Također smatraju da se EU treba prestati posvećivati toliko razgovorima o pravilima i procedurama, te da se konačno treba prionuti na posao.

Rezultati irskog referenduma naišli su na izuzetno pozitivne reakcije švedske vlade, koja je to dočekala sa olakšanjem. Švedski mediji su pisali kako će premijer Reinfeld u ovom periodu gubiti dosta vremena na postizanje konsenzusa među EU članicama za izbor novih čelnika EU institucija: predsjednika i predstavnika za vanjsku i sigurnosnu politiku. Dok bi Reinfeld radije da se bavi značajnijim pitanjima kao

što su ekonomska kriza i klimatske promjene. Stupanjem na snagu Lisabonskog ugovora, švedski zvaničnici smatraju da će se otkloniti prepreke za nastavak politike proširenja EU na Zapadni Balkan.

Ministar vanjskih poslova **Mađarske**, dr. Peter Balazs, govoreći u Chattam House na temu: „Efekti proširenja na funkcioniranje EU“, istakao je da je Lisabonski ugovor neophodan za dalji razvoj EU, ali i da nije dovoljan instrument jačanja institucionalnog okvira, potrebnog za efikasno funkcioniranje EU. Također, smatra da je Lisabonski ugovor trebao biti usvojen ranije i da je u neku ruku zakasnio. Primjenjivanje odredbi Lisabonskog ugovora u praksi će predstavljati najvažnije zadatke i odgovornosti za vrijeme predsjedavanja EU trojke (Španija-Mađarska-Belgija) za period 2010-2011. godine. U pogledu Zapadnog Balkana mađarski ministar smatra da EU treba održati riječ i slijediti obećanja data u Solunu, iako je za sada jasan jedino status Hrvatske.

Mađarska smatrala da je cijela Europa čekala da češki predsjednik slijedi odluku svog Parlamenta i potpiše Lisabonski ugovor.

Austrijski zvaničnici su izrazili zadovoljstvo rezultatima irskog referenduma i smatraju da EU sada ulazi u jasnu fazu konsolidacije u procesu proširenja. Ipak, postoji distinkcija između Hrvatske i ostalih zemalja Zapadnog Balkana, te se faza jasne konsolidacije može očekivati tek nakon što Hrvatska pristupi EU. Austrijska vlada, također, nastoji spriječiti posljedice islandskog pokušaja da nakon finansijskog debakla pretekne Hrvatsku ili da je istisne kao zemlju koja se nalazi nadomak članstva u EU.

Ministar vanjskih poslova Spindelegger smatra da su rezultati irskog referenduma pokazali kako za vrijeme globalne ekonomske krize ljudi cijene „zaštitnu ulogu“ EU. On također smatra da bi Lisabonski ugovor trebao da stupi na snagu prije kraja ove godine kako bi se omogućilo EU da se u potpunosti koncentriše na buduće zadatke.

Austrijska štampa komentariše da „irski referendum otvara vrata Europi 21. stoljeća za sve europske narode“, ali i da „EU očekuje faza navikavanja javnosti na proširenje i faza prevazilaženja balkanskih ztvorenosti.“

Rezultati irskog referenduma su u **Italiji** pozdravljeni od svih političkih faktora koji smatraju da je to bilo glasanje koje obnavlja nadu i povjerenje u Europi. Samo EU koja govori jedinstvenim glasom i reaguje ujedinjeno može da odgovori izazovima globalizacije i očekivanjima građana.

Bugarski zvaničnici smatraju da će Lisabonski ugovor omogućiti Bugarskoj da brani svoje interese, jer će se rješenja moći donositi sa dvije trećine glasova država članica. Bugarska je ratificirala Lisabonski ugovor prošle godine kao šesta članica EU u nadi da će njegovo usvajanje dati novi impuls europskim integracijama i oblastima koje su za Bugarsku od velikog značaja: zajednička saobraćajna politika, odbrambena politika EU, zajednička obrazovna politika. A kao najznačajniji rezultat stupanja na snagu Lisabonskog ugovora biće povećanje broja bugarskih poslanika u Europskom parlamentu sa 17 na 18 poslanika.

Rusko Ministarstvo vanjskih poslova je izrazilo nadu da će stupanje na snagu Lisabonskog ugovora dati dodatni podstrek strateškom partnerstvu Rusije i EU, kao i ubrzanje pregovora o novom bazičnom ugovoru o saradnji. Rusija također izražava uvjerenje da će novim pravnim okvirom Europa postati *pouzdaniji* partner Moskve.

Ipak, čuju se i mišljenja analitičara koji smatraju da sama ratifikacija Lisabonskog ugovora neće promijeniti kvalitet odnosa Rusija – EU, već samo kontekst u kojem će EU funkcionirati. U dijelu ruske javnosti pojavljuje se sumnja da će Lisabonski ugovor uspjeti nadvladati nacionalne ambicije i rivalitet između Francuske i Njemačke sa jedne strane i Velike Britanije sa druge strane. Naprotiv, smatra se da će Francuska i Njemačka nastaviti sa pokušajima da u drugi plan potisnu Veliku Britaniju, naročito da oslabe njen veliki uticaj u Europskoj komisiji, čija se reforma očekuje odmah nakon ratifikacije ugovora.

S obzirom na značaj Lisabonskog ugovora za nastavak politike proširenja Europske unije, ratifikacija ovog dokumenta se prati sa pažnjom u zemljama Regiona. Tako su u **Crnoj Gori** rezultati irskog referenduma dočekani sa optimizmom, budući da je Lisabonski ugovor širom otvorio vrata zemljama koje pretendiraju da postanu članice EU. Usvajanjem ovog dokumenta nestaje mogućnost odlaganja

prijema novih članica pod izgovorom da „ne postoji pravni okvir“. U Crnoj Gori smatraju da će pristup EU sada biti olakšan, ali samo sa formalnog aspekta.

PREPREKE I RJEŠENJA ZA RATIFIKACIJU LISABONSKOG UGOVORA

Pitanje koje je ranije izazivalo zabrinutost je češko insistiranje o povlaštenom položaju, gdje je češki predsjednik Vaclav Klaus tražio mogućnost veta, a koje proizilazi iz historijskog dokumenta donesenog od strane vlade bivše Čehoslovačke iz II svjetskog rata. Dokumenti se odnose na sadašnju Češku i Slovačku, a nazivaju se **“Benešovi dekreti”** - set zakona koji su objavljeni tokom i odmah nakon Drugog svjetskog rata i koji su predstavljali pravni temelj za protjerivanje i oduzimanje imovine “neprijateljima države”, odnosno sudetskim i karpatskim Nijemcima, kao i Mađarima između 1945-1948. godine. Vaclav Klaus, češki predsjednik, neposredno nakon irskog referenduma rekao je da Češka mora da pregovara o izuzeću iz tog dokumenta, na osnovu kojih će Češka biti isključena od poslijeratnih potraživanja imovine. Češki Parlament je 2002. godine usvojio Deklaraciju kojom se “Benešovi dekreti” proglašavaju “nedodirljivim”. Isto tako je i slovački Parlament u septembru 2007. godine usvojio gotovo identičnu deklaraciju.

Na tragu rečenog, češki predsjednik Klaus se protivio potpisivanju Deklaracije o ratifikaciji Lisabonskog ugovora, jer je bio motiviran realnim strahovima od budućeg izgleda EU, a u vezi sa problemom “Benešovih dekreta” za koje je bio svjestan da su “kamen o vratu” češke demokratije. Postojala je bojazan da stupanjem na snagu Lisabonskog ugovora postoji mogućnost da Europski parlament u “lisabonskom” kapacitetu stavi na dnevni red “Benešove dekrete” i nametne ga kao eventualnu obavezu nacionalnom zakonodavstvu, što bi za Češku apsolutno bilo neprihvatljivo. Klaus, ustvari, pokušavao je da u preostalom vremenu pridobije podršku EU i dobije garancije od “lisabonske” EU da su “Benešovi dekreti” pitanje koje Češka ni po koju cijenu neće otvarati.

Moguće je bilo da Vaclav Klaus, kao najradikalniji protivnik lisabonskog ugovora, mogao odugovlači potpisivanje još nekoliko sed-

mica ili mjeseci, s obrazloženjem da čeka na odluku Ustavnog suda o korektnosti Ugovora. Također, postojala je mogućnost da će Kalus odgoditi potpisivanje do parlamentarnih izbora u Velikoj Britaniji u proljeće 2010. godine, odnosno do eventualne pobjede konzervativaca sa kojima Klaus ima podudarno mišljenje o Lisabonskom ugovoru. Ipak, predsjednik češke Vlade Jan Fischer je početkom oktobra europskim zvaničnicima najavio da će predsjednik Klaus sigurno potpisati dekret o ratifikaciji Ugovora, ako Ustavni sud da pozitivno mišljenje o tome, a nagovijestio je i da bi se to moglo desiti najvjerojatnije u decembru ove godine.

Nakon upornog češkog insistiranja (op.a. prijetnje da se uruši Lisabonski ugovor) o izuzeću, Samit EU se 30.10.2009. usaglasio o formulaciji Lisabonskog ugovora koja je zadovoljila i Češku i njene susjede, čime je uklonjena posljednja politička prepreka za konačnu ratifikaciju ovog dokumenta, novog pravnog temelja prema kojem će briselski blok zemalja reformirati svoje institucije, rekao je švedski premijer Reinfeld na kraju prvog dana zasjedanja šefova država i vlada Europske unije. Povelji o osnovim ljudskim pravima, koja je dio Lisabonskog ugovora, biće dodat amandman koji će se odnositi na "Benešove dekrete", a to je, kako smo već spomenuli, set zakona iz 1946. godine kojima je Prag zabranio vraćanje 2, 5 miliona Nijemaca u Sudete i velikog broja Mađara u Slovačku, kao i konfiskovao njihovu imovinu. Nije bilo detalja o formulaciji, ali se u to vrijeme u kuloarima čulo da su Nijemci, Austrijanci i Mađari bili bijesni na češkog predsjednika Vaclava Klause, ali da su popustili, prihvativši jednu generalnu formulaciju kako bi Lisabonski ugovor mogao biti ratificiran.

RAZOČARENJE ZAPADA I PROVEDBA NOVOG SCENARIJA PROTIV IRANA

Posljednji izbori u Iranu i događaji nakon njih doveli su Islamsku Republiku Iran u centar vijesti i svjetskih medijskih događaja. Iran ne samo da je u trideset godina svoje revolucije bio izvorom vijesti, nego je već tijekom prošlih stoljeća prepoznat kao zemlja značajnih događaja. Napad Grka pod vodstvom Aleksandra Makedonskog, pohodi Mongola i Arapa u dalekoj prošlosti, ratovi između Rusije i Irana, gubitak velikih dijelova teritorija Irana – osvajanje Irana od strane Alijanse i Zapada u 19. i 20. stoljeću, pokazatelji su teritorijalne važnosti Irana. Važnosti koja je uzrokovala pohlepu regionalnih sila i šire prema toj zemlji, tako da okolne sile nikad nisu mogle odustati od njega.

Svaka zemlja može tijekom vremena, u skladu s mnogobrojnim i različitim razlozima, u svojim strateškim okvirima, povećati ili smanjiti stupanj svoje važnosti; Iran se sigurno i bez sumnje može ubrojiti u onu grupu zemalja čija je važnost porasla protekom vremena.

Naravno, u posebnim situacijama važnost Irana bila je upravo u geografskim (npr. nalazio se na Putu svile, koji je počinjao u Kini i prolazio kroz Iran), ekonomskim (treća zemlja po proizvodnji nafte) ili vojnim i geopolitičkim dimenzijama (u vrijeme vladavine dinastije Pahlavi, Iran su nazivali “žandarom Perzijskog zaljeva”, s obzirom na dugu morsku granicu i prevlast nad Hormuškim tjesnacem).

S pojavom islamske revolucije 1979. godine, važnost Irana poprimila je ideološke dimenzije i predstavila novi model svijetu. Vjerska ulema i duhovne vođe su uspjeli da džamije, u misaonim i borbenim dimenzijama, učine bazom svoje borbe, te organiziraju i predvode revolucionarni pokret s ciljem svrgavanja kraljevskog režima, uz neviđeno milionsko sudjelovanje naroda.

Tako je nakon 2500 godina vladavine carskog režima, narod Irana učestvovanjem na referendumu i birajući islamsko uređenje i republiku, sa 98.2 % glasova za, uspostavio islamsku republiku.

Budući da je iranska islamska revolucija obuhvatila sve slojeve društva, omladinu, žene, radnike i ostale društvene grupe, možemo je smatrati narodnom revolucijom, koja je pokrenuta protiv kapitalističkog režima.

Suprotno ostalim sekularnim režimima, islamska revolucija u Iranu je rođena metodom spajanja vjere i politike.

Iranska islamska revolucija pod vodstvom ajatolaha Homeinija duhovno i misaono je podržala ugrožene narode, koji su na koncu tzv. velike sile vidjeli kao svoju prepreku nasuprot islamskoj revoluciji.

U svakom slučaju, kao što je spomenuto, vjerska revolucija u Iranu, pored ostalih utjecajnih faktora, uvećala je njegovu važnost i ulogu. Raspad Sovjetskog saveza i povratak Srednje Azije i Kavkaza kao faktora regionalne i svjetske ravnoteže, bilo je uzrokom rasta važnosti geopolitičkog položaja Islamske Republike Iran. Posebno zato što je Iran za Srednju Aziju i Kavkaz bio most prema Perzijskom zaljevu, Indijskom oceanu i slobodnim vodama.

Pored povećanja naftnih rezervi, povećala se i proizvodnja gasa, te se Iran našao u OPEC-u i postao jedna od važnijih energetske sile.

Širenjem islamske revolucije, cionistički režim se osjetio pritiješnjen i procijenio Iran kao snažnu potencijalnu opasnost.

Iranci su smatrali i Kuds i Bejtul mukades okupiranom zemljom, a cionistički režim karcinomom islamskog svijeta. Stoga su se, više nego prije, interesi Zapada i cionističkog režima u regiji preklapili nasuprot Iranu te je u regiji Srednjeg istoka stvoren novi raspored snaga.

Zapad je uspio da islamsku revoluciju a ne cionistički režim prikaže kao stvarnu opasnost za arapske vlade, te se zato većina arapskih zemalja postavila nasuprot Islamskoj Republici Iran, da bi irački režim Baas samo dvije godine nakon islamske revolucije, 1981, otpočeo dugotrajan rat s Iranom.

Sjedinjene Američke Države i njeni saveznici su od početka islamske revolucije poduzimali bezbrojne akcije kako bi razbili ili barem stavili pod kontrolu revoluciju, bilo da su pružali oružanu, informativnu ili logističku pomoć Sadamovom režimu tijekom osmogodišnjeg rata, potpomagali subverzivne i terorističke grupe koje su bile protiv vladavine Islamske Republike Iran, blokirale i zamrzavale novac Irana u američkim bankama, poduzimale ograničene vojne napade u Perzijskom zaljevu, opsežne ekonomske i naftne sankcije, te brojne druge korake kao što su politički i diplomatski pritisci.

Iako su događaji 11. septembra u Njujorku i nakon toga dva rata bili uzrokom da Iran izgubi dva svoja važna neprijatelja, tj. Saddama i talibane, i nađe se u boljoj poziciji, s druge strane Iran i Amerika stigli su do zajedničkih granica na kopnu i moru, tako da su te dvije zemlje zapravo postale susjedi.

Iranci prisustvo 160 hiljada američkih vojnika te nosača aviona u Perzijskom zaljevu i Omanskom moru smatraju opasnošću i prijetnjom svojim nacionalnim interesima i ciljevima. Procijenjeno je i vjeruje se da Bijela kuća tijekom dva posljednja rata u okolnim područjima, u 30 godina postojanja islamske revolucije, nije ni najmanje nastojala da ih prekine ili barem zaustavi, dok su Zapad i cionistički režim tijekom 30 prošlih godina poduzimali oštre mjere protiv Irana.

Ono što je u međuvremenu i tijekom posljednjeg desetljeća islamske revolucije znatno utjecalo na Iran i uzrokovalo njegovo suočavanje sa Zapadom, iranska je nuklearna moć.

Amerikanci dobro znaju da Islamska Republika Iran ne želi napraviti atomsku bombu i da im šerijat i njihovi vjerski zakoni ne dopuštaju da koristi atomsku bombu, tako da je i ministrica vanjskih poslova Sjedinjenih država Hilari Klinton jasno naglasila da Iran nema namjeru napraviti atomsku bombu.

Ono što između ostalog brine Amerikance je nuklearno znanje i sposobnost Irana, za koje znaju da će značajno promijeniti regionalnu i svjetsku ravnotežu u korist Irana. Od ostalih faktora koji stavljaju Iran u bolji položaj je stjecanje sposobnosti na znanstvenim područjima, posebno medicini, zatim astronautici, gdje mu je uspjelo da satelit Omid pošalje u svemir.

Vojne ili druge opcije

Bijela kuća je u vrijeme Buškove vladavine više puta potvrdila da je sve opcije vezane za iranski nuklearni program stavila na stol te da ih razmatra. Zapravo, Amerikanci su posebno u vrijeme Džordža Buša implicitno potvrdili vojnu opciju. Ali, činjenica da u praksi nisu izabrali vojnu opciju protiv Islamske Republike Iran, ima više razloga. Prvo, unutrašnja pitanja Amerike upućuju na to da je, nevezano za politička pitanja, ratovanje Amerikanaca na nekoliko frontova po principu doktrine američke vojske nemoguće; Buš je jako nastojao da prijeđe frontu Iraka, ali Irak je u praksi za Amerikance postao "živo blato".

Drugo, geografske karakteristike Irana i njegova prostranost razlikovali su se od Iraka; treće, Iran je demokratska zemlja s uređenjem republike, a narod sam učestvuje u kreiranju svoje sudbine. Osim toga, Amerikanci znaju da Iranci imaju nekoliko hiljada godina staru civilizaciju i bogatu kulturu i da bi vojna suprotstavljenost ovakvoj kulturi dugo potrajala. Isto tako, Amerikanci jako dobro znaju da nasuprot njima ne stoji samo jedna nacionalna vlada i vlada jedne države, nego više od toga, da se suprotstavljaju jednoj vjerskoj i narodnoj revoluciji. Također, vojna snaga Irana dostigla je široke razmjere i Pentagon nije mogao procijeniti kako će uistinu izgledati takav rat. Na koncu, iranski narod je nepredvidljiv, te su ovakve okolnosti otežavale bilo kakvu moguću vojnu operaciju Vašingtona protiv Irana.

Nova metoda Zapada protiv Irana

Ovakve okolnosti uzrokom su da intelektualna elita američkog društva u posljednje vrijeme nosioce moći u Americi i posebno Džordža Buša kritizira i traži im zamjerke zbog zaboravljanja "mekog" (**soft war**), propagandnog rata i okretanja "teškom" (oružanom) ratu s Iranom. Američka intelektualna elita zaključila je da je preporučivanje oružane borbe za zemlju kao što je Iran neefikasno i od samog početka osuđeno na propast. Oni tvrde: Buš je u ratu protiv terorizma zaboravio na snagu propagande ("soft war"), te je upravo zato nastalo i razvilo se udruženje Interperliz. Ovo udruženje je, smatrajući vojnu koncepciju neefikasnom, skiciralo dimenzije i oblik "baršunaste revolucije", te ju predstavilo, njoj podučilo i preporučivalo je. Američki

istraživački instituti, političku i sigurnosnu cijenu okupacije Irana smatraju izuzetno velikom.

Džozef Naj količinu utrošene vatre ne smatra karakteristikom "velikog rata", nego važnima smatra kasnije rezultate tog rata. S tim u vezi, čak i ona grupa vojnih teoretičara koja okupaciju Irana smatra mogućom tvrdi da je "progutati Iran lako, ali probaviti ga nije moguće". Naravno, potrebno je naglasiti da su problemi Amerike u Iraku i Afganistanu imali važnu ulogu u formiranju teorija o "mekom ratu". Naravno, "meki rat" seže malo dalje u prošlost, i možda se njegovo oblikovanje i realizacija može povezati s 1950. godinom, kad je u Belgiji održan Kongres o kulturnim slobodama, te 1958. protiv bivšeg Sovjetskog saveza. Tijekom perioda od 1958. do 1988. godine, te posebno dvije godine prije raspada Sovjetskog Saveza, 500 hiljada turista - uključujući pisce, novinare, vladine zvaničnike, muzičare, sportaše i studente je, uz podršku Sjedinjenih Država, putovalo iz Sovjetskog Saveza u Ameriku, što se nikada ni prije ni poslije toga nije desilo. Može se ustvrditi da je hladni rat pobijedio u formi kombinacije propagandnog i oružanog rata, a da se sada nastavlja u formi neposlušnosti naroda, od Ukrajine, preko Gruzije čak do Malezije.

Krajem Buševog mandata američki teoretičari su se zainteresirali za ideju "**smart power**", tzv. inteligentnog rata, koji je teorijom "sprijeliti rat" potpuno suprotan prvim parolama Buša i neokonzervativaca "uzrokovati rat".

Tijekom nekoliko posljednjih godina američki Kongres usvaja godišnji budžet od 20 miliona dolara protiv Irana; ovaj budžet ima za cilj podršku strujama unutar Irana koje se bore protiv Islamske Republike. Kao primjer, tijekom 2006. godine, s ciljem "poljakizacije" Irana, odobreno je i potrošeno 4,5 miliona dolara za podršku projektu političkih sloboda u Iranu, 10 miliona dolara za širenje radničkog pokreta i milioni dolara za podršku mreža širom Irana.

Nedavno je osnovana Organizacija za nenasilne studije u Dubaiju, koja, okupljajući različite slojeve društva, posebno novinare, podučava kako demokratizirati Iran putem narodnog neposluha. Prije toga u Ministarstvu vanjskih poslova Amerike otvoren je Ured za pitanja Irana u kojem su djelovali Brnz, gđica Džena, Karperter, čak i Rajs.

Neki od optuženih za posljednje događaje u Iranu na sudu su ustvrdili da su bili u vezi s Organizacijom za nenasilne studije u Dubaiju i od nje dobili potrebnu poduku. Neki drugi od optuženih za nasilne događaje u Iranu su priznali da su bili članovi aktivističkih organizacija i grupacija izvan Irana, npr. organizacije Mojahedine halgh, koja je u prvih pet godina islamske revolucije u zemlji poduzimala izuzetno nasilne aktivnosti protiv zvaničnika pa čak i onih običnih ljudi koji su tijekom svog života bili poznati kao pristaše islamske republike. Također, može se u tom smislu spomenuti i neke elemente koji bi željeli oživljavanje šahovskog režima i povratak vladavine šaha Reze Pahlavija. Od ostalih aktivista u uličnom nasilju su, prema izjavama iranskih zvaničnika, sudjelovale osobe koje su i prije provodile krivična djela kao npr. krađu i sl.

Iranci tvrde da su zapadne zemlje, posebno ambasada Velike Britanije, imali aktivnu ulogu u vodstvu događaja nakon izbora, te se s tim u vezi može spomenuti hapšenje nekoliko lokalnih uposlenika ambasade Velike Britanije u Teheranu i neka od njihovih priznanja.

Islamska Republika Iran posljednje događaje smatra nastojanjima Zapada da uspostavi baršunastu revoluciju u Iranu. Gledajući u prošlost, npr. baršunastu revoluciju u Čehoslovačkoj, koja je simbol revolucije bez prolijevanja krvi, kao i Revoluciju crvenih ruža u Gruziji, narančastu revoluciju u Ukrajini te žutu ili Revoluciju tulipana u Kirgistanu, sve su one bile uspješne.

Ali, ono što se na kraju desilo u Iranu razlikovalo se od sličnih rezultata u drugim državama i geografskim područjima.

Neuspjela baršunasta revolucija u Iranu imala je slične oblike i načine kao i ostale baršunaste revolucije. Upotreba elemenata opozicije i nezadovoljstva, korištenje parola suprotnih poštivanju ljudskih prava itd, aktiviranje civilnih i socijalnih organizacija, korištenje izbornih alata, plan o lažiranju, neprihvatljivosti i nelegitimnosti izbora, ulična okupljanja, korištenje posebne boje, koja je u Iranu bila zelena, neki su od sličnih slučajeva koji su bili preporučeni u neuspjeloj Baršunastoj revoluciji u Iranu.

Ali, neki su elementi rezultirali neefikasnošću baršunaste revolucije u Iranu. Prvo, velika razlika od 11 miliona glasova između prvog

i drugog predsjedničkog kandidata znatno je smanjila učinkovitost glasina o lažiranju izbora i njihovu zloupotrebu. Drugo, protestanti u narodu, čiji je broj bio znatan, nikad nisu imali namjeru da svrgnu režim, već su samo htjeli pokazati svoje nezadovoljstvo dijelu sistema, te stoga njihove parole nisu imale aspekt svrgavanja. Također, protokom vremena protestanti su se odmakli od pobunjenika, koji su na ulicama napadali neke državne ustanove, banke, autobuse, a neke od njih i zapalili, te je iranska policija zaustavila pobunjenike, koji su imali otvorenu podršku TV mreža kao što su BBC Persian, VOA Persia, te je Islamska Republika Iran, koja je uvjerenjena da su izvori tih događaja većinom izvan Irana, uspjela da ih zaustavi.

Zaključak

Iran će biti toliko jaka i bogata zemlja u tijelu islamskog svijeta da velike sile neće moći da je ignoriraju. Iranci su uvjereni da je izvor njihovog napretka u različitim područjima, kao što su nuklearna energija, energija, medicina, vojna industrija, sateliti, unatoč sankcijama, osmogodišnjem ratu i ostalim poteškoćama koje su ovoj zemlji nametnute tijekom proteklih godina.

Islamska Republika Iran je tijekom posljednjih godina, provodeći politiku "koraka unaprijed", uspjela da zlonamjernike prisili na povlačenje, i to u trenutku kad je Iran, s ciljem učvršćivanja povjerenja, dobrovoljno 2 godine prekinuo obogaćivanje urana, dok Zapad nije bio spreman da tolerira 3 uređaja za centrifuge. Prilikom posljednjih pregovora Evropske unije s Irancima postalo je jasno da je Evropa spremna na saradnju s nuklearnim Iranom i postojanjem velikog broja centrifuga.

Ali, ono što je na Zapadu i posebno Sjedinjenim Američkim Državama očito, činjenica je da Vašington smatra Iran opasnošću za svoje interese i interese cionističkog režima, te uzrokom poremećaja ravnoteže sila u regiji Srednjeg istoka. Također, zapadni intelektualci i političari isticat će "meki rat" kao bolju opciju. S obzirom na neke terorističke poduhvate u istočnim i sjeverozapadnim dijelovima Irana, te širenje nacionalnih i vjerskih poticaja, izgleda da su oni u planu neprijatelja Islamske Republike Iran s ciljem zaustavljanja islamske revolucije nakon razočarenja s Baršunastom revolucijom.

Dodatak

Čitateljima skrećemo pažnju na neke izjave američkih zvaničnika koje mogu potvrditi napore Zapada u izradi doktrine "mekog rata" protiv Irana.

Bajden: Vlada Buša treba svim američkim nevladinim organizacijama dozvoliti da pružaju finansijsku pomoć iranskim grupama vezanim za civilno društvo, ljudska prava, kulturu i borbu za demokratiju.

Mc Canal (senator konzervativac), na sjednici Kongresa: "Gospodine predsjedniče! Trenutno u Iranu postoje okolnosti za promjenu politike i ekonomije. Naša je dužnost da shvatimo kako možemo iskoristiti tu situaciju. Novčana pomoć radio i televizijskim programima, štampanje političkih glasila i pravljenje internetskih stranica, podrška informiranju o demokratiji, načini su borbe bez nasilja."

Mark Palmer, uvaženi član Komiteta za aktualne opasnosti, u intervjuu za američke novine "Times" je rekao: "Iran se, s obzirom na prostranost, broj stanovništva, kvalitet ljudskih resursa, vojne mogućnosti, obilne prirodne izvore, jedinstven geografski položaj na Srednjem istoku i domoljublje pretvorio u silu koju više nije moguće svrgnuti vojnom silom."

NEZNAJJE JE IZLJEČIVO, LJUDSKA GLUPOST NE

SJEĆANJE NA STUDENTSKE DANE POD OPSADOM

Dugo već odbijam sjesti i napisati nešto kao preživjeli građanin opsade Sarajeva. Zapravo ne odbijem pisati, već razmišljati o tome. Čini mi se da se nema reći ništa. Sve je već rečeno onima koji slušaju. Možda nije razumljivo, ali rat je po svojoj prirodi nerazumna stvar. Oni koji ne razumiju, ili ne žele ili guraju glavu u pijesak misleći da se to njima ne može desiti. Varaju se. U svakom slučaju priča o opsadi Sarajeva svodi se na veliko ništa. A četiri godine ničega je već samo po sebi dovoljno, zašto trošiti vrijeme i dalje. To je sindrom koji većina „promašenih ljudi“ ima danas. Crno-humorni sarkazam uvijek karakterističan za Sarajevo, u ratu dostiže vrhunac. Šta smo bili od '92. do '95. godine? Promašeni ljudi.

Situacija sa tim preživjelim nije bolja ni danas. Nema nikakve satisfakcije za pobjedu izvojevanu nad primitivizmom, fašizmom i silom, koja se sručila na Sarajevo iz nacionalno-fašističkih centara propagande za uništenje različitog u Bosni i Hercegovini i ostvarenje suludih jednumnih ideja koje počivaju na mržnji prema drugome. Danas nema nikakvog priznanja za herojstvo svima koji su svojim ostankom u Sarajevu garantovali njegov opstanak. Pa, i mi smo se mogli „poku-piti“ u neke bolje krajeve i čekati da sve ono prođe, a poslije samo ušetati u grad, vratiti sve na staro i nastaviti kao da ništa nije bilo. Pa, i taj postratni period u kome su promašeni shvatili svoje zablude i žrtvu koja nije imala nikakvog smisla, preživjeli smo. Pa, i to da su sada veće patriote ratni paraderi patriotskim glumatanjima i oni što smo zvali manekenima u ratu. Sve smo to ostavili po strani, jer takav je život. „Neka ih, nek' se provaljuju“ reći se Sarajlija.

Mi smo se pritajili i pokušavamo da i ne govorimo o tom periodu borbe u kojoj su srca mladih, starih, žena, djece, mladića u vojnim kostimima i specijalaca kucala zajedno za naše Sarajevo. I danas nam sve to izgleda kao san. Samo se ponekad ti promašeni stidljivo prepoznaju negdje na nekom druženju i počne pjesma, ona kakva se pjevala na dernecima u ratu, ona zbog koje i danas emocije prorade i sjete nas da u tom ludilu nismo bili sami i da smo se protiv granata, snajpera i tenkova usmjerenih na sve živuće na ulicama Sarajeva borili - pjesmicama. I shvatimo da je vrijedilo tog sarajevskog zajedništva i iskustva u kome smo gledali očima u smrti i posmatrali ogoljenu suštinu života kako nam se svaki dan sve više otvara ne kao logična formula, već kao nadrealistička slika.

Po akademskim mjerilima nadrealizam kao pravac u slikarstvu i filmu nije podložan analitičkoj racionalizaciji. Javlja se u periodu nakon Prvog svjetskog rata i reakcija je na besmislenost i apsurdnost ratnih uništavanja i krvoprolića. Vizije nadrealizma su vizije iz naših snova. Opustošena realnost i erupcija podsvjesnog stvaraju značenja, koja se mogu pojmiti na emotivnom planu. Nepoznati svijet mračnih stanja naše psihe povezuje nepovezivo. Bunjuelove mrave i klavir, britvom razrezani očni kapak. Ljudski razum je iscjepkan na Dalijeve Sfere. Respeće naše duše je arhetip koji lebdi u zraku. U takvom svijetu opsjednuti su promašeni ljudi. Dalijevo iracionalno „*Predskazanje građanskog rata*“ je realnost opsade Sarajeva i realnost naše opsjednutosti. Ona nam je omogućila da preživimo ludilo rata.

I kao u nadrealističkoj viziji tako smo živjeli dan za danom. Nama je to bilo normalno. Od kuće do škole naiđeš na malo krvi na asfaltu, mozga u travi, jetre na grani, načudiš se, skloniš se sa raskrsnice na kojoj se puca, vrebaš trenutak najmanje vjerovatnoće punog pogotka metka u tvoje tijelo i izvojevao si malu pobjedu. Stigao si do škole. A u školi mirno sjediš dok granate pucaju napolju, zidovi se tresu, na prozorima leluja UNPROFOR-ova folija, za koju vjeruješ da ima moć da te zaštiti od same smrti, i piskaraš u teku šta profesor ima da kaže o Napoleonovim ratovima. Sretan si što nisi izostao sa nastave, zbog dobro tempiranog dolaska, jer si izbjegao granatiranje. Zimi je malo teže, u učionici se loži, nerijetko i tvoji loši radovi, koje si kucao po noći

na pisaćim mašinama iz prošlog vijeka uz svjetlost kandila napravljenog od ulja, jer svijeće su luksuz.

Studentima je više muke zadavalo gradivo i ispiti nego blizina smrti. Praveći se da i dalje živimo u svojim prošlim životima, igrali smo svojevrsnu igru sa profesorima. Mi smo se pretvarali da je sve kao prije, a oni su bježali u svoje prijeratne živote i uživali u autoritetima koje su imali ranije. Ako se granatiralo, to nije opravdanje za izostanak. Glatko se dobija neopravdan. Tako nam je svima bilo normalano ono što je nenormalno. To je suština nadrealizma. Odgovaraš polivalentne hemijske spojeve, a kondenzovani zrak izlazi ti iz usta. Profesor najnormalnije prati tvoje izlaganje, upisuje ocjenu u neke improvizovane dnevnikе, đачke knjižice ili indekse. Oni srećniji zadržali su svoje prijeratne ili uspjeli da dođu do neiskorištenih od prije rata. Na njima je još uvijek grb sa klasjem i petokrakom na vrhu. Krvavo crveni simbolizam. I tamo gdje ga više nema, opran je sa ulice. Što kišom, koja po pravilu pada uvijek nakon "dobrog" masakra, što solidarnošću komšija.

Tu još lebdi zloduh, pa se takva mjesta u šetnji izbjegavaju i uskoro postaju nešto kao sveta mjesta. Tamo je poginulo toliko, ovdje je bez glave ostao onaj sa petog sprata, ovdje su one djevojčice izmasakrirane, itd. Što više vremena prolazi više je tih svetih mjesta. Sve dok svaki komadić asfalta ne postane sam po sebi sveto mjesto. U Svetom Sarajevu sveto je sve. Sve može imati duplu simboliku. Ne kreći kad je pala prva granata. Sačekaj tri. Nikad ne okupljaj cijelu porodicu na jednom mjestu. Ako si naumio da negdje pođeš, pođi. Ako se uplašiš i vratiš možda te baš u kući čeka direktni pogodak granate. Sasvim je normalno da se u tom svijetu čita Dostojevski, Sidney Sheldon, Agata Christy, Tolstoj, Krleža, Remark, sve što nam je ostalo, a da nije zapaljeno, uništeno ili da na njemu nije skuhan kakav grah. Najviše hrane skuhalo su Kardelj i Tito. Od naroda za narod, uvijek.

Na balkonima se umjesto cvijeća uzgaja paradajz, mrkva, peršun, krompir, kojekakvi začini. Da se začini ono čega nema – životinjskog mesa, ne ljudskog. I u parkovima su povrtnjaci, ako tamo nije već neko sahranjen. Nedostatak struje, vode, hrane, grijanja, sve to nije i ne može biti opravdanje za neznanje. Časovi se održavaju, odgovara se na ispitima kao i prije rata. I zabavlja se kao i prije rata. Kad ne puca,

sjedi se po parkovima, igralištima, haustorima. Svira se gitara, pjeva se. *Unplugged*. Sve u svemu, studentski dani teku u iluziji normalnosti. Sve je isto, samo sve je drugačije. Zapravo, mi smo drugačiji, pa nam se čini da je sve isto.

Sistem općeg obrazovanja, koji je uključivao kvalitet jednako kao i kvantitet, jedan je od najboljih u svijetu. Ono dobro u našem obrazovanju, kao i mnogo šta drugo, nismo znali iskorisiti, već danas reformišemo kako se kome po političkim direktivama izvana prohtije. Samo se kod nas učilo koliko ima nezaposlenih na Magadaskaru, kolika je nacionalna proizvodnja traktora u Brazilu, kakvim aluvijalnim razußenostima obiluje istočna obala Amerike. I nije nam glava pukla od toga. Bili smo bogatiji i slobodniji.

Jedina mana tog obrazovanja bila je što se učenici ne vježbaju dovoljno mogućnostima prezentiranja i ubjeđivanja, tj. propagiranja. Našem sistemu obrazovanja nedostajalo je samo jedno – ulijevanje samopouzdanja i samopoštovanja studentima. Strah samog profesora, razvijen u ranim godinama oformljavanja ličnosti, prenijet je i na studente. I nije ni čudo što je baš Sarajevski univerzitet ispljunuo tri ključne figure Srpske demokratske stranke koje su formirale propagandu ugroženosti i pokrenule rat. Strah u kontaktu sa različitim stvarima nacionalnu i religizonu zvijer od čovjeka, koja jednim potezom kista briše svo znanje i širinu obrazovanja, ustupajući mjesto ludilu i opravdanju razaranja, uništavanja i krvoprolića.

Ipak, ratne škole i ratni fakulteti, oslobođeni straha, bili su forma otpora. Otpora studenata i profesora ludilu koje ih je opsjelo sa brda, odakle se sijala smrt i sakaćenje po Sarajevu. Nije bilo nimalo lako, nije se gledalo kroz prste, a u isto vrijeme uživalo se što u knjizi može da se pobjegne od užasa koji nas je okružio. I to nam je pomoglo da ga prevladamo. Pogledali smo Dalijevoj stvarnosti u oči, vidjeli smisao i besmisao života i smrti i pobijedili.

Nestanak soc-realizma, izlazak iz nadrealizma i realnost kapitalizma desili su nam se sami od sebe sa prestankom rata. Tada smo postali umorni od objašnjavanja kojekavim strancima, i onim iz drugog govornog područja, kao i onim koji se takvima prave, da je crno bijelo, da se ovdje desio pokolj, agresija, genocid, da je u geografskom centru Evrope dozvoljeno (sa prenosom uživo na malim ekranima širom

svijeta) da civili, djeca i žene kojima na čelu ne piše nacionalno, religijsko ili ateističko opredjeljenje budu pokretne žive mete tokom četiri godine opsade jednog grada na kraju 20. vijeka. I da se sve to gledalo na televizijama i da niko ništa nije htio da učini. Čak, štaviše, uskraćena nam je vojna odbrana. Išli smo u odbranu sa dobrom voljom i zaplijenjenim oružjem.

A kad je sve to doprlo do razumne svijesti ostatka čovječanstva onda je javno priznanje herojima Sarajeva uskraćeno, jer je bilo potrebno raditi na pomirenju. Jer je cijela stvar nazvana etničkim čišćenjem i amnestirana. Pa šta, malo higijene u etničkom smislu nije na odmet u Evropi ionako istorijski previše prljavoj i zamagljenoj. Tu smo izgubili bitku sa nazivanjem stvari u propagandnom ratu koji se i danas vodi da bi se dokazalo da je crno bijelo i da niko nije kriv. Nama se desila klasična propagandna metoda demoralizacije: uništiti samopouzdanje, samopoštovanje, vrijednosni sistem, obezvrjediti prošlost i vjeru u ispravnost. I kad se napravio čist teren demoraliziranog stanovništva, onda je trebalo krenuti u izmišljanje toplih voda tako što naša država dobija status protektorata i još uvijek „procesa u toku“, a oduzima joj se vjekovno pravo na sistemski uređenu državu.

U našem nazivu ne stoji kraljevina, republika, pa čak ni država BiH. Ono što je bilo od 1945. do 1992. samo je iskorijenjeno, a novo nikako da se „primi“. Mi smo „ništa“ u srcu Evrope, za šta se Ona sada zalaže da se napravi „nešto“. Puštena je magla između istine i mišljenja, istine i laži, istine i podobnog tumačenja. Tako se rodila sumnja i zato danas imamo sudove koji dokazuju činjenice. I dok se na kojekavim sudovima kategorično ne utvrdi činjenica da je ovdje bila opsada, i mi, koji smo preživjeli opsadu Sarajeva, nismo baš sasvim sigurni u kakvoj smo to Dalijevoj slici ili Bunjuelovom filmu bili te četiri godine.

E, to se, dragi moji prijatelji, zove demokratska debata. Svaka strana ima pravo na argumente, i niko ne mora biti u pravu, čak i kad činjenice pokazuju na očiglednost situacije. Samo nešto ne znam da takve debate postoje kada su u pitanju činjenice istorije velikih sila. Njihova „činjeničnost“ je ponekad bajka, koju je napisao pobjednik. A zna se ko pobjeđuje. Ne onaj koji je vojno nadmoćniji, već onaj ko ima bolje smišljenu strategiju propagande, kojom će imenovati stvari i nametnuti mišljenje kao činjenicu. Za ovo je potreban i jedan važan

preduslov – recipijenti, tj. metod ispiranja mozga podanicima, dok se ne dovedu u takvo stanje gluposti, u kojem više nije moguće koristiti glavu za razmišljanje i praktikovati osnovnu odliku *homo sapiensa* – zdrav razum.

Njegovo odsustvo danas vidljivo je posvuda. Na spratu u mom neboderu prije rata živjeli su Srbi i Muslimani. Družili se, posjećivali, učestvovali zajedno u srećnim i tužnim događajima koje život nosi. Nisu njegovali suživot, već su živjeli zajedno. Danas na mom spratu žive samo muslimani. Ne druže se i ne posjećuju se. Kurtoazno se pozdrave. Njeguju suživot, ali ne žive zajedno. Nema se vremena, takvo došlo vrijeme. U kojem smo vremenu bili srećniji i ispunjeniji? Kako smo prestali koristiti glavu za razmišljanje? I za šta je koristimo? Ima u neboderu i dalje Srba. Kao i Hrvata i Jevreja i neki Makedonac. Ovi Srbi su oni “neustrašivi” tj. neuplašeni, koji i dalje žive tamo gdje i kako su živjeli. Oni “prestrašeni”, od kojih je nekolicina vatrenim oružjem gađala gradsko područje u ratu, pobjegli su u sarajevsko predgrađe (betonizirano seoce), pod nazivom Lukavica, koje se nalazi na jugozapadu Sarajeva, a danas je pompezno prekršteno u Istočno Sarajevo. Ko nije naučio strane svijeta? Neki glavonja nije obraćao pažnju na časovima geografije? Ko li je u BiH najslabija karika?

Velikim propagandnim kampanjama o pušenju u prošlom vijeku, skoro 60% populacije natjerano je svojom voljom da prakticira ovaj prljavi i opsani sport, koji ničemu ne služi, osim profitu vladajućih putem poreza na duhan i demoralizaciji osakaćenih pušača ovisnika. Legalizovana droga favorizuje se u društveno prihvatljivim okvirima. U toku rata plaća se dijelila u vidu mjesečnog trebovanja cigareta. Šverc cigaretama u trouglu Srbija, Crna Gora i BiH napravio je od pojedinih porodica tajkune, a u kase korporacija donio milione. Ionako demoralizovano stanovništvo i dalje je ruinirano, kroz svjetski poznate strategije duhanskog lobija. Da je to nešto dobro imali bi iza ušiju ugrađene male dimnjake, ne bi bili *homo sapiensi*, već *homo smokijevci*.

Ovakvom ispiranju mozga podložni smo i kada su u pitanju nacionalne i religijske propagande, koje ciljaju na plemenske arhetipe kod čovjeka. Sistem funkcionise bazično i jednostavno. Ja sam pripadnik plemena i time sam jači i zaštićeniji. Onaj tamo je pripadnik drugog plemena. Mi smo bolje pleme od Onog tamo. Svijet je podijeljen na Mi

i Oni. Sve što je Naše glorifikuje se, sve što je Njihovo se demonizuje. Mi smo Dobro, Oni su Zlo. Na taj način pleme ili u našem slučaju nacija i religija jača i nepreduje takmičeći se sa drugim plemenom. Plemenska svijest pripadnosti producira strah u kontaktu sa različitim i nepoznatim. Javlja se otpor, osjećaj ugroženosti i nerazumijevanja, te potreba da se ono drugačije vrijeđa i uništi, jer ga se doživljava kao prijetnju. I tako nastaju ratovi. Tako i intelektualci svo svoje znanje odbacuju, jer je plemenska svijest jača od zdravog razuma. Ovo su veoma dobro znali diktatori, religijske i svjetovne vođe, a ponajbolje vojskovođe. Stodom je veoma lako manipulirati, kada njegov intelekt proguta plemenska pripadnost i strah od onog Drugog. To se zove glupost!

Upitan o svojim čudima i čega se najviše gnuša Isus (Isa) odgovorio je ovako: „Gospodar mi je moć darovao da mrtve proživim, slijepim i gluhim vid i sluh povratim, ali mi moć da glupaka izliječim nije dao” (*Marmuzati Razi Esedi, Hadisi Isaa*). Neznanje je izlječivo, ali ljudska glupost nije. Čuvati je se možemo ako proniknemo u propagandne planove onih kojima je cilj moć, vlast i profit. Zato iz Sarajevske opsade imamo mnogo za naučiti. Zato ne trebamo zaboravljati. Zato trebamo čuvati naš sistem obrazovanja. On je, iako u nadrealističkom okruženju, u ratu opstao. On je pomogao da mnogi ne izgube zdrav razum, već da sliku nadrealističkog svijeta i zla za koje je sposoban čovjek prepoznaju i da se klone ljudske gluposti.

O Sarajevskoj opsadi treba razmišljati, jer ima prekrasnih stvari o životu i ljudima na koje se valja podsjetiti. Ko shvati da je pouka te opsade da se dalje ne potiče na mržnju i strah, razumio je suštinu života. I shvatio nadrealizam. Narednim naraštajima ovu pamet treba ostaviti kao opomenu, kao formulu koja se može prepoznati u jeziku mržnje, manipulaciji arhetipovima Dobra i Zla, propagandnim stereotipima koji pobuđuju našu plemensku svijest. Toga će biti dok je svijeta i vijeka. Civilizacija napreduje ne umanjujući potencijal plemenske svijesti u čovjeku. Iz iskustava promašenih Sarajlija, naredne generacije treba da je prepoznaju i unište ovaj virus gluposti. Za njih treba da razmišljamo o opsadi Sarajeva. A virus gluposti i životinju u sebi pobjeđujemo učenjem. Strah od Drugačijeg prevladavamo učenjem o Drugom. Nema veće radosti od utjelotvorenja onoga što je ljudsko kroz pobjedu nad glupošću i slobodu od neznanja.

“KONAČNO RJEŠENJE JEVREJSKOG PITANJA” U KONCENTRACIONOM LOGORU AUSCHWITZ ^{1*}

Holokaust je jedinstven genocidni događaj u historiji XX stoljeća. Nacistička Njemačka i njeni kolaboracionisti su u periodu od 1933.-1945. planski i sistematski ubili oko 6.000.000 Jevreja, od čega 1.500.000 djece.

Nacisti su, u skladu sa svojom rasističkom ideologijom, politikom i praksom, imali za cilj da, pored ostalog, ostvare “*konačno rješenje jevrejskog pitanja*”, odnosno uništenje cjelokupnog jevrejskog stanovništva u Evropi. Sam iskaz “*konačno rješenje jevrejskog pitanja*” (“**Endlösung der Judenfrage**”) prvi put je upotrijebljen u pismu Reinharda Heydricha, šefa Sigurnosne policije i službe Reicha, 26. februara 1942., prateći zaključke (tajne) Konferencije u Wannsee-u (20. januara 1942.). Konferencija u Wannsee-u trajala je svega nekoliko sati, a njen jedini predmet bilo je opredjeljenje nacista prema najefikasnijoj metodi istrebljenja Jevreja.² Prije toga, Hitler je već 10. januara 1939. izjavio: “Danas ću opet biti prorok. Ukoliko međunarodni jevrejski finansijeri u Evropi i van nje, opet uspiju zemlje svijeta navesti na svjetski rat, **rezultat (...) će biti uništenje jevrejske rase u Evropi**”³

U ljeto 1941. Hitler je naredio da jevrejsko pitanje treba riješiti “**jednom za uvijek**”. Za izvršenje naredbe bili su zaduženi pripadnici nacističkog SS-a (Schutzstaffel), elitne, pretorijanske gardijske orga-

1 Izlaganje sa skupa “**SJEĆANJE NA HOLOKAUST**”, povodom 27. januara - Međunarodnog dana sjećanja na žrtve holokausta, koji je, u organizaciji Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Jevrejske zajednice Bosne i Hercegovine i Le Mémorial de la Shoah (iz Pariza), održan 27. januara 2009. u Jevrejskoj opštini u Sarajevu.

Naslov, kao i značajan dio osnove za prezentirani tekst, sadržan je u Autobiografiji Rudolfa Hößla.

2 A. Christopher, **THE THIRD REICH DAY BY DAY**, St. Paul 2005., str. 147.

3 Web site USHMM, Media Archive, www.ushmm.org/wlc/media_fi.php?lang=en&ModuleId=10005175&MediaId=3108

nizacije formirane marta 1923.⁴, a o detaljima istrebljenja Jevreja svi članovi SS-a su “bili vezani najstrožijom tajnom”⁵

Postojeći centri za istrebljenje Jevreja na Istoku nisu bili u mogućnosti da **“sprovedu velike akcije, kako se to od njih očekivalo”**. Zbog toga je Heinrich Himmler, Reichführer SS-a, jedan od glavnih arhitekata holokausta, za te potrebe predvidio Auschwitz,⁶ “kako zbog njegove dobre komunikacijske povezanosti, tako i zbog toga što područje može biti lako izolirano i kamuflirano”.⁷

Himmler je, imajući u vidu činjenicu da je riječ o “teškom i napornom zadatku”, koji zahtijeva potpunu predanost, bez obzira na teškoće koje mogu iskrnuti”, taj zadatak povjerio Rudolfu Höß-u, komandantu koncentracionog logora Auschwitz, napominjujući mu da to naređenje čuva **“kao apsolutnu tajnu, čak i od svojih nadređenih”**.⁸ Ostale detalje oko realizacije tog zadatka Höß je, po Himmleru, trebalo da dobije od Sturmmbanführera Adolfa Eichmana, iz Ureda Reicha za sigurnost.⁹

“Povjeravajući” navedeni zadatak Hößu, Himmler je posebno naglasio sljedeće: **“Jevreji su zakleti neprijatelji njemačkog naroda i moraju biti istrijebljeni. Svaki Jevrej koji nam dopadne šaka**

4 A. Christopher, nav.dj., str. 14.

5 **COMMANDANT OF AUSCHWITZ RUDOLF HÖß**, The Autobiography of Rudolf Höß (u daljem tekstu: **COMMANDANT OF AUSCHWITZ ...**), London 1995, str. 183 i 190.

6 Koncentracioni logor Auschwitz (poljski Oświęcim) je otvoren 20. maja 1940, a izgradnja logora za istrebljenje Jevreja (Auschwitz II ili Birkenan) počela je u oktobru 1941. (Isac Barenboim, **THE HOLOCAUST**, Jerusalem 2006, str. 129).

7 **COMMANDANT OF AUSCHWITZ ...**, str. 183.

8 Isto. Höß (Rudolf Franz Ferdinand Höß) je imao čin SS-Obersturmbannführera, a 1934, na Himmlerov lični poziv, postao je član SS-a. Na samom početku svoje službe u SS-u, Höß je služio u koncentracionom logoru Dachau (J. J. Hughes, **A MASS MURDERER REPENTS**, Seton Hall 1998., str. 1-3). Naime, Höß je 1938. bio pomoćnik komandanta koncentracionog logora Sachsenhausen, jednog od tajnih i notornih koncentracionih logora. On je u tom logoru u ljeto 1938. bio na sastanku sa Himmlerom. Godine 1940. Höß je bio komandant preventivnog zatvora u koncentracionom logoru Sachsenhausen (**COMMANDANT OF AUSCHWITZ ...**, Isto, str. 201 i 203).

Rudolf Höß je u ljeto 1941. (ne sjeca se tačnog datuma) iznenada pozvan u Berlin kod Heinricha Himmlera, Reichführer SS-a, direktno od strane njegovog sekretara. Nasuprot uobičajenoj proceduri, Himmler ga primio bez prisustva njegovog pomoćnika i prenio mu navedenu kobnu naredbu A. Hitlera, “koja je zacrtala masovno istrebljenje Jevreja iz skoro svih dijelova Evrope i koja je dovela do toga da Auschwitz postane najveća ljudska klaonica ikada zapamćena u historiji” (**COMMANDANT OF AUSCHWITZ ...**, str. 183 i 207).

9 Isto. Eichmann se bavio jevrejskim pitanjem još od mladosti i dobro je poznao literaturu o tom pitanju. Određeno vrijeme je živio u Palestini, kako bi što više naučio o Cionistima i jevrejskoj zajednici koja se povećavala. On je znao sva mjesta gdje su Jevreji živjeli, kao i njihov približan broj. Poznao je, također, i navike i običaje ortodoksnih Jevreja, kao i “stavove asimiliranih Jevreja Zapada”. Zbog toga je postavljen za šefa Odjeljenja za Jevreje (Isto, str. 213).

mora biti uništen, sada tokom rata, bez izuzetka. Ako mi sada ne možemo istrijebiti biološku osnovu Jevreja, Jevreji će jednoga dana uništiti njemački narod”¹⁰

Nakon toga Eichman je stigao u Auschwitz i Hößu izložio planove operacije.¹¹ Prvo su na redu bili istočni dijelovi Gornje Šlezije,¹² zatim dijelovi poljske teritorije pod njemačkom okupacijom, a onda, “zavisno od situacije”, istovremeno Jevreji iz Njemačke i Čehoslovačke, te konačno Jevreji sa Zapada: iz Francuske, Belgije i Holandije.¹³

Tada su Eichmann i Höß razmotrili načine, smisao i posljedice istrebljenja Jevreja. S tim u vezi, zaključili su da bi jedini mogući način bila upotreba plina - **gušenje plinom**, “jer bi to bilo apsolutno nemoguće izvesti strijeljanjem tako velikog očekivanog broja ljudi, što bi stavilo preveliko breme na SS-vce koji bi ga morali izvesti, posebno zbog žena i djece među žrtvama”¹⁴

Ubijanje ljudi ispuštanjem plina u teretnjacima, o čemu je Eichmann razgovarao sa Hößom, prethodno je korišteno na Istoku. Među-

10 Isto. Po prijemu tih važnih naređenja Höß se odmah vratio u Auschwitz, bez javljanja svojim nadređenim u Oranienburgu (Isto).

Heinrich Himmler je 6. oktobra 1943, na tzv. Poznanjskoj konferenciji, po ovlaštenju od A. Hitlera, ponovo govorio o “istrebljenju jevrejske rase”. Za istrebljenje je upotrijebio izraz Ausrottung, što znači otklanjanje gamadi. Jevreji su, po Himmleru “nečistoća među nama” (tj. među nacistima) i “ljudske životinje”, čije je istrebljenje okarakterisao kao humano postupanje sa tim “ljudskim životinjama” (Daniel i Erich Goldhagen, **NÜRNBERGER PROZESS**, Minhen 1989, str. 235 i 237).

11 Isto, str. 184. Nakon što je od Himmlera primio naredbe za uništavanje Jevreja, Höß je lično upoznao Eichmanna, prilikom njegove posjete Auschwitzu, kada su razmatrali “tačne detalje procesa istrebljenja” Jevreja (Isto, str. 213).

12 Isto, str. 184. Šlezija ili Šleska je historijska regija u srednjoj Evropi, koja se danas većim dijelom nalazi u Poljskoj, a manjim dijelom u Češkoj Republici i Njemačkoj. Auschwitz se nalazi u Šleziji.

13 Isto.

14 Isto. Eichmann je, tvrdi Höß, bio “apsolutno ubijeden da bi mogao uspjeti uništiti biološku osnovu jevrejstva na istoku /Evrope-prim. S.Č./ kompletnim uništenjem, čime se jevrejstvo kao cjelina nikada ne bi oporavilo”. Asimilirani Jevreji Zapada, uključujući Ameriku, po njemu, “neće biti u poziciji (a ne bi imali ni želje) da nadoknade ovaj ogroman gubitak života i tako ne bi bilo budućih generacija” (Isto, str. 215).

Eichmann je bio “potpuno opsjednut svojom misijom i, također, ubijeden da je ova akcija istrebljenja bila potrebna da bi se očuvao njemački narod u budućnosti od namjera Jevreja”. To je “bio način na koji je predstavljao svoje viđenje i usmjerio je svu svoju energiju u ispunjavanju planova za istrebljenje koje je napravio Reichführer SS-a” (Isto), odnosno Himmler.

Eichmann je, također, bio “protivnik ideje selekcije (iz transporta) Jevreja koji su bili sposobni za rad. Smatrao je to kao opasnost za njegovu šemu „konačno rješenje”, zbog mogućnosti masovnog bježanja ili nekih drugih događaja koji bi ostvarili preživljavanje Jevreja”. Po njegovom mišljenju akciju je trebalo pokrenuti protiv svakog Jevreja i “takve akcije se moraju dovesti do kraja što je prije moguće, kako je bilo nemoguće pretpostaviti krajni ishod rata. Već u 1943-oj on je sumnjao u potpunu Njemačku pobjedu i vjerovao da bi kraj mogao doći prije ispunjenja zadatka” (Isto).

tim, tu metodu nije bilo moguće koristiti u masovnim transportima (deportacionim vozovima) koji su trebali stići u Auschwitz. Ubijanje tuševima sa ugljičnim monoksidom pri kupanju, kao što je to rađeno s mentalnim bolesnicima u nekim dijelovima Reicha, zahtijevalo je preveliki broj zgrada i bilo je sporno zbog količine tog plina potrebnih za tako veliki broj ljudi. To pitanje Eichmann i Höß tada nisu “odmah riješili”. Eichman je preuzeo obavezu da “nađe plin koji bi imao dovoljne zalihe i koji ne bi zahtijevao posebne instalacije za upotrebu”. S tim u vezi, oni su zaključili da je seljačko poljoprivredno dobro sa svim objektima, smješteno u sjeverzapadnom uglu “onoga što je kasnije postalo treća zgrada Birkenau”, pogodno za tu namjenu. “Bilo je izolirano i zaklonjeno šumana i živicama i nije bilo daleko od željeznice. Tijela bi mogla biti pokopana u dugačkim, dubokim jamama, iskopa-nim na obližnjim livadama”.¹⁵

Eichmann i Höß tada nisu “razmišljali” o spaljivanjima leševa. Nakon ispitivanja gasnih postrojenja koja su postojala u to doba, izračunali su da bi odgovarajućim gasom bilo moguće istovremeno ubiti oko 800 ljudi. Tehnologija korištena ranije, u logoru Chelumno, mogla je ubiti 564 osobe dnevno, dok je upotreba postrojenja koje su predviđali Eichmann i Höß omogućavala više dnevnih “ciklusa” od po 800 ljudi.¹⁶ Te su brojke kasnije dokazane i u praksi.¹⁷

Eichmann tada Hößu nije mogao saopštiti datum početka operacije istrebljenja Jevreja, jer je sve bilo u fazi preliminarnih razgovora i zbog toga što Himler još uvijek nije izdao neophodna naređenja. Eichman se vratio u Berlin, kako bi Himmlera obavijestio o razgovoru sa Hößom. Nekoliko dana kasnije Höß je (po kuriru) Himleru poslao detaljan plan lokacije i opis instalacija. Iako Höß nije primio potvrdu

15 Isto. Pripreme za akciju protiv Jevreja rađene su, tvrdi Höß, od strane članova Eichmannovog štaba, smještenog u određenim državama, “koje su dobro upoznate sa državom i sposobne da pripreme potrebnu osnovu”. Tako je, primjera radi, Wisliceni djelovao u Slovačkoj, Grčkoj, Rumuniji, Bugarskoj i Mađarskoj. Pregovori sa vladama tih država bili su sastavljeni od strane njemačkih diplomatskih predstavnika, u većini slučajeva od strane ovlaštenih predstavnika Ministarstva vanjskih poslova (Isto, str. 214).

“Te vlade koje su pristale na izručenje Jevreja organizovale su hapšenje i izručenje. Eichmann je onda sa njima raspravljao o detaljima transporta i dao im prednosti njegovih iskustava koja su povezana sa ovim hapšenjem. U Mađarskoj, na primjer, akcija je obavljena od strane Ministarstva unutrašnjih poslova i policije. Eichmann i njegove kolege su nadgledali operaciju i intervenisali da li je vršena presporo ili bezbrižno. Eichmann štab je morao, također, da učini taj transport mogućim i da postavi raspored sa ministrom transporta” (Isto).

16 D. Lipstadt, *HISTORY ON TRIAL*, New York 2005.

17 *COMMANDANT OF AUSCHWITZ ...*, str. 184.

ili odluku o svom izvještaju, Eichmann mu je kasnije rekao da je Himmler bio saglasan s njegovim prijedlozima.¹⁸

Krajem novembra 1941. u Eichmannovom uredu u Berlinu održana je konferencija, kojoj je prisustvovao cjelokupni Ured za Jevreje, na kojoj je, pored ostalih, po naređenju, prisustvovao i Höß. Takozvanim "Središnjim uredom za iseljavanje Jevreja" (*Zentralstelle für jüdische Auswanderung*), sa sjedištem u Beču, upravljao je od njegovog formiranja 1938. Adolf Eichmann.¹⁹ Eichmannovi predstavnici u različitim zemljama izvještavali su o trenutnim fazama operacije i poteškoćama na koje su nailazili, kao što su: smještaj zatvorenika, nabavka vozova za prijevoz, planiranje rasporeda i dr.²⁰

U jesen 1941. Gestapo je dobio tajnu naredbu da istrijebi ruske *Politruks*,²¹ komesare i izvjesne političke službenike iz logora ratnih zarobljenika, i da ih prebaci u najbliži koncentracioni logor, radi likvidacije. Manji broj tih zatvorenika konstantno je stizao u Auschwitz i bili su ubijeni u grobnoj jami blizu tzv. Raspodjelnih zgrada²² ili u dvorištu Bloka II. Kada je Höß bio odsutan s dužnosti, Hauptsturmführer Fritsch je na vlastitu inicijativu protiv ruskih zarobljenika koristio gas. U tom je cilju Fritsch punio podzemne zatvorske ćelije ruskim zarobljenicima i, zaštićen gasmaskom, puštao gas Cyclon B (ili *Zyklon B*) u njih, ubijajući žrtve trenutno.²³

Za vrijeme Eichmannove posjete koncentracionom logoru Auschwitz Höß ga obavijestio o korištenju gasa Cyclon B protiv ruskih zarobljenika. Tada su odlučili da ga koriste za operaciju masovnog istrebljenja Jevreja. Gas Cyclon B bio je u toj mjeri ubojit za ljude da su nacisti u prvobitnim pokušajima manjom količinom nego što je planirano uspjeti ostvariti odgovarajuće razmjere uništenja. Tako su

18 Isto, str. 184-185.

19 D. Lipstadt, nav.dj., str. 195.

20 **COMMANDANT OF AUSCHWITZ . . .**, str. 185. Govoreći o tom sastanku, Höß navodi kako nije "mogao shvatiti kada je trebao biti početak /operacije istrebljenja Jevreja - primj. S. Č./, niti je Eichmann već odredio pogodnu vrstu plina".

21 Isto. "*Politruk*" (политический руководитель), ruski termin koji označava (komunističke) političke komesare.

22 Isto. Riječ je o zgradama u osnovnom logoru, gdje su bili smješteni odjeća i oprema SS-ovaca, te dokumenti.

23 Isto. Gas Cyclon B je snabdijevala firma *Tesch&Stabenov* i konstantno je korišten u Auschwitzu za ubijanje crva, te je uvijek pri ruci bilo zaliha tog gasa. U početku su tim otrovnim gasom, koji je bio derivat cianovodonične kiseline, rukovali jedino uposlenici *Tesch&Stabenov* pod strogim mjerama sigurnosti. Međutim, kasnije su neki članovi medicinske službe bili obučeni za njegovu upotrebu, a tako i za uništenje crva i dezinfekciju, kada je bilo potrebno.

četiri kilograma gasa više nego dovoljna za trenutnu smrt oko hiljadu osoba.²⁴

Nacisti su, upotrebom gasa Cyclon B, nastavili sa ubijanjem ruskih zarobljenika, koji su dovođeni - deportovani u Auschwitz. Tako je samo iz jednog transporta plinom ubijeno 900 ruskih zarobljenika, pri čemu je bilo potrebno nekoliko dana da se kremiraju njihovi leševi. Međutim, ta ubijanja nisu vršena u Bloku II, "jer je nakon prethodne upotrebe cijela zgrada morala biti zračena barem dva dana", već u mrtvačnici krematorija pored bolničkog bloka, koja je korištena kao **gasna komora**, "nakon što su vrata učinjena otpornim (nepropusnim) na gas, a neke rupe u krovu zatvorene, jer se kroz njih gas mogao širiti"²⁵

Sa istrebljenjem Jevreja u konclogoru Auschwitz nacisti su, vjerovatno, otpočeli septembra 1941.²⁶ Jevreji iz Gornje Šlezije su prvi bili na udaru. Oni su uhapšeni od strane policijske jedinice u Katovicama (Kattowitz) i prevezeni vozovima na sporedni kolosijek na zapadnoj strani željezničke pruge Auschwitz - Dziedzice, gdje su istovareni.²⁷

Policijski odred iz logora preuzimao je Jevreje na platformi, odakle ih je komandant zaštitnog stražarskog kampa u dvije grupe odvodio u **bunker, zgradu za istrebljenje**. Njihov prtljag je ostavljan na platformi, odakle je odnošen u Ured za sortiranje (zvani Canada), smješten između Njemačke udružene armiračnice (DAW)²⁸ i dvorišta za drva. Pored bunkera Jevreji su skidani (razodijevani), nakon što im je rečeno da idu u "sobe" ili službeno "kupaonice" (*Badeanstalt*),²⁹ **da bi bili očišćeni od vaški**.³⁰

Sve sobe (ukupno pet) su punjene istovremeno. **"Vrata otporna na gas bila bi zaključana, a sadržaj iz kontejnera s gasom pušten**

24 **COMMANDANT OF AUSCHWITZ ...**, str. 186.

25 Isto. Rudolf Höß tvrdi da ne može reći "kada je tačno počelo istrebljenje Jevreja". S tim u vezi, on navodi kako je "vjerovatno to bilo u septembru 1941.", da bi u nastavku iste rečenice ustvrdio kako je to "možda potrajalo sve do januara 1942.", odnosno da istrebljenja nije bilo do januara 1942. Neprihvatljivo je takvo "sjećanje" (prvog komandanta koncentracionog logora Auschwitz).

26 Isto. Ti vozovi, po "sjećanju" Hößa, "nikada nisu sadržavali više od 1.000 zatvorenika" (Isto).

27 Isto. Nakon što je Auschwitz napravljen, Njemačke udružene armiračnice (DAW) su u logoru podigle radionu, gdje je kao radna snaga bilo zaposleno 2.500 zarobljenika.

28 A. Christopher, nav.dj., str. 179.

29 **COMMANDANT OF AUSCHWITZ ...**, str. 186.

30 Isto. Obučeni dezinfektori su bili odgovorni za ispuštanje gasa u gasne komore (Isto, str. 187).

u sobe kroz posebnu ventilaciju.³¹ Nakon pola sata, vrata su ponovo otvorena (postojala su dvoja vrata u svakoj sobi), **a mrtva tijela iznesena i odnešena u jame malim kolicima koja su išla prugom**". Odjeća žrtava teretnjacima je odnošena u Ured za sortiranje. Oni koji su bili previše bolesni da bi bili odvedeni u gasnu komoru "upucani su u potiljak oružjem malog kalibra"³²

Operaciju istrebljenja Jevreja,³³ uključujući pomoć pruženu pri razodijevanju, ispunjavanju i pražnjenju bunkera, uklanjanju leševa, kao i pripremanje i punjenje masovnih grobnica, izvodio je Specijalni odred Jevreja, koji je bio odvojeno smješten i čiji su pripadnici, u skladu sa Eichmanovim naređenjima, likvidirani nakon svake akcije.³⁴

Dok su se Höß i njegovi nacisti "rješavali prvih transporta", Eichmann je ponovo stigao u Auschwitz, sa novim Himlerovim naređenjem "**da zlatni zubi moraju biti skinuti s leševa, a kosa ošišana od žena**".³⁵

U proljeće 1942. akcije istrebljenja Jevreja su, po Hößu, bile manjih razmjera. Međutim, tokom ljeta transporti su znatno povećani. Zbog toga su nacisti bili prisiljeni da naprave nove zgrade za istrebljenje, odnosno povećaju kapacitet postojećih postrojenja unutar logora Auschwitz, do te mjere da je u jednom danu plinom bilo moguće ubiti 12.000 ljudi.³⁶ Odabrali su i pripremili poljoprivredno dobro zapadno od buduće strane krematorija III i IV i izgradili dvije barake pored bunkera I i tri pored bunkera II, u kojima su žrtve razdvajane.³⁷

31 Isto, str. 186-187.

32 Isto, str. 187. Proces istrebljenja Jevreja je u to vrijeme izveden pod nadzorom komandanta zaštitnog stražarskog kampa ili Rapportführer-a. SS-ov doktor je morao biti prisutan.

33 Isto, str. 187 i 199. Pripadnici Specijalnog odreda Jevreja su, po Hößu "izvodili svoj užasni zadatak sa naivnom ravnodušnošću. Njihova jedina želja je bila da završe posao što prije, da bi mogli imati duži interval u kom su pretraživali odjeću ugušenih žrtava da nađu nešto da jedu ili puše. Iako su bili dobro uhranjeni i bile im dozvoljene dodatne stvari, često su viđani kako premeću leševe jednom rukom dok su drugom nešto grickali. Čak i kada su angažirani u najgnusnijim poslovima iskopavanja i paljenja leševa zakopanih u masovnim grobnicama nikada nisu prestajali jesti. Čak ih nije potresala ni kremacija njima bliskih rođaka" (Isto, str. 199).

34 Isto. Tu aktivnost je, također, izvršavao Specijalni odred Jevreja.

35 Nicholas de Lange, *ILLUSTRIERTE GESCHICHTE DES JUDENTUMS*, Köln 2004., str. 312.

36 *COMMANDANT OF AUSCHWITZ ...*, str. 187. Bunker II je bio najveći - u njega je moglo stati 1.200 ljudi.

37 Isto, str. 126 i 188.

U ljeto 1942. Himmler je, u pratnji gauleitera, posjetio koncentracijski logor Auschwitz i "posmatrao svaki detalj cijelog procesa uništenja, od trenutka kada su zatvorenici istovareni, do pražnjenja Bunkera II."³⁸

Ubrzo nakon te posjete, Himmler je naredio da sve masovne grobnice, u kojima su nacisti smještali tijela logoraša, **"moraju biti otvorene, a sva tijela spaljena"**, pri čemu **"pepeo treba biti odlagan na takav način da nikada u budućnosti ne bude moguće izračunati broj spaljenih tijela"**.³⁹

Navedeno Himmlerovo naređenje Höß je dobio od Standardführera Blobela, iz Eichmanovog ureda. Blobel je eksperimentisao sa različitim metodama kremacije u Chelmnom, a Eichman ga ovlastio da Hößu pokaže aparaturu koja će biti korištena.⁴⁰

Höß je otišao "na inspekcijsko putovanje" u logor Chelmno, gdje su nacisti "patentirali" način uništenja plinom.⁴¹ Blobel je "na različite načine izašao na kraj s konstruisanim pećima, koje su potpaljivane drvetom i naftnim otpadom". On je, također, pokušao da izloži tijela eksplozivima, ali je njihovo uništenje bilo veoma nepotpuno. Pepeo je razbačen preko susjednih predjela nakon što je prvo u prahu stavljen u mlin za kosti.⁴²

Blobel je bio ovlašten da pronade i uništi sve masovne grobnice u cjelokupnom istočnom distriktu.⁴³ Njegovom odjelu dat je kodni broj "1005". Sve te aktivnosti je izvršavao Specijalni odred Jevreja, koji su strijeljani nakon svake faze rada. Koncentracijski logor Auschwitz je konstantno tražio da se obezbijedi Jevreje za potrebe Odjela "1005".⁴⁴

Prilikom Hößove posjete Chelmnju, pokazan mu je, također "aparurat za istrebljenje konstruiran van teretnjaka, koji je bio dizajniran da ubija korištenjem iscrpnih gasova ('auspuha') iz motora". Tu je

38 Isto.

39 Isto.

40 A. Heath, *CHELMNO*, London 2007., str. 5.

41 *COMMANDANT OF AUSCHWITZ ...*, str. 188.

42 Isto. str. 188-189. Blobel je imao i čisto i ekzaktno znanje o broju masovnih grobnica u različitim distriktima, ali je po tom pitanju, po Hößu, "dao zakletvu na najveću tajnost" (Isto).

43 Isto, str. 188.

44 Isto. Govoreći o posjeti Chelmnju, Höß tvrdi da "nije bio u mogućnosti" da utvrdi "koliko je tijela ležalo u masovnim grobnicama u Culenhofu /Chelmnju-prim. S.Č./ili koliko je već bilo kremirano". Ni ova Hößova tvrdnja nije uvjerljiva.

metodu "zaduženi činovnik" "opisao kao užasno nepouzdanu, jer je gustoća gasa bila promjenjiva i često nedovoljna da bi gas bio smrtonosan".⁴⁵

Od kraja ljeta 1942. nacisti su u koncentracionom logoru Auschwitz spaljivali leševe: "u početku na drvenim lomačama koje su 'podnosile' oko 2.000 leševa, a kasnije u jamama sa prethodno spaljenim tijelima. Prvobitno je naftni otpad posipan po tijelima, a kasnije je korišten metanol. Tijela su spaljivana u jamama, danju i noću, neprestano".⁴⁶

Do kraja novembra 1942. "**sve masovne grobnice su ispražnjene**". Broj leševa u njima je, po Hößu, iznosio 107.000.⁴⁷

Svi Jevreji su deprotovani u Auschwitz po ovlaštenju Eichmannovog ureda, gdje su, u skladu sa Himlerovim narednjima, trebali biti uništeni bez izuzetka. U vrijeme dok su stizali prvi transporti njemačkih Jevreja, izdato je naredjenje "da svi oni koji su snažni, bili muškarci ili žene, trebaju biti odvojeni i zaposleni na ratnim poslovima".⁴⁸

Jevreji su bili jedini zaposleni u logoru Auschwitz. Auschwitz-Birkenau se pretvarao u potpuno jevrejski logor, a zatvorenici svih drugih nacionalnosti su trebali biti prebačeni u druge logore, odnosno u vanlogorsku namjensku industriju. Međutim, ta naredba nikada nije

45 Isto, str. 187. To je, po Hößu, uključivalo "ne samo transporte Jevreja koji su ugušeni gasom do vremena kada je krematorij prvi put pokrenut, već i tijela onih zarobljenika koji su umrli tokom zime 1941/42., kada je krematorij blizu bolnice bio neko vrijeme van akcije. To je, također, uključivalo sve zatvorenike koji su umrli u logoru Birkenau" (Isto).

"Zbog obima vojne industrije koja se razvila u koncentracionim logorima, i koja je progresivno rasla, kao i zahvaljujući prethodnom upošljavanju zatvorenika u vojnim fabrikama izvan logora, osjetio se, po Hößu, ozbiljan manjak logoraša, budući da su prethodno komandanti u starim logorima u Reichu morali tragati za mogućnostima uposlenja kako bi održali sve svoje zatvorenike uposlenima" (Isto).

46 Isto, str. 188.

47 Isto.

48 Isto.

u potpunosti izvršena, a kasnije su Jevreji, zbog nedostatka bilo kakve druge radne snage, korišteni i u vojnoj industriji van logora.⁴⁹

Odabir snažnih Jevreja trebao je biti izveden od strane SS-ljekara. Ipak se uvijek događalo da dužnosnici zaštitnog logora i radnog odjela sami odabiru zatvorenike bez znanja komandanta logora, čak i bez njegovog odobrenja. To je bio uzrok konstantnih trvenja između SS-ljekara i dužnosnika radnog odjela.⁵⁰ Zamisliti logor uništenja kao potpuno disciplinovan i organizovan sistem je "nemoguće, nezahvalno i neprihvatljivo: među osobljem logora vladala je nedisciplina, pohlepa, ubilački nagon i potreba za samodokazivanjem", koju su pratili različiti - i trajni - disciplinski problemi.⁵¹

Obergruppenführer Pohl je, zbog Himmlerovog sve jačeg insistiranja na upošljavanju u vojnoj industriji, bio prinuđen da "pribjegne upotrebi Jevreja nesposobnih za rad". S tim u vezi, izdato je naređenje po kome je onim Jevrejima koji "mogu biti učinjeni sposobnim za uposlenje u narednih šest sedmica", trebalo dati posebnu njegu i prehranu. Do tada su svi Jevreji koji su bili nesposobni za rad ubijani gasom ili injekcijom ako su ležali bolesni u bloku za bolesnike. Međutim,

49 Isto. Različitost mišljenja među činovnicima u Auschwitzu je razvijena i njegovana proturječnim interpretacijama Himmlerove naredbe od strane ovlaštenih štabova u Berlinu. "Glavni ured sigurnosti Reicha (Müller i Eichmann) je imao, zbog sigurnosnih razloga, najveći interes za uništenje što više Jevreja, kako god to bilo moguće. Reichsarzt-SS, koji je predstavio politiku selekcije, držao je stanovište da smo oni Jevreji koji su potpuno sposobni i u mogućnosti da rade trebaju biti izabrani. Slabi i stari, kao i oni koji su samo relativno snažni, bi ubrzo postali nesposobni za rad, što bi uzrokovalo dalje pogoršanje u općem stanju zdravlja i nepotreban porast bolničkog smeštaja, koji zahtjeva više medicinskog osoblja i sve to bez ikakve svrhe, jer bi na kraju ionako morali biti ubijeni.

Glavni ured ekonomske administracije (Pohl i Maurer) je bio jedino zainteresovan za sakupljanje najveće moguće radne snage za uposlenje u vojnoj industriji, bez obzira na činjenicu da bi ovi ljudi na kraju postali nesposobni za rad. Ovaj sukob interesa je i dalje pooštren bezgraničnim porastom zahtjeva za zatvoreničkim radom od strane Ministarstva zaliha i organizacije *Todt*. Reichsführer SS-a je neprestano obećavao objema ovim odjelima brojeve koji nikad ne bi mogli biti podmireni. Standartenführer Maurer (glavni u odjelu DII) je bio u teškoj poziciji, jer je jedini bio djelomično sposoban da ispuni zahtjeve različitih organizacija, te u skladu s tim bio je u stalnom zahtjevu da mu se obezbijedi najveći mogući broj radnika.

Bilo je nemoguće pridobiti Reichsführera SS-a da da definitivnu odluku u vezi sa ovim" (Isto).

Höß je bio mišljenja da samo jaki i zdravi Jevreji trebaju biti izabrani za uposlenje. Proces razvrstavanja je, po njemu, "tekao ovako: željeznički vagoni su pražnjeni jedan za drugim. Nakon odlaganja svog prtljaga, Jevreji bi morali individualno prolaziti ispred SS doktora, koji su odlučivali o njihovom fizičkom stanju dok bi Jevreji hodali. Oni koji su smatrani sposobnim za rad odmah su izdvojeni u logor u malim grupama". S tim u vezi, Höß tvrdi da su "prosječno, u svakom transportu 25-30% bili oni koji su bili u stanju da rade, ali se ovaj broj mijenjao. Procenat grčkih Jevreja je iznosio tek 15%, dok je u transportima iz Slovačke broj sposobnih iznosio i 100%. Jevrejski doktori i administrativno osoblje su bez izuzetka uzeti u logor" (Isto).

50 D. Lipstadt., nav.dj., str. 196.

51 **COMMANDANT OF AUSCHWITZ** ..., str. 193.

to naređenje je, što se tiče logora Auschwitz-Birkenau, po Hößu, "bilo čisto izrugivanje", jer je u logoru "nedostajalo svega. Praktično nije bilo medicinskih zaliha. Smještaj je bio takav da je jedva bilo soba za one koji su bili najozbiljnije bolesni. Hrana je bila potpuno nedostatna, a Ministarstvo je svaki mjesec smanjivalo zalihe. Ali, svi protesti su bili beskorisni i moralo se pokušati sa zavođenjem reda. Ishod pretrpavanja zdravih zatvorenika više nije mogao biti izbjegavan. Opće zdravstveno stanje je bilo znatno pogoršano a bolesti su se širile kao vatra". Kao rezultat tog naređenja, smrtnost je, po Hößu, bila povećana sa generalnim pogoršanjem stanja. Govoreći o tome, on nije vjerovao "da je ikada *ijedan* /kurziv u originalu - prim. S.Č./ oboljeli Jevrej ponovo učinjen sposobnim za rad u vojnoj industriji"⁵²

Jevreji odabrani za usmrćivanje gasom odvođeni su tiho koliko je moguće u *krematorij*, pri čemu su muškarci odvajani od žena. U svlačionici su zatvorenici Specijalnog odjela, određeni za tu svrhu, govorili logorašima **"da moraju ostaviti svoju odjeću uredno zajedno, te zapamtiti gdje su ih ostavili tako da ih mogu brzo pronaći nakon čišćenja od vaški. ... Nakon svlačenja, Jevreje su odvodili u gasne komore, opremljene tuševima i cijevima za vodu, koje su davale privid stvarnog kupatila. Žene su ulazile prve, sa svojom djecom, a pratili su ih muškarci koji su uvijek bili u manjem broju"**.⁵³ Nakon toga, nacisti su vrata vrlo brzo zaključavali i gas-dezinfektori su **"trenutno puštali gas kroz ventile u platformu gasnih komora, niz otvor za zračenje koji je vodio do poda"**. To je osiguravalo brzo širenje gasa. Oni koji su stajali najbliže indukcionim ventilima bili su ubijani odmah. Oko jedne trećine zatvorenika umiralo je odmah. **"Preostali koji su se teturali počinjali su da vrište i da se bore za zrak. Vrištanje je ubrzo prelazilo u smrtne krikove i za nekoliko**

52 Isto, str. 198. Taj dio operacije je, po Hößu, "tekao glatko, jer su zatvorenici Specijalnog odreda smirivali one koji su pokazivali bilo kakav nemir ili koji su možda imali neki nagovještaj svoje sudbine". Pored toga, zatvorenici Specijalnog odreda i jedan SS-ovac su uvijek ostajali do zadnjeg trenutka, kao dodatna mjera.

53 Isto. "Vrijeme koje je trebalo proći da bi gas imao efekta", po Hößu, je "variralo prema vremenskim prilikama: da li je vlažno ili suho - hladno ili toplo, kao i od kvalitete gasa koja nikad nije bila potpuno ista, te od sastava transporta koji je mogao sadržavati veliki broj zdravih Jevreja, ili starih i bolesnih, ili djece. Žrtve su postajale nesvjesne nakon nekoliko minuta zavisno od njihove udaljenosti od cijevi za upuhivanje. Oni koji su vrištali i stari, bolesni ili slabi, kao i mala djeca, umirali su brže od onih koji su bili zdravi i mladi" (Isto).

minuta su svi mirno ležali. Nakon dvadeset minuta najkasnije, nijedan pokret se nije mogao čuti⁵⁴

Nacisti su otvarali vrata pola sata nakon puštanja gasa i uključivali ventilaciju. Nakon toga odmah su uklanjali leševe.⁵⁵ Specijalni odred je radio na uklanjanju zlatnih zuba i kose sa žena. Poslije toga tijela su podizali liftom i postavljali ispred peći koje su u međuvremenu naložene. Zavisno od veličine tijela, do tri leša je moglo biti stavljeno u jednu retortu istovremeno. Vrijeme potrebno za kremaciju je, također, zavisilo od toga, ali je prosječno trebalo dvadesetak minuta. Krematoriji jedan i dva su mogli kremirati oko dvije hiljade tijela u 24 sata,⁵⁶ a III i IV hiljadu i po tijela za 24 sata.⁵⁷

U vrijeme **“kada su vatre gorjele konstantno, bez pauze, pepeo koji je padao kroz rešetke bio je neprestano uklanjan i mrvljen u prah. Pepeo je teretnjacima odvožen na mjesto gdje se odmah raspršivao** /kurziv u originalu - primj. S.Č./ **i rastvarao. Pepeo uziman iz jama za spaljivanje blizu bunkera II i krematorija IV odlagan je na isti način**”⁵⁸

Prilikom prvih kremiranja na otvorenom “bilo je jasno da dugoročno neće biti moguće nastaviti kremiranja na taj način. Tokom lošeg vremena ili dok bi puhao jak vjetar, smrad gorećeg mesa nošen je miljama i bio je uzrokom govorkanja cijele okoline o spaljivanju Jevreja, uprkos zvaničnoj propagandi koja je išla u suprotnom smjeru”⁵⁹ Pored toga, službe vazdušne zaštite su protestirale protiv vatre koja se noću vidjela i sa velikih razdaljina. Međutim, “spaljivanja su morala biti nastavljena i noću, kako bi se spriječilo vraćanje drugih transporta”. Raspored individualnih operacija, utvrđen na sastanku Ministarstva

54 Isto, str. 198-199. R. Höß tvrdi da “nisu bile primjetne promjene na leševima i nikakvih znakova trzanja ili blijeđenja. Samo nakon što su tijela ostavljena da leže neko vrijeme, recimo nekoliko sati, uobičajene mrtvačke mrlje bi se pojavljivale. Uneredjenje leševa praznjenjem crijeva je, također, bilo rijetko. Nije bilo znakova povrede. Lica nisu pokazivala nikakvu iskrivljenost” (Isto).

55 Isto, str. 199. Veći broj žrtava nije mogao biti kremiran, “bez uzrokovanja šteta na instalacijama” (Isto).

56 Isto. Taj broj od hiljadu ljudi, po Hößu, nikada nije dostignut.

57 Isto.

58 Isto, str. 190. Höß tvrdi kako je “istina da su svi članovi SS-a bili vezani najstrožijom tajnom o detaljima istrebljenja, ali kako su kasnije procedure pokazale ovo nije uvijek poštovano. Čak ni najstrožije kazne nisu mogle zaustavljati njihovu ljubav prema tračanju” (Isto).

59 Isto, 191. Nacisti su planirali izgradnju još jednog krematorija, koji bi premašio “ostale po veličini, ali nikada nije dovršen, jer je u jesen 1944. Reichsführer SS-a pozvao na trenutni zastoj u istrebljenju Jevreja” (Isto).

komunikacija, morao je biti rigidno poštovan da bi se izbjegla, zbog vojnih razloga i opstrukcije, zakrčenost na pogođenim željeznicama. Ti razlozi su doveli do energičnog planiranja i eventualne konstrukcije dva velika krematorija i, 1943., do gradnje dvije manje instalacije.⁶⁰

Dva velika krematorija (I i II) sagrađena su u zimu 1942.-1943., a stavljeni u upotrebu u ljeto 1943. Imali su pet tro-retornih peći i mogli su kremirati 2.000 tijela za manje od 24 sata. Tehničke poteškoće su onemogućile povećanje njihovog kapaciteta. Napori da se to uradi uzrokovali su nekoliko oštećenja na instalacijama, a u nekoliko navrata ih sve zajedno stavili van funkcije. Krematoriji I i II su imali podzemne sobe za razodjevanje i gasne komore u kojima bi zrak bio potpuno promijenjen. Tijela su liftom nošena do peći na spratu. Gasne komore su mogle držati oko 3.000 ljudi.⁶¹

Dva manja krematorija (III i IV) su mogli, prema proračunima firme koja ih je podigla, spaliti 1.500 tijela u 24 sata. Usljed nedostatka ratnog materijala, graditelji su bili prisiljeni da štede tokom gradnje krematorija III i IV, i oni su bili tako podignuti iznad zemlje, te su peći bile manje čvrste. Postalo je ubrzo jasno da površina izgradnje ove dvije četvero-retortne peći nije ispunila zahtjeve. Krematorij III je potpuno pao nakon nekog vremena, a kasnije je u potpunosti prestao biti korišten. Krematorij IV je morao uvijek biti iznova gašen i, nakon što su njegove vatre gorjele 4-6 sedmica, peći ili dimnjaci su u potpunosti izgorjeli. Ugušena tijela su bila najviše spaljivana u jamama iza krematorija IV.⁶²

Provizorna građevina I uništena je kada je započeo rad na sekciji III Birkenaua.

Krematorij II, kasnije označen kao bunker V, korišten je do posljednjeg dana i, također, zadržan kao rezerva kada bi došlo do kvarova na krematorijumima I do IV. Kada je stizao veći broj transporta, trovanje plinom je nastavljeno danju u broju V, a noću u brojevima I i IV. Kapacitet broja V je bio neograničen sve dok su kremiranja mogla biti izvođena i danju i noću. Zbog savezničkih vazdušnih napada, tokom 1944. kremacije nisu dozvoljavane noću. Najveći ukupni broj ljudi ugušenih

60 Isto. Taj broj, po Hößu, "nikada nije dostignut, jer sami transporti nikada nisu bili tako veliki".

61 Isto.

62 Isto, str. 192.

plinom i kremiranih tokom 24 sata je bio 9.000. To je postignuto u ljeto 1944. za vrijeme akcije u Mađarskoj, kada su korištene sve instalacije, osim broja III. Tog dana, zahvaljujući odugovlačenjima na liniji, pet vozova je stiglo, umjesto predviđena tri, i još su dodatno bili pretrpani.⁶³

Krematoriji su bili napravljeni na kraju dva glavna prolaza u logoru Birkenau, prije svega da se ne bi povećalo područje logora, jer su to zahtijevalo sigurnosne mjere, a i da ne bi morali biti veoma udaljeni od logora, jer je bilo planirano da se gasne komore i svlačionice, kada akcije istrebljivanja dođu do kraja, koriste kao bazeni.⁶⁴

Proces uništavanja u bunkerima I i II je bio potpuno isti kao u krematoriju, s tim da su utjecaji vremena bili primjetniji.⁶⁵

Broj Jevreja koji su deportovani u Auschwitz radi istrebljenja, po Hößu, je iznosio 2.500.000 ljudi.⁶⁶ Iznoseći tu tvrdnju, Höß navodi kako on lično nikada nije "znao konačan broj" i navodno nije ništa imao, što bi mu pomoglo da to procijeni. S tim u vezi, on navodi kako se jedino može sjetiti broja od 1.130.000, koga su mu navodno prenijeli Eichmann i njegovi saradnici:

- Gornja Šlezija i poljska teritorija njemačkom okupacijom	250.000
- Njemačka i Theresienstadt (Terezin)	100.000
- Holandija	95.000
- Belgija	20.000
- Francuska	110.000
- Grčka	65.000
- Mađarska	400.000
- Slovačka	90.000. ⁶⁷

63 Isto, str. 192.

64 Isto. "Zgrade su trebale biti osmatrane sa vidika sa zida i ograde. Nedostatak materijala je sprječio da ovo bude ostvareno. Kao privremena mjera, sve zgrade za istrebljenje su skrivane pod kamuflažnim mrežama. Tri željezničke pruge između zgrada sektora I i II u logoru Birkenau trebale su biti rekonstruisane kao stanica, i natkrivene, te produžene do krematorija III i IV, tako da bi istovaranje, također, bilo zaklonjeno od znatizeljnih očiju. Još jednom je nedostatak materijala sprječio da se ovo ostvari" (Isto).

65 Isto, str. 199.

66 Isto. Taj broj Höß je dobio od Eichmanna, prosljedivši ga njegovom nadređenom, Gruppenführer Glücksu, kada mu je naredeno da Himmleru sačinii izvještaj neposredno prije opsade Berlina. S tim u vezi, Höß tvrdi da su Eichmann i njegov stalni izaslanik Günter bili jedini koji su posjedovali informacije o tačnom broju ubijenih.

67 Isto, str 194. Broj žrtava od 2.500.000 Höß smatra pretjeranim. U nastojanju da smanji strahote holokausta, on tvrdi da je "i Auschwitz imao granice svojih destruktivnih mogućnosti". Istog je karaktera i njegova tvrdnja da su brojke "koje daju bivši zatvorenici izmišljotine i proizvodi mašte bez ikakvih osnova".

Nažalost, svi dokazi u Auschwitzu, na osnovu kojih je bilo moguće izračunati tačan broj žrtava, morali su, u skladu sa narednjima datim lično od Himmlera, nakon svake velike akcije biti spaljeni.⁶⁸ Istovremeno, autoritativni izvori u ovoj oblasti Hößove podatke o broju žrtava smatraju “naročito nezahvalnim” i navode niz drugih, koliko-toliko relevantnih, procjena koje se kreću i do broja od pet miliona.⁶⁹

U toku 1943. nacisti su očekivali “dolazak” više miliona Jevreja (iz Mađarske, Bugarske, Grčke, Italije i Španije) u Auschwitz. S tim u vezi, Höß je u ljeto 1943. otišao u Budimpeštu, odakle je pozvao Eichmanna, koji mu je prenio dalje akcije “koje su bile planirane u vezi Jevreja”. Tada je već više od 200.000 Jevreja iz Karpatske Ukrajine bilo pritvoreno i smješteno u nekim ciglanama i čekalo je transport za Auschwitz. Eichmann je, prema procjenama mađarske policije, koja je izvršila hapšenja, očekivao da iz Mađarske stigne oko 3.000.000 Jevreja. Međutim, ta Eichmannova očekivanja iz više razloga, a posebno “zbog poteškoća unutar mađarske Vlade”, nisu realizovana,⁷⁰ te “sve skupa, broj Jevreja transportovan iz Mađarske vjerovatno nije prelazio broj od pola miliona”.⁷¹

Slijedeća zemlja na listi je bila **Rumunija**. Eichmann je, prema izvještajima svog predstavnika uz Bukureštu, iz Rumunije očekivao da dobije 4.000.000 Jevreja. Međutim, pregovori sa rumunskim vlastima bili su teški. Antisemitski elementi su htjeli da istrebljenje Jevreja bude izvedeno u njihovoj zemlji. Izbile su ozbiljne antijevrejske pobune, a

68 Isto, str. 193. Kao glavni u Odjelu DI, Höß je lično uništio “svaku mrvicu dokaza” koji su mogli biti pronađeni u njegovom uredu. Glavni u drugim uredima su učinili isto. Svoje podatke su, također, prema Eichmannu, uništili Himmler i Glavni ured za sigurnost Reicha.

Samo su Eichmannove lične bilješke, po Hößu, “mogle dati tražene informacije”. S tim u vezi, on navodi kako je moguće da je, zahvaljujući nemaru nekih odjela, nekoliko izoliranih dokumenata, poruka ili bežičnih poruka moglo ostati neuništeno, ali one nisu mogle dati podatke na osnovu kojih bi se napravio proračun”.

69 B. Harmon - J. Drobnicki, *HISTORICAL SOURCES AND THE AUSCHWITZ DEATH TOLL ESTIMATES*, <http://nizkor.org/features/techniques-of-denial/appendix-2-01.html>.

70 **COMMANDANT OF AUSCHWITZ...**, str. 199. Hapšenja i prebacivanja Jevreja iz Mađarske u Auschwitz “trebala su biti završena do 1943, ali zbog političkih poteškoća mađarske Vlade, ovaj datum je uvijek bio pomjeran. Mađarska vojska ili bolje rečeno viši oficiri protivili su se izručenju ovih ljudi i dali su mnogim muškim Jevrejima sklonište u radnim četama divizija koje su bile na prvoj liniji, tako ih čuvajući van dohvata policije. Kada je u jesen 1944. akcija počela u samoj Budimpešti, jedini preostali muški Jevreji su bili stari i bolesni” (Isto, str. 250).

71 Isto.

oteti Jevreji su bačeni u duboke i izolovane jame Karpata i pobijeni. Dio Vlade se zalagao za transport "neželjenih" Jevreja u Njemačku.⁷²

Bugarska je, također, bila sljedeća na redu sa procijenjenih 2.500.000 Jevreja. Vlasti su bile saglasne s transportom, ali su htjele sačekati ishod pregovora sa Rumunijom.⁷³

Pretpostavljalo se da će Mussolini izvršiti obećano isporučenje **italijanskin** Jevreja, kao i onih iz dijelova **Grčke** koji su bili pod italijanskom okupacijom, iako nikada nije napravljena procjena njihovog broja. Ali, "Vatikan i Kraljevska porodica, kao i svi oni koji su se protivili Mussoliniju, po svaku cijenu su htjeli spriječiti da italijanski Jevreji budu isporučeni".⁷⁴

Njemački predstavnici su kontaktirali utjecajne krugove u **Španiji** po pitanju kako se otarasiti Jevreja. Međutim, Franko i njegovi sljedbenici su bili protiv toga.⁷⁵

Tok rata je bitno poremetio realizaciju navedenih planova, što je doprinijelo spašavanju životâ miliona Jevreja.⁷⁶

Dok su Jevreji istovarani po dolasku u Auschwitz, njihove stvari su ostavljane na peronu, sve dok svi nisu uvedeni u zgrade za istrebljenje u logoru, a zatim ih Transportni odred odnosio u Ured za razvrstavanje (Canada I), gdje su razvrstane i dezinficirane. Odjeća svih Jevreja ubijenih gasom u bunkerima I i II ili u krematorijima I do IV je, također, odnošena u Ured za razvrstavanje.⁷⁷

72 Isto, str. 200.

73 Isto.

74 Isto. Eichmann, po Hösu, "nije računao na dobijanje ovih Jevreja".

75 Isto, Eichmann je "malo vjerovao da će moći urediti isporučenje" španskih Jevreja, tvrdi Höß.

76 Isto.

77 Isto, str. 194. Nacisti su "skupljanju, razvrstavanju i korištenju svih artikala koji su stečeni transportom Jevreja i njihovim uništenjem" dali šifrirano ime "Akcija Reinhardt".

Do 1942, kancelarija Kanada "nije mogla više nastaviti sa razvrstavanjem. Iako su nove kolibe bile neprestano dodavane i zatvorenici razvrstavali danju i noću, i iako je broj uposlenika konstantno rastao i nekoliko kamiona (često oko dvadeset) su dnevno natovarani sa razvrstanim stvarima, gomile nerazvrstanog prtljaga su otišle na opremljivanje. Tako, 1942. konstrukcija Canada 2 skladišta je počela na zapadu i na građevinskom sektoru 2 u Birkenau. Počelo se, također, sa izgradnjom zgrade za istrebljivanje i kuće za kupanje za nove pridošlice. Trideset novosagrađenih koliba su pretrpane kapacitetom neposredno nakon završetka, dok su brda nerazvrstanih stvari bila nagomilana između njih. Uprkos povećanim radnim grupama, bilo je neupitno završavanje posla tokom postupka individualnih akcija koje su uvijek uzimale od 4 do 6 sedmica. Jedino je tokom dužih perioda bilo moguće postići kakav-takav privid rada i sistema" (Isto).

Nacisti su odjeću i obuću pretraživali, "jer bi mogli sadržavati skrivene vrijednosti", nakon čega su ih skladištili ili prenosili u logor, radi kompletiranja. Kasnije su ih slali u druge logore.⁷⁸

Imovina od posebne vrijednosti, uključujući i novac, je preuzimana od strane posebnog odjela Komande logora i razvrstavana od strane eksperata. Nakit (drago kamenje vrijedno hiljade funti, neprocjenjivi zlatni i platinasti satovi postavljeni dijamantima, prstenje, naušnice i izuzetno skupe ogrlice) je obično bio veoma vrijedan, posebno ako su njegovi jevrejski vlasnici stizali sa Zapada. Vrijednosti iz svih zemalja su procijenjene na mnogo hiljada funti. Desetine hiljada funti vrijednosti, najčešće u apoenima od hiljadu dolara, su pronađene kod Jevreja.⁷⁹

Vrijednosti i novac su, nakon što je proces sortiranja, koji je pratio svaku veliku operaciju istrebljenja Jevreja, bio završen, pakovani u kovčege i odnošeni teretnjacima u Glavni ured ekonomske administracije u Berlinu, a zatim u Reichbank, gdje je Specijalni odjel radio "isključivo sa stvarima uzetim tokom akcija protiv Jevreja".⁸⁰

Satove u hiljadama nacisti su slali u Sachsenhansen, gdje su otvorene velike prodavnice satova i zapošljavale stotine zatvorenika, "a njima su direktno upravljali iz D II odjela (haurer)". Satovi su razvrstavani i popravljani u radionicama, a najveći broj je poslije otposljan za korištenje prvoj liniji SS-a i vojnim trupama.⁸¹

Zlato iz zuba zubari su u SS bolnicama otopili u štapiće i prosljeđivali mjesečno Glavnom sanitarnom uredu. U plombiranim zubima je pronađeno kamenje velike vrijednosti.

Ošišanu kosu sa žena nacisti su slali u firmu u Bavarskoj i koristili je u ratne svrhe, a nepopravljivu odjeću na mjesta gdje su nastojali da je spase. Neupotrebljivu obuću su rastavljali na komade i poprav-

78 Isto, str. 195. Značajan dio odjeće je bio doniran dobrotvornim organizacijama za raseljene, a kasnije za žrtve zračnih napada, te za radnike postrojenja za municiju (Isto).

Deke i madraci su, također, slati dobrovoljnim organizacijama. U slučaju da su logori trebali takve proizvode, bili bi zadržavani za inventuru. I drugi logori su primali značajne pošiljke te robe.

79 Isto.

80 Isto. Höß tvrdi da mu je Eichmann jednom prilikom rekao da su nakit i vrijednosti prodati u Švajcarskoj i "da su dominirali cijelim švajcarskim tržištem".

81 Isto, str. 196.

ljali je koliko je to bilo moguće, a ono što je ostajalo pretvarali su u kožnu prašinu.⁸²

Jevrejska imovina u logoru Auschwitz procijenjena je na nekoliko miliona funti. To blago, koje su Jevreji sa sobom unijeli u logor izazivalo je ozbiljne teškoće za sam logor. "Bilo je demoralizirajuće za same SS-ovce koji nisu uvijek bili dovoljno jaki da se odupru iskušenju otuđivanja tako lako dostupnih stvari. Čak ni smrtna kazna ili dugotrajni zatvor nisu bili dovoljni da ih odvrate".⁸³

U logoru Auschwitz alkohol, duhan, hrana, lažne isprave, pištolji i municija bili su dio dnevnih poslova. U Birkenau muški zatvorenici su dobili pristup u ženski logor, potkupljujući neke od ženskih nadzornica. Takvo stanje je narušilo cijelu disciplinu u logoru. Oni koji su posjedovali vrijednosti mogli su sebi osigurati bolje poslove i kupiti naklonost stražara ili blokovskih nadzornika i čak urediti duži boravak u bolnici, gdje su dobijali najbolju hranu.⁸⁴

Auschwitz je nesumnjivo jedno od mjesta koje će u historiji čovječanstva ostati upamćeno kao industrija smrti.⁸⁵ U ovom smislu, Hößovo svjedočenje - ma koliko subjektivno, oportunistično i nepotpuno ono bilo - predstavlja važan prilog razumijevanju pojedinačnih, kardinalnih epizoda genocidnih procesa, te njihove simbolične važnosti i širine u ideologiji, planiranju i izvođenju. "Neljudskost ljudi prema ljudima uvijek me iznenađuje"⁸⁶ kaže Primo Levi, talijanski pisac, Jevrej, koji je preživio Aušvic. Pojmiti obim zla u Auschwitz-u znači istovremeno i moći pojmiti obim zla kojeg predstavlja Holokaust, baš kao što i razumjeti događaje u sigurnoj zoni Ujedinjenih nacija Srebrenici jula 1995. znači i razumjeti genocid nad Bošnjacima krajem dvadese-

82 Isto.

83 Isto, str. 195-196. Svaki član SS-a koji je pokušao uzeti bilo šta od jevrejske imovine bio je, po naređenju Himmlera, kažnjen smrću. Međutim, i pored toga, ogromna količina jevrejske imovine je opljačkana od strane SS-a i policije, zatim i od zatvorenika, civilnih zaposlenika i željezničkog osoblja (Isto, str. 195-196). Deportacija Jevreja sa njihovim bogatstvom u logor Auschwitz pružila je, po Hößu, "neslućene mogućnosti drugim zatvorenicima". S tim u vezi, on navodi da je najveći broj bjekstava iz logora vjerovatno bio povezan sa tim okolnostima. Uz pomoć lako dohvatljivog novca ili satova, prstenja, itd, sve se, tvrdi Höß, moglo urediti sa SS-ovcima ili civilnim radnicima (Isto, str. 196).

84 Isto, str. 196. Takvo stanje stvari, tvrdi Höß, nije mogao promijeniti ni najstrožiji nadzornik. Iznoseći tu ocjenu, on navodi da je "jevrejsko zlato bila katastrofa za logor" (Isto).

85 N. de Lange, nav.dj., str. 312-313.

86 Primo Levi, *SE QUESTO E UN UOMO*, Roma 2007., str. 1.

tog stoljeća. Hößove riječi o neljudskosti, napisane ljudskom rukom i ljudskim jezikom, stravičan su znak opomene o važnosti proučavanja genocidâ nad bilo kim i bilo gdje.

Höß potvrđuje da su, pored Auschwitzâ, postojali su i sljedeći logori za istrebljenje Jevreja:

- Chelmno blizu Litzmannstadta (Lodž);
- Treblinka na Bugu;
- Sobibor blizu Lublina;
- Belzec blizu Lemberga
- Lublin (Maidanek).⁸⁷

U tim logorima Jevreji su ubijani u gasnim komorama, izduvnim gasovima motora, izuzev u Lublinu, gdje je za istrebljenje korišten gas Ciklon B.⁸⁸

Treblinka je imala više komora, u kojima je bilo moguće držati nekoliko stotina ljudi, izgrađenih odmah pored željezničke pruge. Tu su nacisti odvodili Jevreje direktno u gasnu komoru bez skidanja odjeće (razodijevanja) preko perona koji je bio visine kao i vagoni. Pogonska soba je bila izgrađena odmah pored gasnih komora, opremljena različitim mašinama uzetim sa velikih kamiona i cisterni. "Ovi su bili upaljeni i gasovi su vođeni cijevima u gasne komore, ubijajući ljude unutra. Taj proces je trajao oko pola sata, dok sve ne bi utihnulo u sobama. U sat vremena gasne komore su otvarane i tijela su iznošena, razodjevana i spaljena na skelama napravljenim od željezničkih pruga. Vatre su potpaljene drvetom, a tijela su s vremena na vrijeme prskana benzinom".⁸⁹

Pošto rad motora nije uvijek bio ujednačen, izduvni gasovi često nisu bili dovoljno jaki da ubiju sve u komorama. Tako su mnogi logoraši bili samo onesviješteni, te su "moralo biti dovršeni strijeljanjem".⁹⁰

87 **COMMANDANT OF AUSCHWITZ...**, str. 196.

88 Isto, str. 196. Rudolf Höß je lično vidio Chelmno i Treblinku.. U Chelmnu je "rad" bio obustavljen, a u Treblinki on je vidio "cijeli process". Jevreji logoraši su u Chelmnu, po Höß-u "ponekad lomili strane vagona u pokušaju da pobjegnu" (Isto, str. 197).

89 Isto, str. 197.

90 Isto, str. 197. Svi logoraši koji su otrovani gasom, tokom Höß-ove posjete Treblinki, bili su mrtvi. S tim u vezi, on tvrdi da mu je tada rečeno "da rad motora nije uvijek ujednačen, tako da su izduvni gasovi bili često nedovoljno jaki da ubiju sve u komorama. Mnogi od njih su bili samo onesviješteni i morali su biti dovršeni strijeljanjem". Istu priču Höß je čuo i u Chelmnu, a Eichman mu je, također, rekao da su te smetnje bile prisutne i u drugim mjestima (Isto).

Iskustvo je pokazalo da je pripravak cianovodonične kiseline, nazvan Cyclon B, uzrokovao smrt mnogo većom brzinom i preciznošću, posebno u sobama koje su čuvane suhim i nabijenim gasom i gusto natrpane ljudima, pri čemu je obezbijeđeno da budu ispunjene najvećim mogućim brojem ulaznih ventila. U logoru Auschwitz nijedna osoba nije pronađena živa "kada su gasne komore otvorene pola sata nakon puštanja gasa"⁹¹

91 Isto.

KUPREŠKA OPERACIJA

Izlaganje na okruglom stolu o ovoj operaciji, održanom 31. oktobra 2009. u Bugojnu

U drugoj polovini 1994. godine snage ARBiH iz defanzive prelaze u ofanzivna borbena dejstva, odnosno iz odbrane na većem dijelu ratišta prelaze u napad.

1. korpus uspješno ovladava sve većim prostorom na pravcu od Vareša prema Nišičkoj visoravni, približavajući se komunikaciji Sarajevo-Olovo. Na treskavičko-bjelašničkom bojištu oslobađa Igman, Bjelašnicu i sela od Igmana do Trnova, približavajući se komunikaciji Sarajevo-Trnovo.
2. korpus oslobađa Vijenac, jako agresorsko uporište, oslobađa selo Donja Brka na brčanskom bojištu i dio Majevice, približavajući se najvišem vrhu, radio-relejnem čvorištu Stolice.
3. korpus širi slobodnu teritoriju na Ozrenu i u dolini Krivaje, te prema Tesliću i Šerićima, oslobađa brdo Husar.
4. korpus širi slobodnu teritoriju od Konjica uz rijeku Neretvu prema Borcima, oslobađajući selo Bijela i objekat Ljubina.
5. korpus je uspješno okončao operaciju „Tigar-sloboda 94“, oslobodio Grabež i grmuško-srbljanski plato.
7. korpus širi slobodnu teritoriju od Bugojna prema Kupresu.

I baš u toku uspješnog napredovanja 7. korpusa prema Kupresu, po naređenju komandanta ŠVK Rasima Delića odlazim u 7. korpus ARBiH.

Moj prioritetni zadatak je bio da, zajedno sa komandantom 7. korpusa Alagićem, neposredno na terenu uspostavimo vezu sa zapovjednicima HVO i da ih privolimo da krenu u borbu protiv zajedničkog nam neprijatelja, VRS, nakon dvije godine apstinencije. Bilo je

krajnje vrijeme da čelnici HV i HVO sa riječi pređu na djela i pridruže nam se u borbi. I ranije smo to s njima pokušavali, ali bez uspjeha: pri deblokadi Tešnja i Maglaja, pri oslobađanju Ljubine i Bijele kod Konjica, pri pokušaju deblokade Sarajeva.

Smatrali smo da je operacija oslobađanja Kupresa povoljan trenutak da nam se pridruže. Za to su postojali valjani razlozi:

- posebna zainteresovanost HV i HVO za Kuprešku visoravan,
- njihova bpojazan da ARBiH sama ne oslobodi Kupres i ne uđe u njega.
- Kupres i Kupreško polje u pregovorima Tuđman-Milošević i Karadžić-Boban nisu definisani,
- Na Kupresu su snage HV i HVO 1992. godine doživjele težak poraz i trebala im je rehabilitacija.

Nama je bilo izuzetno stalo da se HV i HVO što prije uključe u borbu protiv srpskog agresora, čime bi olakšali oslobodilački pohod ARBiH.

Dolaskom na Komandno mjesto 7. korpusa komandantu Alagiću prenosim stavove i opredjeljenja ŠVK u vezi s namjerom o uključenju HVO u borbu za oslobađanje Kupresa, iako sam znao da je to njemu već rečeno, što on i potvrđuje. Alagić mi saopštava da se on već sastajao sa Željkom Glasnovićem, komandantom zapovjednog područja HVO Tomislavgrad i da on nema ništa protiv, ali da čeka naređenje odozgo (od stožera HVO).

- Međutim, kaže Alagić, mi idemo dalje bez obzira da li se HVO uključio ili ne.

Ponovo smo se sastali sa Glasnovićem neposredno pred produžetak borbenih dejstava i dobili smo isti odgovor... čega se naređenje odozgo...

Kada smo se odvojili od predstavnika HVO, zajedno konstatujemo da oni kalkuliraju i da nas zavlache, ali u tome neće uspjeti. Mi idemo po planu.

U oslobađanje Kupresa 7. korpus kreće 19. oktobra 1994. (o tome će konkretnije govoriti pripadnici 7. korpusa). Operacija teče vrlo

uspješno. Krajem oktobra jedinice 7. korpusa su nadomak Kupresa, oslobodivši dominantne objekte Vranu i padine Demirovca.

Pretpostavljam da su iz HVO dobro pratili šta radi 7. korpus. Procijenivši da će jedinice 7. korpusa osloboditi Kupres, a time poremetiti njihove planove u zapadnoj Hercegovini, 31. oktobra 1994. kreću u napad protiv srpskog agresora u prostoru Gornjeg i Donjeg Malovana i dalje prema Kupresu, djelujući samostalno.

Kada jedinice 7. korpusa 3. novembra 1994. godine oslobađaju Kupreška vrata i time snage srpskog agresora dovode u nepovoljan položaj, rukovodstvo Hrvatske, preko Krešimira Zubaka, predsjednika FBiH, od Alije Izetbegovića i Rasima Delića traži neposredno sadejstvo ARBiH i HVO, uz uslov da jedinice HVO uđu u Kupres.

Alagić i Glasnović, prema uputama Delića i Zubaka, dogovorili su se da snage ARBiH ne ulaze u Kupres, nego da to učini HVO.

Boraveći u to vrijeme na objektima Vrana i Mala Kupreška vrata, bilo je teško i tužno posmatrati Kupres koji je agresor napustio, i obuzdavati borce da ne uđu u njega. Svi znaju cilj operacije – «oslobađanje Kupresa», a sada, kada je prazan, ne mogu u njega.

Idemo od grupe do grupe boraca i objašnjavamo im razlog... Jedni to prihvataju, drugi neće ni da slušaju. Ljuti su s pravom, ali naređenja Vrhovne komande moraju se poštovati.

Tako čekamo od jutra do jedan sat iza podne kada se sa pravca Livno-Šujica-Kupres pojavljuje kolona HVO, koja bez borbe ulazi u Kupres.

Značaj Kupreške operacije, pored oslobađanja prostora od Bugojna do Kupresa, je i u tome što je od tog perioda HVO pokrenut u borbi protiv srpskog agresora i što je otpočelo borbena sadejstva Armije RBiH i HVO.